

Державний архів Харківської області

ХАРКІВСЬКИЙ АРХІВІСТ

випуск за 2022 - 2025 роки

Харків
2026

Державний архів Харківської області

ХАРКІВСЬКИЙ АРХІВІСТ

2022 – 2025 роки

Харків – 2026

УДК 930.25(477)

Редакційна колегія: Т. В. Іванська (головний редактор), О. О. Буличева (технічний редактор), Ю. С. Гриньова (відповідальна за випуск), Л. А. Панасенко

*Схвалено Науково-методичною радою ДАХО
(протокол від 23.12.2025 № 8)*

Харківський архівіст: Науково-інформаційний вісник. Випуск за 2022 – 2025 роки. – Харків, 2026. – 158 с.

Черговий випуск «Харківського архівіста» містить публікації з історії та практики архівної справи, діловодства та краєзнавства.

Для архівістів, студентів-істориків, наукових співробітників, усіх, хто цікавиться архівознавством, діловодством та історією рідного краю.

© Автори статей, 2026 рік

Зміст

З ДОСВІДУ РОБОТИ

<i>Лариса Панасенко</i> Про стан розвитку архівної справи у Харківській області у 2022 – 2025 роках.....	с. 4
<i>Юлія Гриньова</i> Оцифрування документів як інструмент цифрової безбар'єрності в Державному архіві Харківської області.....	с. 13

КРАЄЗНАВСТВО

<i>Антоніна Романенко</i> Історія може бути цікавою – вивчаємо генеалогію!.....	с. 17
<i>Оксана Буличева</i> Генеалогічний детектив.....	с. 23
<i>Юлія Гриньова</i> Будинок «Слово» як символ репресивної політики радянської влади проти української інтелігенції 30-х років ХХ століття.....	с. 50
<i>Лариса Панасенко</i> Документи Державного архіву Харківської області до біографії дитячої письменниці Наталі Забіли.....	с. 81
<i>Едуард Семешин</i> Леонід Ваніфатійович Гаркуша: кар'єрний шлях та участь у репресіях на Сумщині.....	с. 88
<i>Євген Ярошенко</i> Лицар патріотичної дії.....	с. 118

У СВІТІ НОВИН

<i>Юлія Гриньова</i> Хроніка архівного життя.....	с. 126
---	--------

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ

Лідія Пантелєєва.....	с. 148
Олег Федоренко.....	с. 150
Віра Ріяка.....	с. 152
Ірина Щербина.....	с. 153
Дмитро Ястребов.....	с. 155
Відомості про авторів.....	с. 157

З ДОСВІДУ РОБОТИ

Лариса Панасенко

ПРО СТАН РОЗВИТКУ АРХІВНОЇ СПРАВИ У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ У 2022 – 2025 РОКАХ

Пріоритетним напрямом діяльності Державного архіву Харківської області (далі – Державний архів) та архівних відділів районних державних (військових) адміністрацій (далі – архівні відділи РДА) та міських рад Харківської області у 2022-2025 роках було визначено забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду як складової вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства в умовах збройної агресії російської федерації проти України. Попри складні реалії прифронтового регіону, архівні установи Слобожанщини продовжували свою роботу. Пропонуємо до уваги користувачів статистичні дані про стан розвитку архівної справи у 2022-2025 роках.

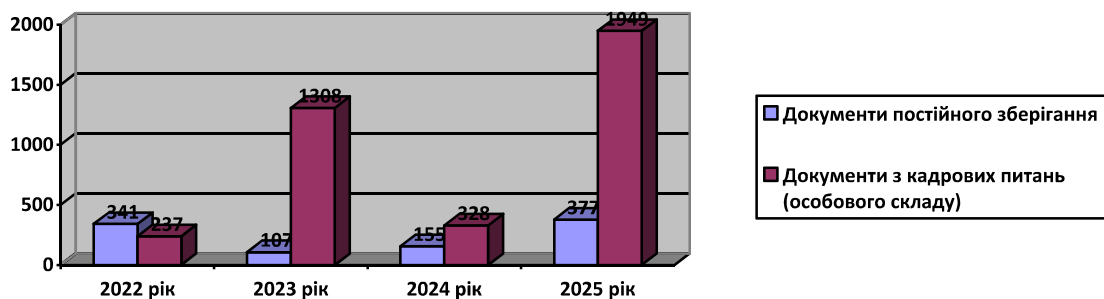

Рисунок 1. Науково-технічне упорядкування документів Державним архівом

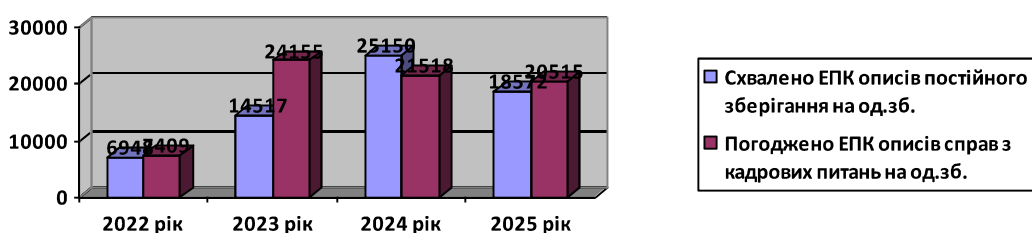

Рисунок 2. Робота експертно-перевірної комісії (далі – ЕПК) Державного архіву

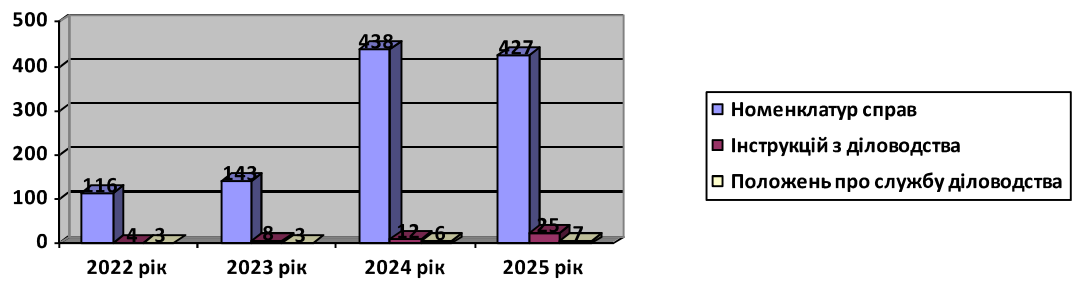

Рисунок 3. Погодження ЕПК Державного архіву

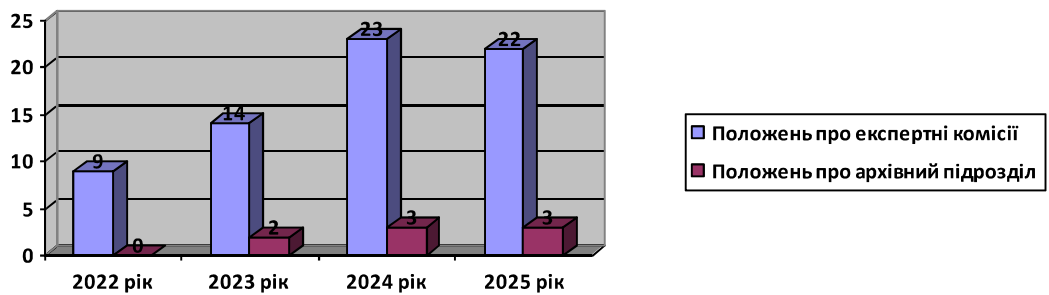

Рисунок 4. Погодження ЕПК Державного архіву

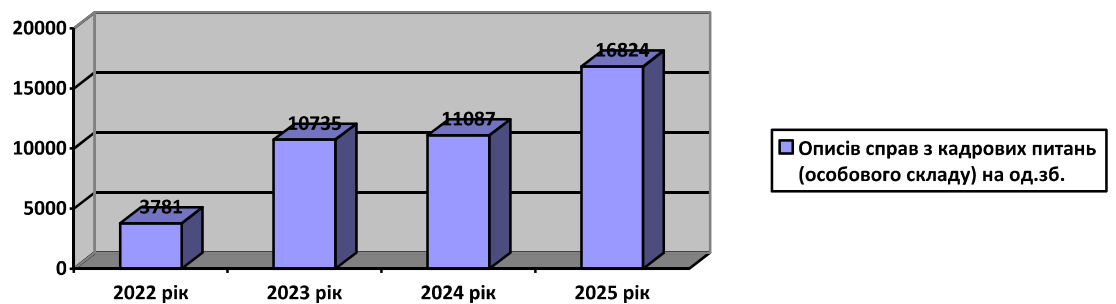

Рисунок 5. Схвалено експертними комісіями архівних відділів РДА та міськрад

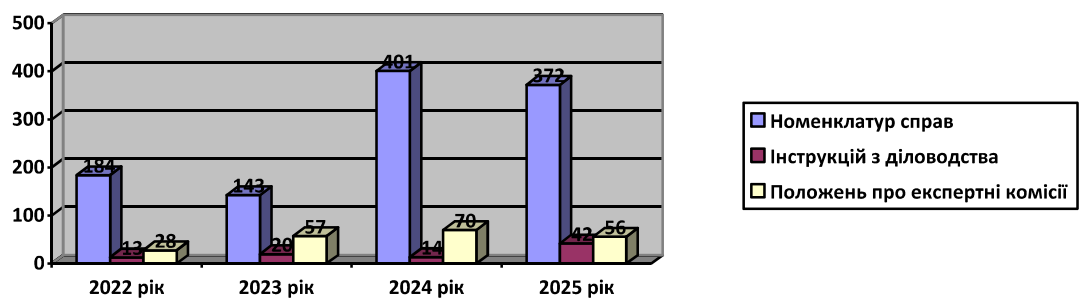

Рисунок 6. Схвалено експертними комісіями архівних відділів РДА та міськрад

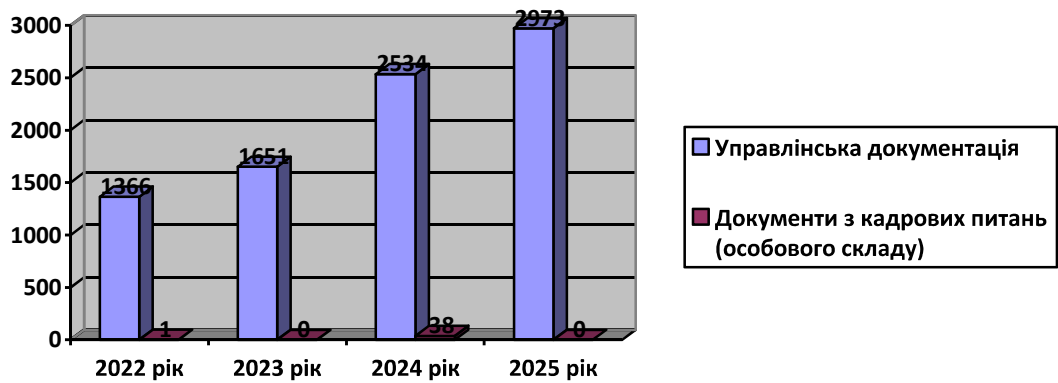

Рисунок 7. Приймання документів на державне зберігання Державним архівом

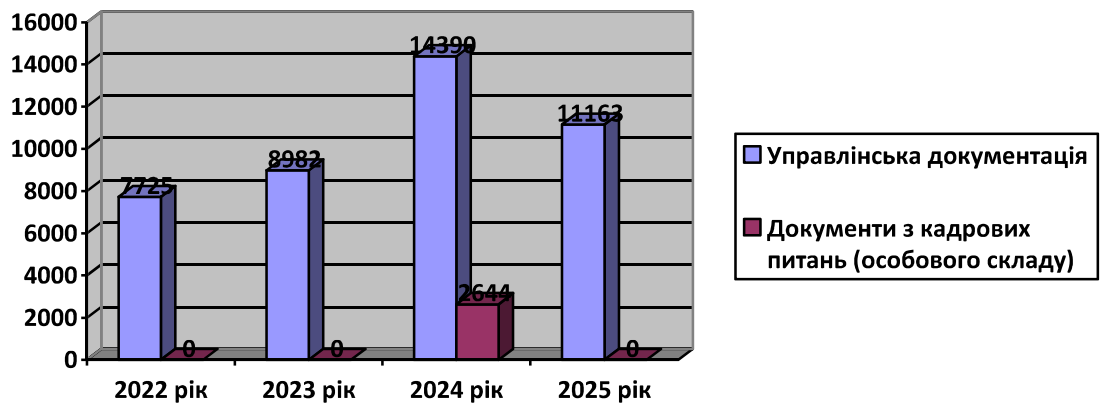

Рисунок 8. Приймання документів на державне зберігання архівними відділами РДА та міськрад

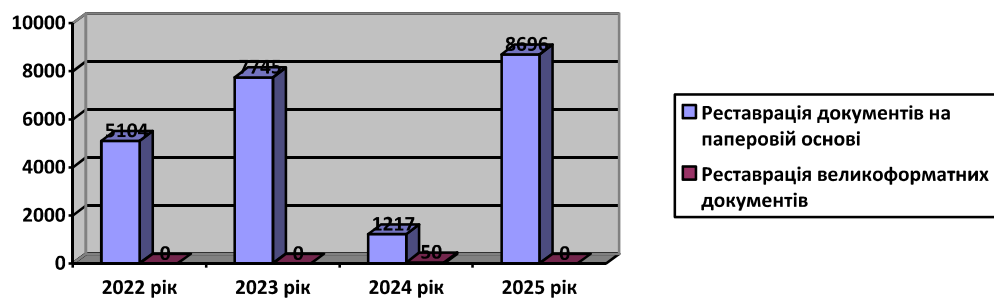

Рисунок 9. Реставрація документів Державним архівом

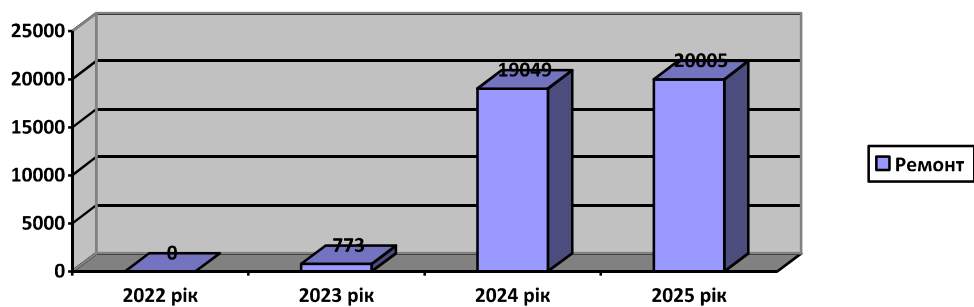

Рисунок 10. Ремонт документів Державним архівом

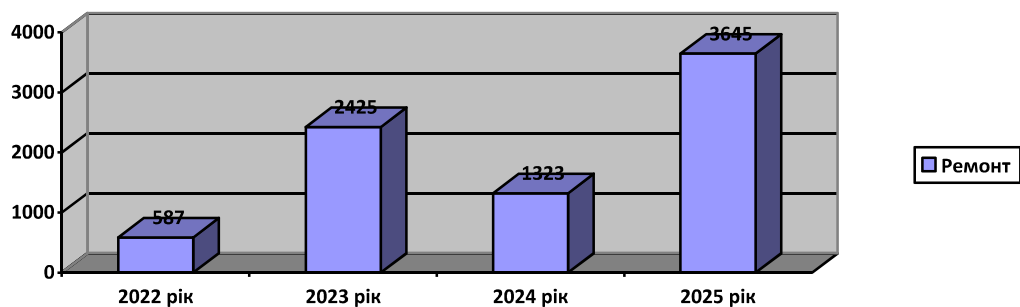

Рисунок 11. Ремонт документів архівними відділами РДА та міськрад

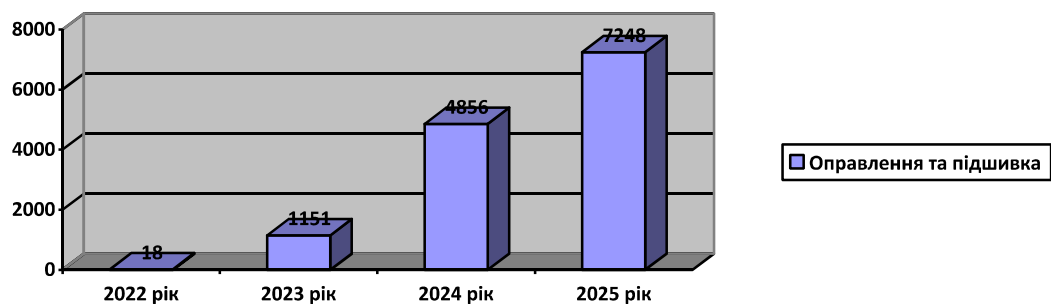

Рисунок 12. Оправлення та підшивка в Державному архіві

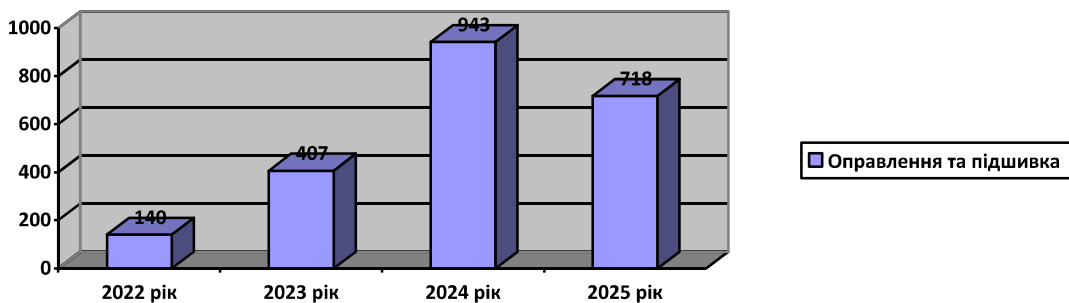

Рисунок 13. Оправлення та підшивка в архівних відділах РДА та міськрад

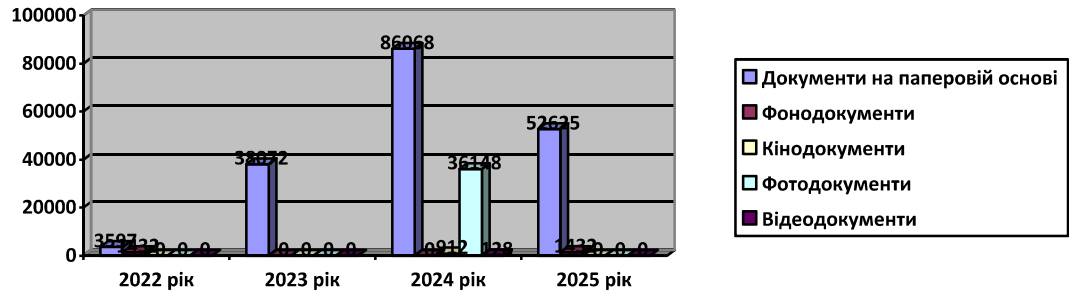

Рисунок 14. Перевіряння наявності в Державному архіві

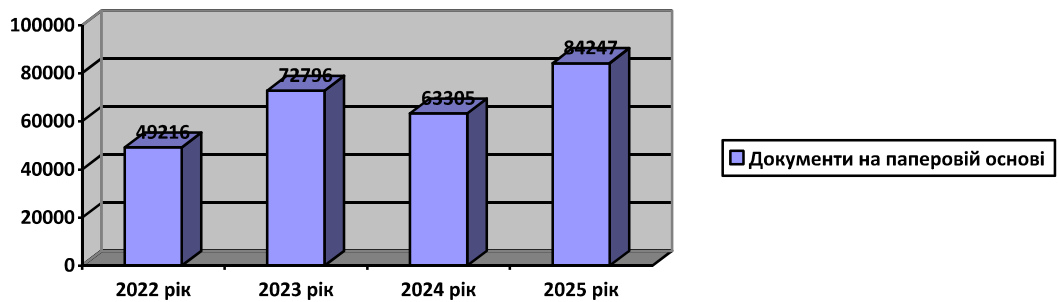

Рисунок 15. Перевіряння наявності в архівних відділах РДА та міськрад

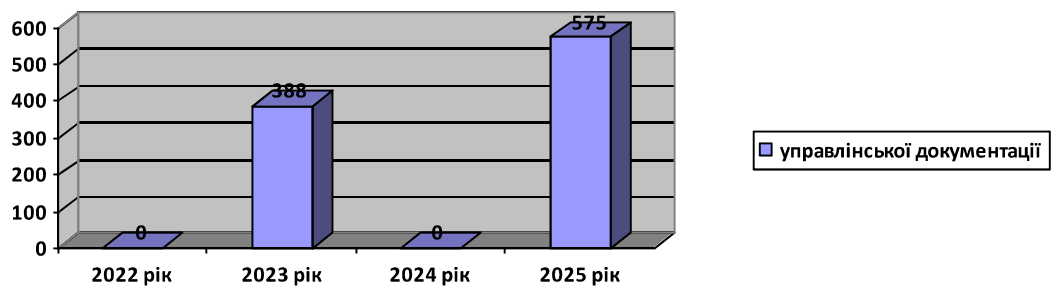

Рисунок 16. Перегляд Державним архівом документів для виявлення унікальних

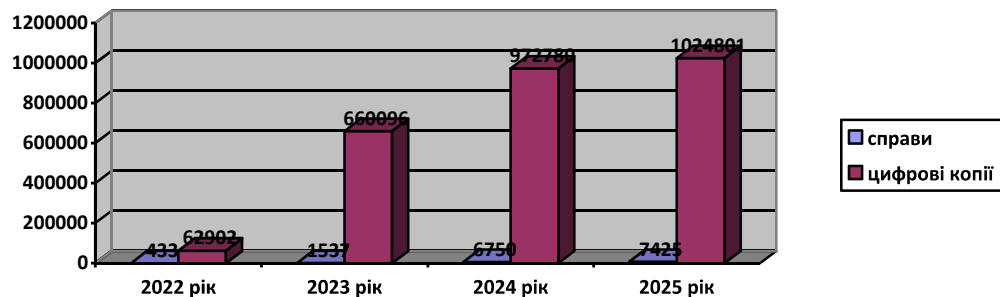

Рисунок 17. Оцифрування документів Національного архівного фонду Державним архівом

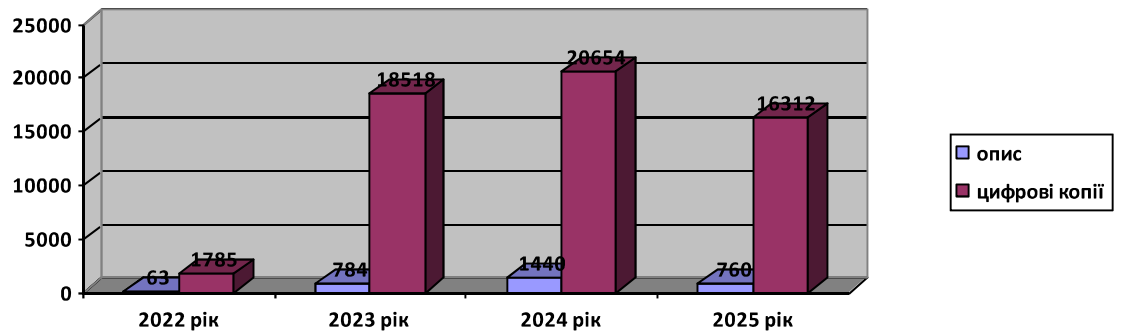

Рисунок 18. Оцифрування описів Державним архівом

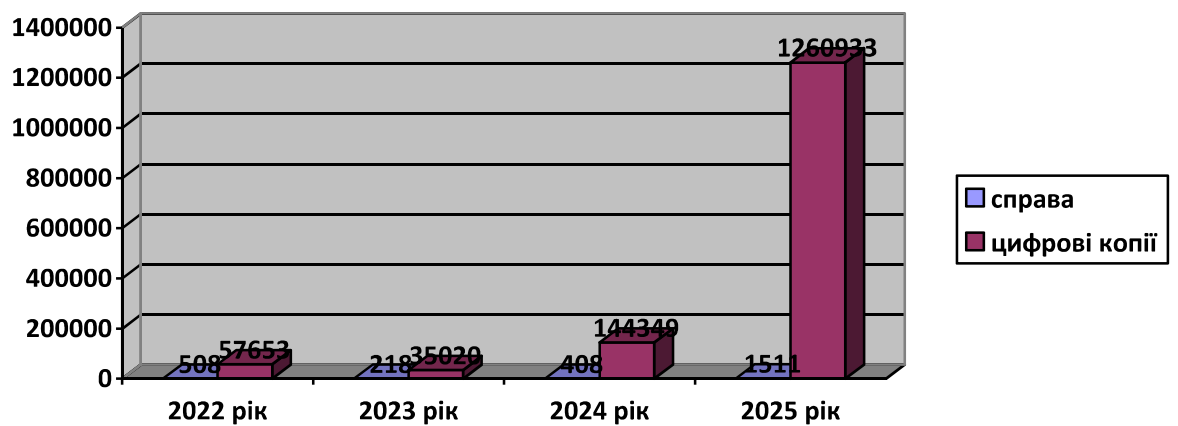

Рисунок 19. Оприлюднення справ та описів на вебсайті Державного архіву

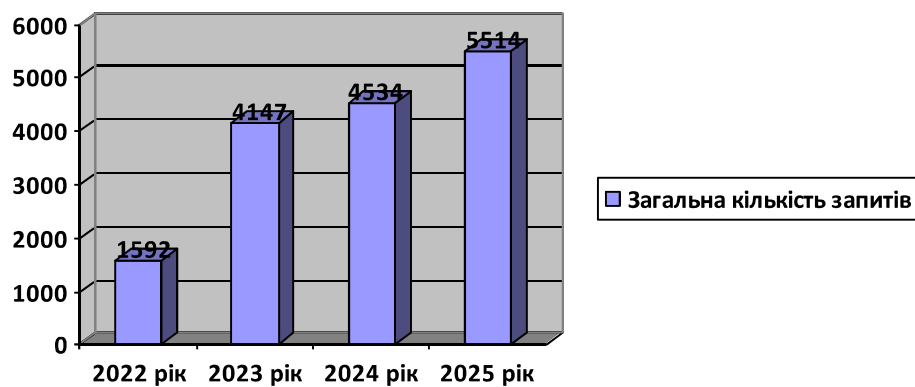

Рисунок 20. Кількість запитів, які надійшли до Державного архіву

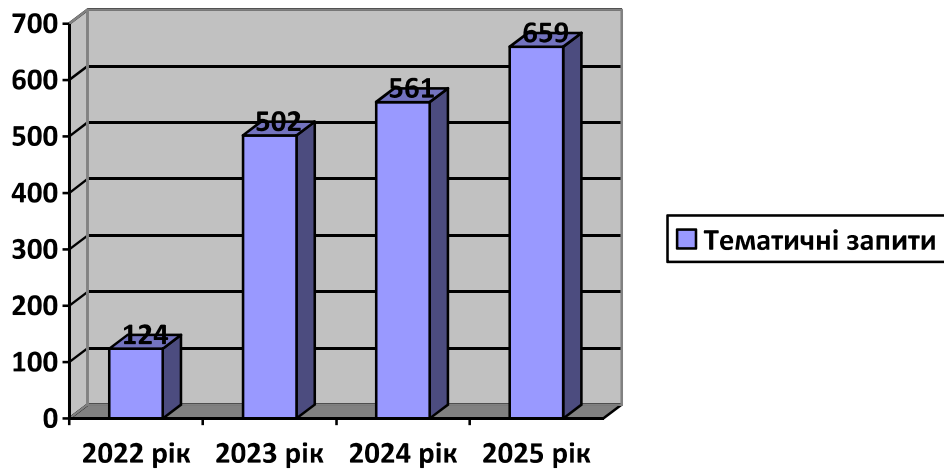

Рисунок 21. Виконання Державним архівом тематичних запитів

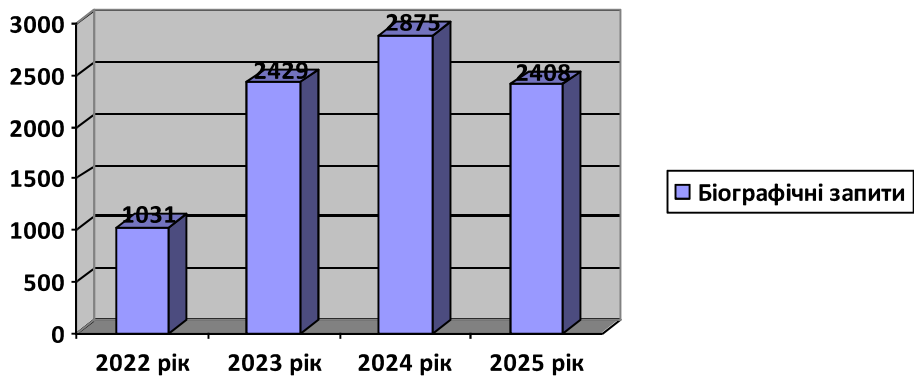

Рисунок 22. Виконання Державним архівом біографічних запитів

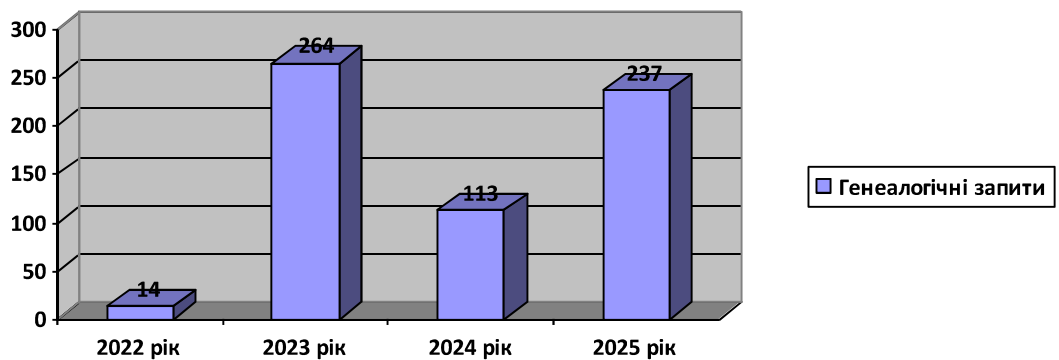

Рисунок 23. Виконання Державним архівом генеалогічних запитів

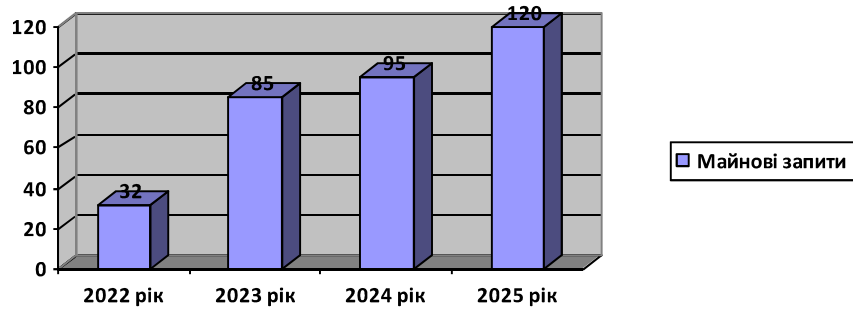

Рисунок 24. Виконання Державним архівом майнових запитів

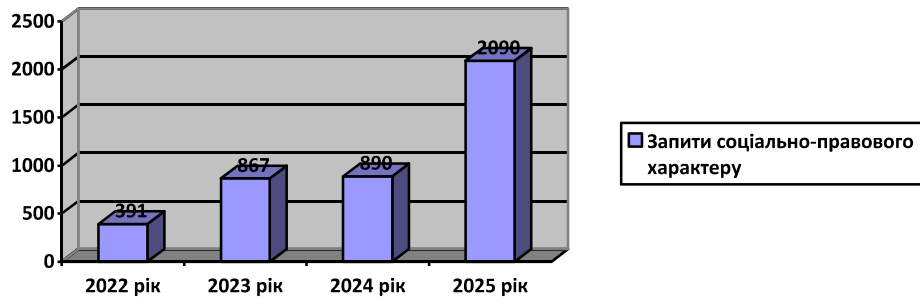

Рисунок 25. Виконання Державним архівом запитів соціально-правового характеру

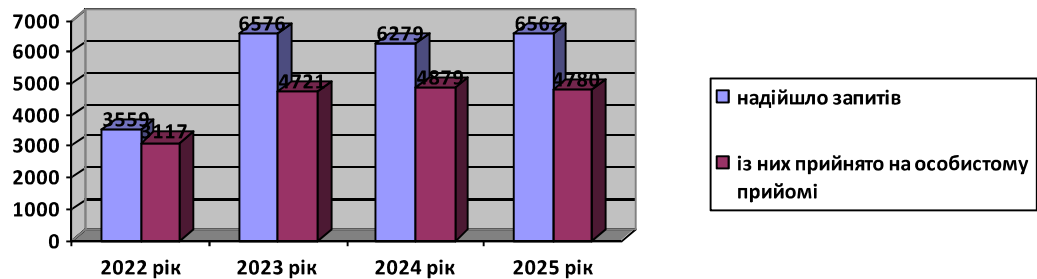

Рисунок 26. Кількість запитів, які надійшли до архівних відділів РДА та міськрад

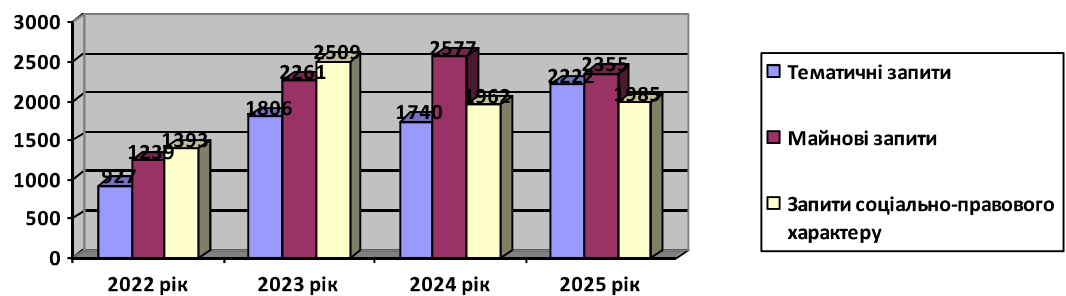

Рисунок 27. Виконання запитів в архівних відділах РДА та міськрад

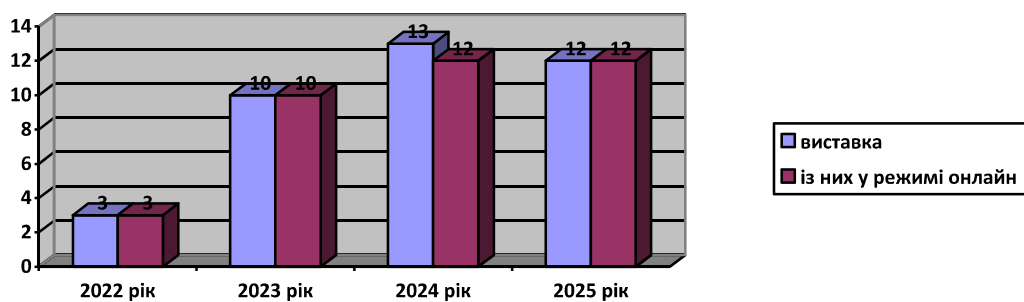

Рисунок 28. Проведення виставок архівних документів Державним архівом

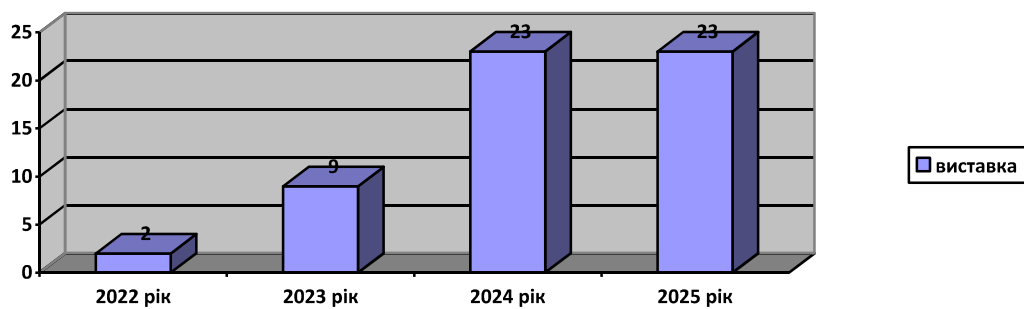

Рисунок 29. Проведення виставок архівними відділами РДА та міськрад

ОЦИФРУВАННЯ ДОКУМЕНТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОЇ БЕЗБАР'ЄРНОСТІ В ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сьогодні, в умовах повномасштабної агресії з боку російської федерації та щоденних безпекових викликів, у роботі Державного архіву Харківської області на перше місце вийшли два пріоритети: фізичне збереження оригіналів та тотальна цифровізація. Специфіка архівної справи полягає в тому, що ми маємо збалансувати два полярні завдання: абсолютне збереження рідкісних, часто фізично зношених документів та забезпечення максимальної відкритості цих документів для суспільства.

Одним із стратегічних напрямків розвитку архівної справи є розширення відкритості і доступності архівних ресурсів для громадян, що неможливо без продовження цифрової трансформації галузі та збільшення обсягів оцифрування документів Національного архівного фонду (далі – НАФ) та довідкового апарату до них. Питання безбар'єрності для архівних установ України вже давно вийшло за межі суто архітектурної доступності. Сьогодні безбар'єрність — це філософія рівного доступу до національної пам'яті, право на доторк до історії для кожного громадянина, незалежно від його фізичних особливостей, віку чи соціального статусу.

В умовах військового стану, коли фізичне відвідування архіву може бути небезпечним, саме цифрова безбар'єрність виявляється ключовим інструментом забезпечення прав громадян на отримання архівної інформації.

Головним досягненням Державного архіву Харківської області на цьому шляху є реалізація проєкту з цифровізації. Програмою оцифрування архівних інформаційних ресурсів, затвердженою наказом Укрдержархіву від 30.12.2025 № 198-НОД, на період 2026-2030 років передбачено створення працівниками архіву цифрового фонду користування майже на 30 тисяч одиниць зберігання документів НАФ, що становить більше 7 мільйонів цифрових копій. Це не просто

переведення паперу в сканований файл — це інструмент створення безбар'єрного інформаційного простору.

Лише за 2025 рік працівниками архіву оцифровано 7425 од.зб. документів НАФ (виготовлено 1024801 файл цифрових копій) та 760 описів управлінської документації (16312 файлів цифрових копій). Цьогоріч оцифровано 1864 од.зб. документів НАФ (це 332832 файли цифрових копій) та 827 описів (10116 файлів цифрових копій). До кінця поточного року архівом заплановано виготовити не менше мільйона файлів цифрових копій документів.

Крім того, у рамках співпраці з міжнародною корпорацією FamilySearch International відбувається оцифрування документів фондів, що містять інформацію генеалогічного та біографічного характеру.

З початку співпраці з архівом операторами FamilySearch оцифровано 3154 од.зб. документів НАФ актів реєстрації цивільного стану у Харківській області (виготовлено 996046 файлів цифрових копій).

Станом на 01.01.2026 архівом оцифровано 34189 од.зб. документів НАФ (це 4076666 файлів цифрових копій) та 3231 опис (це 66099 файлів цифрових копій). Загальний обсяг оцифрованих матеріалів становить близько 10 Тб.

Мета архіву — перевести ключові генеалогічні та історичні джерела в цифровий формат. Створення цифрового фонду користування дає подвійний ефект:

ми забезпечуємо інформацію від фізичної втрати;

ми відкриваємо онлайн-доступ до історії для дослідників з усього світу, що є потужним інструментом культурної дипломатії та протидії російським історичним фейкам.

Найбільш затребувані громадянами архівні фонди регулярно оприлюднюються на офіційному вебсайті Державного архіву Харківської області (<https://archives.kh.gov.ua/>). Оцифровані документи стануть у нагоді історикам, краєзнавцям, студентам, викладачам — усім, хто захоплюється історією Слобожанщини.

У рубриці «Електронний архів» опубліковано документи генеалогічного характеру: це метричні книги Харківської духовної консисторії; книги реєстрації актів цивільного стану про народження, шлюб та смерть, а також алфавітні журнали до них по м. Харків та Харківській області; родовідні книги спадкових дворян Харківської губернії. Ці джерела безцінні для дослідження свого родоводу, з'ясування цікавих подробиць про власних предків.

Багато матеріалів на вебсайті архіву зацікавлять не тільки громадян, які вивчають своє коріння, але й професійних істориків. Окремий блок оприлюднених справ становлять документи з історії Харкова періоду нацистської окупації 1941 – 1943 років: це іменні списки мешканців міста Харкова, які зберігаються у фонді Харківської міської управи; картки та анкети осіб, які перебували на обліку в Харківській біржі праці; адресні картотеки осіб, які мешкали в період нацистської окупації у м. Харків.

Також на вебсайті архіву опубліковано документи, що стосуються репресій радянського періоду: це карні справи на репресованих громадян – мешканців м. Харкова та Харківської області. У справах зберігаються протоколи допитів, судові вироки трійок НКВС, документи про реабілітацію – документальні свідчення того, як працювала радянська тоталітарна система.

Окремий захопливий блок становлять справи у рубриці «Культурний розвиток Слобожанщини», які стосуються життя та діяльності відомих харків'ян. Серед них, зокрема, світлина та альбом з колекцією листування української поетеси, педагога, громадської діячки Христі Алчевської, представниці відомої слобідської династії Алчевських; робота видатного українського історика, філософа, громадського діяча, на той час студента 2-го курсу Історико-філологічного факультету Дмитра Багалія; справа студента ветеринарного інституту, видатного українського поета та драматурга Олександра Олеся та інші.

Крім оцифрованих справ, на вебсайті архіву опубліковано описи справ, різноманітні покажчики, довідники, списки оцифрованих документів та

довідкового апарату, які значно полегшують громадянам роботу з архівною документацією.

Оприлюднення матеріалів триває. Так, лише за 2025 рік на вебсайті архіву було опубліковано 1511 справ (1260933 файли цифрових копій) фондів № 40, Харківська духовна консисторія; № 667, Харківський університет; № 770, Харківський технологічний інститут; № Н-3081, Харківська біржа праці; № Н-3955, Адресний стіл м. Харкова та ін.

Наразі на сайті оприлюднено 2841 од.зб. документів НАФ та 2837 описів.

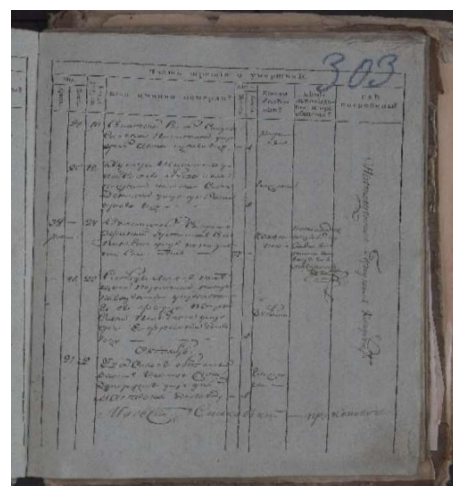
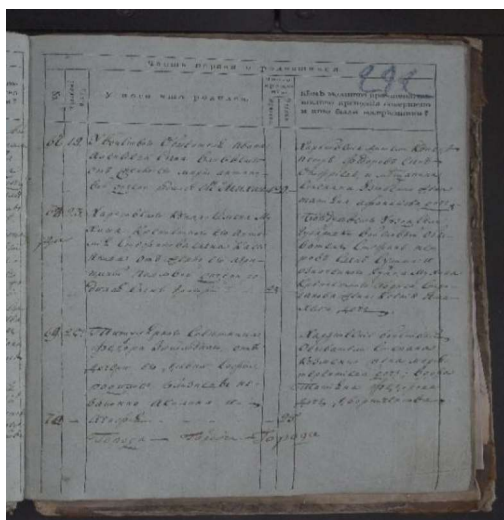
Усі опубліковані матеріали доступні для вільного завантаження. Це означає віддалений доступ 24/7: дослідники з будь-якого куточка світу (включаючи осіб з інвалідністю, які перебувають удома) можуть працювати з оцифрованими описами справ, метричними книгами, сповідними розписами та іншими затребуваними користувачами документами без особистого візиту до архіву. Попри складні безпекові умови прифронтового регіону, архів робить документальні скарби Слобожанщини відкритими та доступними для кожного.

КРАЄЗНАВСТВО

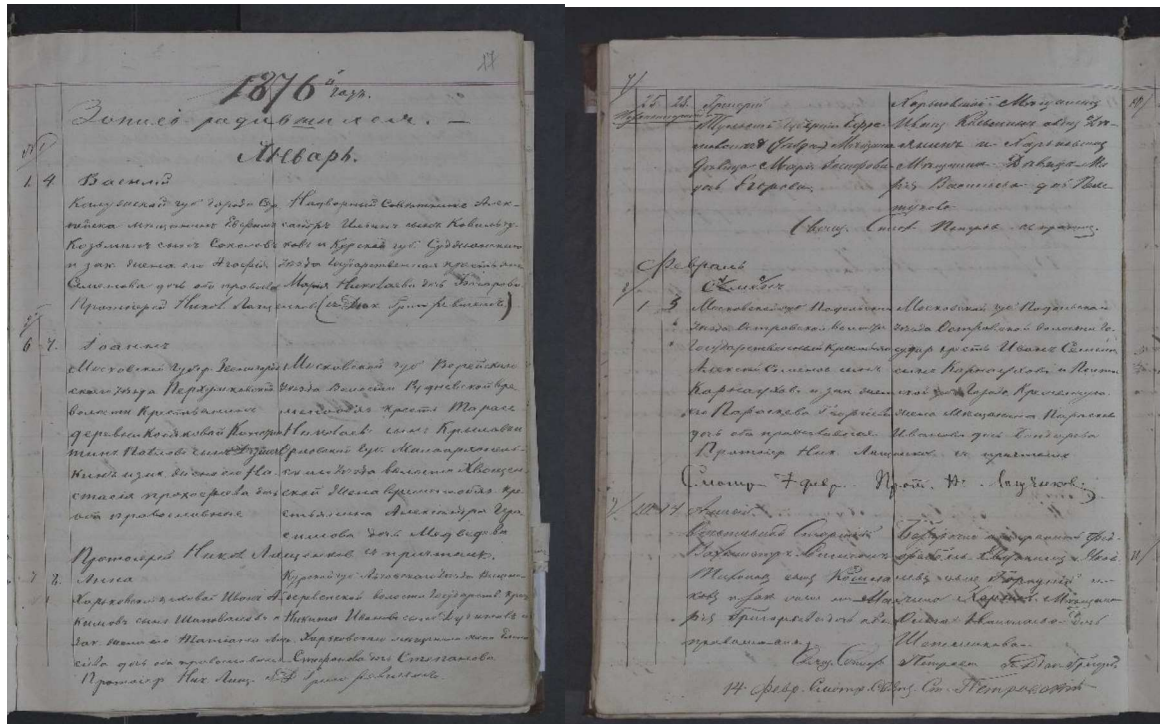
Антоніна Романенко

ІСТОРІЯ МОЖЕ БУТИ ЦІКАВОЮ – ВИВЧАЄМО ГЕНЕАЛОГІЮ!

«Що, знову історія? Та я терпіти не можу, вона така сумна та нецікава!» – таку сентенцію нерідко можна почути від друзів, знайомих та й пересічних громадян. Ми звикли до класичного шкільного підручника – безліч дат, подій, прізвищ; війни та революції, нескінченні перевороти та заколоти; то терор, то ще якісь катаклізми, а ще й спробуй запам'ятати всіх політичних діячів, науковців та просвітників. Проте історія може бути надзвичайно цікавою, якщо ми почнемо вивчати генеалогію, тобто історію своєї сім'ї, свого роду. Чарльз Дарвін вважав, що людина походить від мавпи. Але ж ми точно знаємо, що нашими предками були люди – живі, активні, розумні та геть недурні. Вони жили, любили, мріяли, працювали, виховували дітей та онуків, читали книжки, вінчалися, навчали та лікували. Ви здивуєтеся, але будь-яка людина залишає за собою певний слід в історії, починаючи з самого народження: записи в метричних книгах (а після 1917 року – свідоцтва про народження, котрі видані ДРАЦСами), записи у книгах шлюбних обшуків та ревізьких казках; також пам'ять про нас лишається у щоденниках та альбомах, у мемуарах, у листах та нотатках, у позначках на полях, на фотографіях та відео.

Метрична книга Миколаївської церкви м. Харкова, ДАХО, ф.40, оп.105, спр. 1, арк. 292, арк. 303 [4]

Метрична книга м. Харків, 1875-1876 роки, ДАХО, ф. 40, оп. 105, спр. 2ж. арк. 17, арк. 7 [5]

Вивчаючи історію своєї сім'ї, насамперед слід звертатися до архівів – адже рукописи не горять, сховищем усіх документів були і будуть архіви [3]. В архіві можна знайти все – коли людина народилася, де навчалася, яким був її маєток, скільки дітей та онуків було в сім'ї наших рідних, де вона працювала та який саме термін, де похрещено людину тощо.

Якими були наші дідусі та бабусі? А раптом наш далекий предок – родич князю Володимирові чи, наприклад, Богданові Хмельницькому? Адже міг, міг наш умовний дідусь бути козаком, жвавим воїном, одним із перших поселенців Слобідської України! Ми всі знаємо, що Харків формувався як козацька слобода. І Харків, і Охтирка, і Чугуїв, і славний наш Ізюм – все це були козацькі слобідки, де селився народ сміливий, упертий, активний, бойовий та веселий [2].

Також цілком можливо, хтось із наших предків міг бути причетним до заснування Імператорського харківського університету, нині – Харківського національного університету ім. Каразіна. До речі, університет імені Василя Каразіна – перший у Слобідській Україні університет, і з'явився він значно

раніше за Імператорський університет Святого Володимира у Києві. Завдяки університетові Харків дуже швидко став науковим та економічним центром: потік чималої кількості викладачів та студентів стимулював торгівлю та купецтво, виробництво тощо. Й щороку тих студентів ставало більше.

*Альбом випускників медичного факультету Харківського університету, 1889 рік,
ф. 667, оп.286, спр.137а, арк. 5, ф. 667, оп.286, спр.137а, арк. 11 [1]*

Водночас зростав і чудовий наш Харків – з'являлися нові будинки, квартали та вулиці; виникали крамнички та затишні ресторації, кав'ярні. Відкривалися майстерні, що шили та ремонтували одяг. А викладачі приїздили з дружинами, в сім'ях народжувалися діточки – тож доволі швидко збільшується кількість населення міста.

Вивчаючи історію своєї сім'ї, архівні документи ми одночасно розширюємо свій кругозір. Ми дізнаємось регіональну історію, історію свого міста чи селища. Ба більше, працюючи з архівними документами, ми автоматично вчимо історію рідної країни, України, занурюємося у наше минуле.

Якими були метричні книги, шлюбні обшуки, клірові відомості, сповідні розписи? Навіщо ці документи заводилися? Наприклад, шлюбні обшуки – це церковний документ, який збирав інформацію про молодих людей, які готуються

одружитися, створити сім'ю, повінчатися. Акурат до Жовтневої революції люди вінчалися – шлюб був законним лише після вінчання (шлюби укладаються на небесах, як ми пам'ятаємо і знаємо). Відомо, що православна церква забороняє шлюб між близькими родичами, хрещениками та хрещеними, жодним чином не можна одружитися, якщо наречений чи наречена вже перебувають у шлюбі. Не може одружитися і чернець. Не плутаємо ченця зі священником! Адже православний служитель церкви міг мати сім'ю.

Вивчати старі документи – то є захоплююче заняття. Чорнило, почерк людини, часом – каліграфічний; стиль письма, папір, тонкий, гарний орнамент, вензелі – ось це й є справжньою, невигаданою історією. Ми на власні очі бачимо минуле, торкаємося його. Ось, наприклад, у Державному архіві Харківської області можна знайти унікальні старовинні документи, давні метричні книги, ревізькі казки тощо.

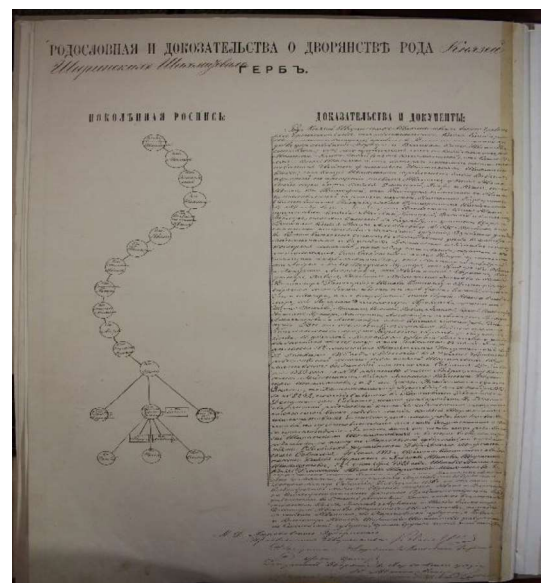
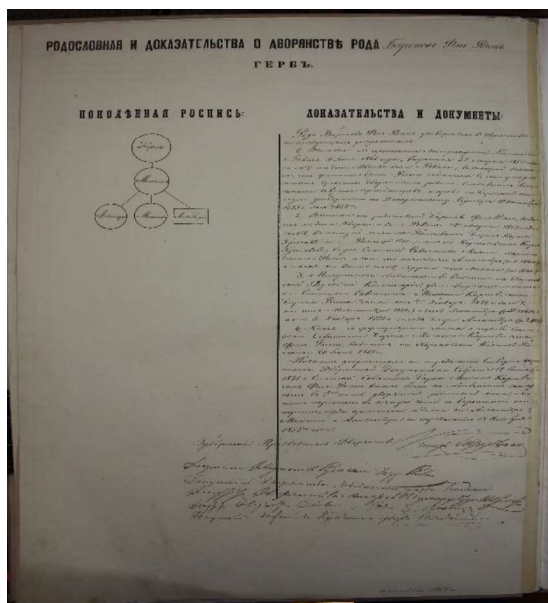
Досліджувати історію свого роду, створювати сімейне дерево – цікаве заняття для всіх членів сім'ї, навіть для найменших з них. Діти із задоволенням малюють, здобуваючи м'яких навичок, набуваючи безцінного досвіду усного спілкування. А живе спілкування своєю чергою лише зміцнює сім'ю, відволікає від гаджетів та телефонів, розвиває творчу фантазію дитини, формує міцні зв'язки між братами й сестрами та навіть навчає працювати командою, що є вельми доречним.

І, зрозуміло, дитина знайомиться з історією рідного краю, причому не похмурою шкільною, повною різних дат та персоналій, але живою, сімейною, надзвичайно цікавою, вчиться працювати з даними, шукати інформацію, творити, щось робити власноруч. Адже ще можна придумати власний сімейний герб – унікальний, неповторний, тільки наш, придумати та намалювати. А можна й створити чудовий сімейний альбом, вклеїти фотографії своїх родичів, навіть створити неповторну сімейну групу в Telegram, тільки вашу!

Вивчаючи історію свого роду, ми дізнаємося про культуру одягу та їжі: що вдягали наші пращури, які сорочки та сукні, якою була вишивка та яким був чоловічий костюм, якою була жіноча зачіска та прикраси? Тема прикрас та одягу

завше є неймовірно захопливою для дівчаток. А яким був стіл наших рідних, чим вони харчувалися? Якими були Великодні страви, яким був хліб, що його пекли наші бабусі? А які пиріжки, яким були ті самі вареники та кутя, що її подавали на Святий Вечір? Про це, до речі, непогано спитатися в живої нашої бабусі та матусі. А потім занести ці дані до сімейного альбому. Й передавати той альбом своїм майбутнім онукам – чому ні?

Вивчення історії ніколи не буває нудним, коли є доступ до оцифрованих архівних документів та можна самому обирати напрямок для дослідження. На сайті Державного архіву Харківської області представлені старовинні метричні книги, збірки родоводів дворян Харківської губернії; опубліковано виставки, присвячені науці, культурі, мистецтву Харківщини, Слобідської України [7] – залишається лише вибрати собі тему!

Родовідні книги Харківської губернії. Ф. 14, оп. 11, спр. 8, арк. 35 зв., арк. 31зв [6]

Джерела та література:

1. Альбом випускників медичного факультету Харківського університету, 1889 рік, ф. 667, оп.286, спр.137а, арк. 5: ф. 667, оп.286, спр.137а, арк. 11.

2. Багалій Д. Історія Слобідської України / Авт. передм., комент. В. В. Кравченко. – Х.: Основа. 1991. – 256 с. – (Пам'ятки історичної думки України).
3. Історичне джерелознавство: Підручник / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, С. Ф. Павленко, Б. І. Корольов, М. Г. Палієнко. – К.: Либідь, 2002. – 488 с.
4. Метрична книга Миколаївської церкви м. Харкова, 1774-1812 роки, ДАХО, ф. 40, оп. 105, спр. 1.
5. Метрична книга м. Харкова, 1875-1876 роки, ДАХО, ф. 40. оп. 105, спр. 2ж.
6. Родовідні книги Харківської губернії. Ф. 14, оп. 11, спр. 8, арк. 35 зв., арк. 31зв.
7. https://archives.kh.gov.ua/?page_id=18475

ГЕНЕАЛОГІЧНИЙ ДЕТЕКТИВ

Історія українського народу складається з історії окремих людей та їхніх сімей. Крізь призму долі окремої людини можна побачити як трагічне, так і героїчне минуле України. Знати історію власного народу надзвичайно важливо, особливо у цей непростий час. Але дуже часто вивчення історії сім'ї перетворюється на справжній детектив, де багато питань можуть залишатися без відповіді. Розглянемо це на прикладі родин Міщенко, Дем'яненко та пов'язаних з ними сімей, що мешкали у селі Бірки (зараз – Харківського району Харківської області). Уперше вказане село згадується у документі, складеному Зміївським воєводою Бунаковим у 1659 р. У цьому документі зазначається, що «город Борки» населений черкасами [1]. Черкаси – один з екзонімів українців (етнонім, що не вживається місцевим населенням або народом, зокрема і на офіційному рівні), поширений у XV – XVIII століттях у Московії. В інших документах XVIII століття, які використовувались для цього дослідження, також вживається зазначене поняття. Таким чином, ми бачимо, що ці землі були населені українцями й розповіді про «исконно русские земли» є безпідставними.

Основними документами, що досліджувались, були метричні книги, сповідні розписи та ревізькі казки.

Метричні книги – комплекс джерел, що містять інформацію про народження та хрещення, вінчання, смерть і відспівування людей тощо, які велися священниками та певний час зберігалися у храмах. Відомо, що у 1711 році храм Костянтина та Олени в Бірках був спалений татарами. Царською грамотою 1727 року цей маєток був наданий Юрію Прокоповичу Куликовському, який збудував храм на честь тих же святих. У 1721 році Софія Куликовська у своєму проханні писала: «в прошлых годах в сельце наше Борки, в набеge неприятельских Крымских орд, церковь на имя Ц. Константина и матери его Елены от Татар спалена, и людей согнали и в полон побрали; а ныне малое число собралось в том сельце и церковь построена, а священника нет» [2].

Найдавнішою метричною книгою села Бірки, що збереглася до наших днів, є метрична книга 1727 року. Але записи в ній містять доволі обмежену інформацію: у записах про народження вказується лише ім'я та прізвище батька дитини, без по батькові, дані про матір взагалі не вказуються; у записах про шлюб прізвища не вказуються, жінки також без по батькові. Наступною метричною книгою, яка збереглася до нашого часу, є книга за 1736 рік, проте вона дійшла до нашого часу не повністю: записи про шлюб не збереглися; про смерть частково. У записах про народження також вказується лише ім'я та прізвище батька дитини, без по батькові, дані про матір взагалі не вказуються. Наступними метричними книгами, що збереглися, є книги за 1743, 1747, 1755 роки. Тобто між збереженими метричними книгами є значний проміжок часу, окрім проміжку між 1743 та 1747 роками, що не дозволяє повноцінно дослідити історію вказаних родин. У подальшому збереженість метричних книг дещо краща, проміжки часу між ними менші (1758, 1761, 1763, 1765, 1769, 1770, 1774, 1776–1782 роки і т. д.). Можливо, погана збереженість більш ранніх метричних книг пов'язана з тим, що з церквою Костянтина та Олени щось сталося, адже у 1768 році була збудована нова дерев'яна церква Святого Георгія [3].

Сповідний розпис – обліковий документ церковного діловодства, який фіксував відвідання сповіді прихожанами або факти уникнення ними цієї процедури. Найдавніший сповідний розпис села Бірки, що зберігся – за 1763 рік, потім за 1771 рік і до кінця XVIII століття майже за кожен рік (1771 – 1776, 1778, 1780, 1784 – 1787, 1789 – 1796, 1798 – 1799 роки), що дозволяє коригувати та доповнювати відомості, які можна почерпнути з метричних книг. Проте у XIX – на початку XX століття ситуація кардинально змінюється, сповідних розписів села Бірки збереглося дуже мало – за 1813, 1820, 1840, 1850, 1860, 1879, 1880, 1905 роки.

Ревізькі казки – документи, що відображають результати проведення ревізій податного населення Російської імперії у XVIII – 1-й половині XIX століття, які проводилися з метою подушного оподаткування. Ревізькі казки були поіменними списками населення, у яких вказувалися ім'я, по батькові та прізвище власника

двору, його вік, ім'я та по батькові членів родини із зазначенням віку, ступеню рідства з главою сім'ї. До ревізьких казок (крім 1, 2 та 6 ревізій) включалися особи чоловічої і жіночої статі, але в зведених таблицях жіноча стать ніколи не фігурувала. Всього було десять ревізій: 1 – 1719 рік, 2 – 1742 рік, 3 – 1762 рік, 4 – 1782 рік, 5 – 1795 рік, 6 – 1811 рік, 7 – 1816 рік, 8 – 1836 рік, 9 – 1851 рік, 10 – 1858 рік. У Слобідській Україні першим подушним обліком населення, введеним російським царем Петром I, була «перша ревізія», яка проводилась у 1718 – 1727 роках (на інших українських землях ревізії почали проводитись пізніше). Проте доступними для вивчення є лише ревізькі казки села Бірки за 1811 (6 ревізія, зазначались лише чоловіки) та 1858 роки (10 ревізія), які зберігаються у Державному архіві Харківської області.

Дані, що стосуються однієї й тієї ж особи, вказані у метричних книгах, сповідних розписах та ревізьких казках, можуть бути різними й суперечити один одному.

Ще одним цікавим джерелом інформації є Відомість подвірного перепису міст, містечок, сіл, слобід і хуторів Харківського слобідського полку, проведеного лейб-гвардії Семенівського полку майором Михайлом Хрущовим у 1732 році, яка зберігається у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (Ф. 1725, оп. 1, спр. 22). Але у цій відомості вказувались лише чоловіки, часто без прізвищ, виявити у ній цікавих для цього дослідження осіб не вдалося.

Найпершим представником роду Міщенко, який нас цікавить і згадується у сповідному розписі за 1763 рік, є Федір Васильович Міщенко, 25 років, який є зятем Сави Федоровича Федоренка, 48 років, та Мотрони Мартинівни, 45 років, і живе з ними та зі старшим братом свого тестя Василем Федоровичем Федоренком та його родиною в одному дворі. Також у вищевказаному документі зазначається його родина: дружина Євдокія, 23 років, та їхній син Федір, 4 років [4]. Виходячи з цих даних, Федір Васильович народився приблизно у 1738 році, проте метрична книга за цей рік не збереглася, тому з'ясувати точну дату народження та імена його батьків немає можливості. Проте у цьому сповідному розписі також вказаний удівець Василь Михайлович Міщенко, 69 років, інших

чоловіків з ім'ям Василь Міщенко, які б за віком могли бути батьком Федора Васильовича, немає, тому можна припустити, що саме Василь Михайлович Міщенко є батьком Федора Васильовича Міщенка. Крім того, на це також вказує прізвище Міщенко, яке має патронімічне походження й утворене від зменшувальної форми чоловічого імені Михайло (Мишко) за допомогою суфікса -енко, що означає «син Мишка». Вказаний Василь Міщенко має по батькові «Михайлович», що підтверджує походження прізвища. Помер Василь Михайлович Міщенко 20 березня 1770 року у віці 87 років, як зазначено у вказаному записі [5]. З'ясувати ім'я матері Федора Васильовича поки немає можливості. Що стосується його дружини Євдокії, то, виходячи з вищевказаного запису зі сповідного розпису, її батьками є Сава Федорович Федоренко та Мотрона Мартинівна. Приблизним роком її народження є 1740 рік, враховуючи вік їхнього сина Федора, укладення шлюбу відбулося у 1757 – 1759 роках, але метричні книги за 1740, 1757, 1759 роки не збереглися, у метричній книзі за 1758 рік запису про шлюб Федора Васильовича та Євдокії Савівни немає. Її батько, Сава Федорович Федоренко, помер 29 березня 1770 року у віці 55 років, як зазначено у вказаному записі [6]. Її мати, Мотрона Мартинівна Федоренко, згадується у сповідних розписах до 1784 року включно, але запису про її смерть у метричних книгах за 1784 – 1785 роки немає.

Згідно з даними ревізької казки за 1811 рік Федір Васильович помер у 1804 році [7]. Метрична книга за цей рік не збереглася, тому перевірити зазначену інформацію немає можливості. У метричних книгах за інші роки запис про його смерть не виявлено, у сповідному розписі за 1799 рік він вказується, йому 58 років, сповідні розписи за 1800 – 1804 роки не збереглися, тому можна вважати, що роком смерті Федора Васильовича є 1804. Що ж стосується Євдокії Савівни, то вона востаннє згадується у сповідному розписі за 1799 рік, їй 55 років [8], наступний сповідний розпис, який зберігся, аж за 1813 рік, інформації про неї в ньому немає, у ревізькій казці за 1811 рік жінки не вказувались, у збережених метричних книгах запису про її смерть не виявлено. Не збереглися метричні книги за 1800, 1804, 1806, 1809 роки, тому існує

ймовірність, що вона померла саме в цей час.

Були виявлені відомості про 8 дітей Федора Васильовича та Євдокії Савівни: Федір, Іван (народився 02 червня 1763 року), Марія, Данило (помер у дитячому віці), Микита (помер у дитячому віці), Анастасія, Григорій (народився 10 січня 1777 року), Федір молодший.

Нас цікавить їхній найстарший син Федір. Згідно з даними сповідного розпису за 1763 рік приблизною датою народження Федора Федоровича є 1758 – 1759 роки, але у метричній книзі за 1758 рік запису про його народження немає, метрична книга за 1759 рік не збереглася, тому приблизною датою його народження є 1759 рік. У сповідному розписі за 1780 рік Федір Федорович ще неодружений [9], а в наступному, який зберігся, за 1784 рік вже вказується його дружина Дар'я Олексіївна, 22 років, їхні діти поки не вказуються [10]. Отже, Федір Федорович одружився у проміжку часу між 1780 та 1784 роком. У метричних книгах за 1780 – 1782 роки запису про шлюб Федора Федоровича не виявлено, метрична книга за 1783 рік не збереглася. Виходячи з цього, найімовірніше, що шлюб було укладено у 1783 році, тому дізнатись дівоче прізвище Дар'ї Олексіївни та провести пошук запису про її народження немає можливості. Але, враховуючи наведені вище дані, приблизним роком її народження є 1762.

Була знайдена інформація про 8 дітей Федора Федоровича та Дар'ї Олексіївни: Катерина, Йосип (народився 04 листопада 1785 року), Василь (помер у дитячому віці), Іван, Микола (народився 16 грудня 1791 року, помер у дитячому віці), Семен, Євдокія, Матвій.

Для нашого дослідження цікавим є їхній син Іван. Він вперше згадується у сповідному розписі за 1791 рік у віці 1 року [11]. Отже, приблизним роком його народження є 1789 – 1790 роки, але у метричній книзі за 1790 рік запису про його народження немає, а метрична книга за 1789 рік не збереглася, тому, найімовірніше, роком його народження є 1789.

Найпершим же представником роду Дем'яненко, який нас цікавить і згадується у сповідному розписі за 1763 рік, є Григорій Дем'янович, 26 років.

Також вказується його родина: дружина Марія Костянтинівна, 23 років, та їхні сини: Григорій, 4 років, та Назар, 1 року. Записані вони були в одному дворі зі старшим братом Григорія Дем'яновича Йосипом та його родиною, тому дізнатись якусь інформацію про батьків Григорія Дем'яновича та його дружини з цього запису немає можливості. Також у цьому дворі вказані рідні сестри Йосипа та Григорія Оксана, 22 років, та Дар'я, 19 років, це вказує на те, що їхні батьки на той час вже померли. Крім того, у цей час прізвища ще не є сталими, тому Григорій Дем'янович у вказаному сповідному розписі значиться під прізвищем Кутовий [12]. Загалом, прізвище Кутовий використовується у сповідних розписах за 1763, 1772, 1773, 1774, 1775, 1778, 1780, 1791, 1792 роки та метричних книгах за 1761, 1782, 1785 роки; прізвище Дем'яненко – у сповідних розписах за 1771, 1784, 1785, 1786, 1787, 1789, 1790, 1793, 1794, 1795, 1798, 1799 роки та метричних книгах за 1769, 1781, 1786, 1791 роки. Сповідний розпис за 1796 рік є особливим у цьому питанні: у ньому Григорій Дем'янович вказується з прізвищем Кутовий, а його син Григорій Григорович, який живе на той час у окремому дворі зі своєю сім'єю – з прізвищем Дем'яненко. Лише порівняння складу сімей, які вказані у сповідних розписах за різні роки, дозволяє зробити висновок, що сім'я Кутових та Дем'яненків це одні й ті ж люди. З кінця XVIII століття прізвище Дем'яненко стає постійним, хоча іноді прізвище Кутовий зустрічається у родичів осіб, які нас цікавлять. Прізвище Дем'яненко також є патронімічним і походить від по батькові «Дем'янович».

Виходячи з наведених вище даних, Григорій Дем'янович народився приблизно у 1737 році, проте метрична книга за цей рік не збереглася, тому з'ясувати точну дату народження та імена його батьків немає можливості; Марія Костянтинівна – приблизно у 1740 році, укладення шлюбу відбулось приблизно у 1757 – 1758 роках, але метричні книги за 1740, 1757 роки не збереглися, у метричній книзі за 1758 рік запису про шлюб Григорія Дем'яновича та Марії Костянтинівни немає, тому дізнатись інформацію про її батьків також немає можливості. Але на допомогу приходить сповідний розпис за 1773 рік, у якому вказується тесть Григорія Дем'яновича удівець Костянтин Кирилович Немченко,

81 року, який живе разом з родиною Григорія Дем'яновича [13]. Переглянувши більш ранні сповідні розписи, ми знаходимо записи про родину Костянтина Кириловича, зокрема, у сповідному розписі за 1763 рік вказується його дружина Агафія Костянтинівна, 43 років [14]. Таким чином ми дізнались ім'я матері Марії Костянтинівни. У сповідному розписі за 1771 рік Костянтин Кирилович вже удівець [15], отже, його дружина померла у проміжку між 1763 та 1770 роком включно. За цей час збереглися метричні книги за 1763, 1765, 1769, 1770 роки, але запису про смерть Агафії Костянтинівни у них немає, тому з'ясувати дату її смерті не вдалося. Що стосується Костянтина Кириловича, то він востаннє згадується у сповідному розписі за 1773 рік, отже, у цьому році він помер, але метрична книга за 1773 рік не збереглася, тому підтвердити це твердження немає можливості.

Згідно з даними ревізької казки за 1811 рік Григорій Дем'янович помер у 1796 році [16], проте у сповідному розписі за 1796 рік він ще вказується [17], а в метричній книзі за цей рік запис про його смерть відсутній. У сповідному розписі за 1798 рік Марія Костянтинівна вказується як вдова [18], сповідний розпис та метрична книга за 1797 рік не збереглися, але, найімовірніше, роком смерті Григорія Дем'яновича є 1797. Що ж стосується Марії Костянтинівни, то вона востаннє згадується у сповідному розписі за 1799 рік, їй 61 рік [19], наступний сповідний розпис, який зберігся, аж за 1813 рік, інформації про неї у ньому немає, у ревізькій казці за 1811 рік жінки не вказувались, у збережених метричних книгах запису про її смерть не виявлено. Не збереглися метричні книги за 1800, 1804, 1806, 1809 роки, тому є ймовірність, що вона померла саме в цей час.

Були виявлені відомості про 5 дітей Григорія Дем'яновича та Марії Костянтинівни: Григорій, Назар (народився 14 жовтня 1761 року), Максим, Зиновія (народилася 06 листопада 1769 року), Костянтин.

Для цього дослідження цікавим є старший син Григорія Дем'яновича Григорій. Виходячи з даних, які є у сповідному розписі за 1763 рік, та дати народження його молодшого брата Назара, приблизною датою народження Григорія є 1758 – 1759 роки, але у метричній книзі за 1758 рік запису про його

народження немає, метрична книга за 1759 рік не збереглася, тому приблизним роком народження Григорія Григоровича є 1759. 11 квітня 1781 року Григорій Григорович Дем'яненко одружився з Катериною Романівною Ковальновою (Коваль) [20]. З метою виявлення відомостей про Катерину Романівну були переглянуті сповідні розписи. Найбільш ранньою згадкою про її родину є сповідний розпис за 1771 рік, у якому вказаний такий склад родини: Роман Степанович Коваль, 37 років, його дружина Катерина Дем'янівна, 30 років, їхні діти Трохим, 13 років, Катерина, 9 років, та Василь, 2 років [21]. У сповідному розписі за 1763 рік запису про цю родину немає, навіть під іншим прізвищем. Виходячи з цих даних, приблизною датою народження Катерини Романівни є 1762 рік, але метрична книга за цей рік не збереглася. Оскільки записи у сповідних розписах бувають досить неточні, були перевірені метричні книги за 1761 та 1763 роки, але запису про народження Катерини Романівни не було виявлено, тому приблизним роком її народження є 1762. Існує також можливість, що родина Романа Степановича мешкала раніше у іншому населеному пункті, проте з'ясувати це зараз можливості немає.

У документах були виявлені відомості про 7 дітей Григорія Григоровича та Катерини Романівни: Степан (народився 10 жовтня 1782 року), Параскева (народилась 14 липня 1785 року, померла у дитячому віці), Павло, Параскева молодша, Дмитро, Марія (народилась 22 липня 1799 року), Єфросинія (народилась 23 травня 1807 року).

Нас цікавить Павло Григорович Дем'яненко. Він вперше згадується у сповідному розписі за 1791 рік у віці 3 років [22], у сповідних розписах за 1787, 1789 – 1790 роки він не згадується. Враховуючи вказані дані, приблизним роком його народження є 1788, але метричні книги за 1787 – 1789 роки та сповідний розпис за 1788 рік не збереглися, тому перевірити це припущення можливості немає. Одружився він 25 лютого 1815 року з Іриною, 22 років, дочкою Якова Григоровича Артюха, для обох це перший шлюб [23]. Враховуючи вказані дані, приблизним роком народження Ірини Яківни є 1793, але у метричній книзі за вказаний рік запису про її народження немає, більше того, у сповідних розписах

за 1793 рік та більш ранніх немає сім'ї з прізвищем Артюх. Родина Григорія Артемовича Артюха вперше згадується у сповідному розписі за 1794 рік, у тому числі його син Яків, 34 років, дружина Якова Оксана Денисівна, 23 років, та їхні дочки Тетяна, 6 років, Євгенія, 2 років, Ірина, 1 року, та Наталя, півроку [24]. Проте у метричній книзі за 1791 рік міститься запис про народження 14 січня 1791 року у Якова Григоровича Артюха та його дружини Оксани дочки Євгенії [25], отже, по-перше, у 1794 році їй було більше 2 років, по-друге, сім'я Артюх проживала у селі Бірки, хоча і не згадується у сповідних розписах за цей час. Це дало підставу припустити, що вказана сім'я також мала інше прізвище. Переглянувши сповідні розписи до 1794 року, було виявлено, що у сповідних розписах за 1771, 1772, 1775, 1778, 1780, 1784, 1785, 1786, 1787, 1789, 1790, 1791, 1792, 1793 роки Григорій Артемович має прізвище Іващенко, у сповідному розписі за 1774 рік він має прізвище Артюшенко, у сповідному розписі за 1773 рік він вказується як Григорій Іванович (помилково) Іващенко; а в сповідному розписі за 1763 рік він записаний у родині свого батька Артема Івановича Іващенка. Таким чином, можна зробити висновок, що прізвище Іващенко походить від по батькові голови сім'ї Артема Івановича, але він помер 27 липня 1765 року [26] і головою сім'ї стає його син Григорій Артемович, тому поступово починають використовувати прізвища, які походять від його по батькові – Артюшенко, Артюх, з 1794 року прізвище Артюх витісняє інші та стає постійним. Метричну книгу за 1793 рік було переглянуто повторно з метою пошуку запису про народження Ірини Яківни з іншими можливими прізвищами (Іващенко, Артюшенко), але вказаного запису не виявлено. Тому найбільш імовірним роком народження Ірини Яківни є 1792, метрична книга за який не збереглася.

Підводячи підсумки дослідження за XVIII століття, слід відзначити, що на результати вказаного дослідження значно впливає погана збереженість документів за цей період, зазначення неповних даних у метричних книгах, особливо щодо жінок (у записах про народження ім'я матері, без по батькові, з'являється лише з 1779 року; у записах про шлюб та смерть за деякі роки жінки

вказуються без прізвищ, також у записах про смерть за деякі роки відсутні дані про вік померлої), та дуже неточна або помилкова інформація, вказана у сповідних розписах. Наведемо декілька прикладів таких неточностей або помилок:

1. у сповідному розписі за 1763 рік Григорію Дем'яновичу Дем'яненку 26 років, Марії Констянтинівні – 23, тобто різниця у віці у них 3 роки; Федору Васильовичу Міщенку 25 років, Євдокії Савівні – 23, тобто різниця у віці у них 2 роки. У наступних сповідних розписах вік жінок вказується неправильно і поступово жінки значно молодшають, а різниця у віці суттєво збільшується. Так, у сповідному розписі за 1795 рік Григорію Дем'яновичу Дем'яненку 56 років, Марії Констянтинівні – 44, тобто різниця у віці у них 12 років; Федору Васильовичу Міщенку 57 років, Євдокії Савівні – 46, тобто різниця у віці у них 11 років. Лише починаючи зі сповідного розпису за 1796 рік знову вказують правильний вік. Також є випадки, коли у сповідних розписах за декілька років поспіль вік людини не змінюється;

2. 06 листопада 1769 року у Григорія Дем'яновича Дем'яненка народилася дочка Зиновія [27]. У сповідних розписах за 1771, 1775 роки вона вказується як Зиновія і зараховується до жінок (жінки та чоловіки рахувались окремо), а в сповідних розписах за 1773, 1774, 1778, 1780 роки – вказується як Зиновій і зараховується до чоловіків, починаючи зі сповідного розпису за 1784 рік – помилку було виправлено і знову вказується як дівчинка;

3. записи про деякі родини або про окремих їхніх членів можуть бути взагалі відсутні: у сповідних розписах за 1774, 1775 роки немає сім'ї Коваль, хоча у метричній книзі за 1774 рік є запис про народження 02 січня 1774 року дочки Романа Ковалю Меланії [28]; у сповідному розписі за 1772 рік Григорій Дем'янович Дем'яненко з дружиною вказані, а їхні діти ні; у сповідному розписі за 1796 рік запис про сім'ю Григорія Григоровича Дем'яненка відсутній.

У XIX столітті збереженість документів та їх інформативність значно краща. Так, наприклад, у метричних книгах вказується соціальний статус: якому поміщику належали селяни; після скасування кріпосного права – тимчасово

зобов'язані (за поміщиками залишалися всі їхні землі, вони були зобов'язані надавати селянам так званий «садибний притулок» та тимчасові обробіткові ділянки, розміри яких визначалися спеціальними «установчими грамотами», селяни перебували в тимчасово зобов'язаному стані до укладення викупної угоди); після укладення викупної угоди – «селянин-власник». Проаналізувавши документи за цей період, було виявлено, що до середини 1815 року село Бірки належало Дмитру Юрійовичу Куликовському й, відповідно, всі селяни, які мешкали у цьому селі, були його кріпаками. Після його смерті у середині 1815 року вказане село було розділене між його синами Іваном і Василем, у зв'язку з чим родина Міщенко опинилась у частині, що належала Івану, родина Дем'яненко – Василю. Після смерті Івана Дмитровича його частину села й, відповідно, родину Міщенко успадкував його син Дмитро, якому вона належала до відміни кріпосного права. Що ж стосується частини Василя Дмитровича, то після його смерті приблизно у 1831 році її успадковують його неповнолітні дочки Ганна й Олена. Олена Василівна виходить заміж у 1835 році та частина землі йде як придане, у подальших документах вона зазначається як поміщиця Ловейкова. У той же час Ганна Василівна також виходить заміж та у документах вказується вже її чоловік – поміщик Жуков. Родина Дем'яненко належить їм. Після смерті чоловіка власницею маєтку знову зазначається Ганна Василівна Жукова, але 04 вересня 1847 року вона помирає від холери і власниками стають їхні діти – «сироти Жуковы». Родина Дем'яненко перебуває у їхній власності до відміни кріпосного права.

Не зважаючи на кращу збереженість документів та їх інформативність, багато питань залишається ще без відповідей. Так, згідно з записами у метричній книзі за 1821 рік 29 серпня у віці 56 років помер та був похований 31 серпня Григорій Григорович Дем'яненко від побоїв, нанесених його братом, що було засвідчено Зміївським земським судом [29]. Ім'я брата у метричній книзі не вказується, документи вищевказаного суду за цей рік не збереглися. Згідно з даними, що містяться у сповідному розписі за 1820 рік, живими на той час були два молодші брати Григорія Григоровича: Максим, 54 років, та Костянтин,

44 років, які жили в одному дворі [30]. Максим Григорович згадується у метричній книзі за 1825 рік у записі про смерть його сина Порфирія [31], згадок про Костянтина Григоровича у документах пізніше 1821 року немає, тому можна припустити, що йдеться саме про Костянтина Григоровича.

Дружина Григорія Григоровича, Катерина Романівна, востаннє згадується у записі про шлюб її дочки Єфросинії, який датується 09 листопада 1824 року [32]. Запису про її смерть не було виявлено. Метричні книги Георгіївської церкви села Бірки збереглися лише по 1826 рік, потім була збудована нова церква – Преображенська, метричні книги якої зберігаються з 1829 року, отже, метричні книги села Бірки за 1827 – 1828 роки відсутні. Було припущення, що до початку роботи нової церкви жителі села Бірки могли тимчасово входити до парафії церкви іншого населеного пункту. Проте збереглася клірова відомість Георгіївської церкви за 1827 рік, у якій вказано, що метричні книги з 1788 по 1828 рік зберігаються у старій церкві в ризниці [33]. А в кліровій відомості Преображенської церкви за 1847 рік вказано, що вона збудована у 1828 році [34], тому вищевказане припущення не підтвердилось. Найімовірніше, що Катерина Романівна померла саме у цей період.

Їхній син Павло помер 24 червня та був похований 26 червня 1850 року у віці 60 років, як вказано у записі про смерть [35]. Його дружина Ірина Яківна востаннє згадується у ревізькій казці за 1858 рік у віці 64 років [36]. Запису про її смерть не було виявлено.

Було виявлено записи лише про двох дітей Павла Григоровича й Ірини Яківни – Федора та Юхима, найімовірніше, інші діти померли у дитячому віці. Для нас цікавим є останній. Юхим Павлович Дем'яненко вперше згадується у сповідному розписі за 1840 рік у віці 20 років [37]. Виходячи з цього, можна припустити, що народився він у 1820 році, але метрична книга за вказаний рік не збереглася, тому перевірити це немає можливості, у інших метричних книгах запису про його народження не виявлено. Його дружина Єфросинія Остапівна вперше згадується у записі про народження їхньої дочки Ганни 06 грудня 1846 року [38]. Запису про одруження Юхима Павловича та Єфросинії Остапівни

не було знайдено. Можливо, вони одружилися у 1843 – 1844 роках, метричні книги за ці роки не збереглися, або Єфросинія Остапівна жила в іншому населеному пункті й вінчання відбулось у місцевій церкві. Не знаючи її дівочого прізвища, дізнатись дату народження немає можливості. Згідно зі сповідним розписом за 1850 рік Єфросинії Остапівні 29 років [39], тому приблизним роком її народження є 1821. Помер Юхим Павлович 15 січня 1872 року від гарячки у віці 56 років (так зазначено у записі про смерть) та був похований 17 січня 1872 року [40]. Його дружина Єфросинія Остапівна прожила набагато довше життя і померла 21 червня 1895 року у віці 72 років (так зазначено у записі про смерть). Похована була 23 червня 1895 року [41].

Були виявлені відомості про наявність у Юхима Павловича та Єфросинії Остапівни 5 дітей: Ганна (народилася 06 грудня 1846 року), Марфа (народилася 02 липня 1852 року), Микита (народився 15 вересня 1856 року), Іван (народився 20 вересня 1859 року, найімовірніше, помер у дитинстві), Семен (народився 30 серпня 1860 року).

Для нашого дослідження цікавим є Микита. Як зазначено вище, він народився 15 вересня 1856 року [42]. Його дружина Олександра Іванівна вперше згадується у сповідному розписі за 1879 рік у віці 20 років, їхні діти не вказуються [43]. Запису про одруження Микити Юхимовича та Олександри Іванівни не було виявлено. Виходячи з вищевикладеного, можна припустити, що роком укладення шлюбу є 1878, але метрична книга за вказаний рік не збереглася, тому перевірити це припущення можливості немає. У зв'язку з цим немає також можливості встановити дівоче прізвище Олександри Іванівни та здійснити пошук запису про її народження. Виходячи з наведених вище даних, приблизним роком її народження є 1859.

У сповідних розписах та метричних книгах вдалося знайти відомості про 8 дітей Микити Юхимовича та Олександри Іванівни: Мотрона, Спиридон, Варфоломій (народився 05 червня 1885 року), Варфоломій молодший, Тихін, Євфросинія (народилася 20 травня 1892 року, померла 24 червня 1893 року від сухот), Наталія (народилася 25 серпня 1895 року), Леонтій (народився 03 липня

1901 року).

Що ж стосується родини Міщенко, то дружина Івана Федоровича Мотрона Федорівна вперше згадується у сповідному розписі за 1813 рік у віці 20 років, їхні діти не вказані [44]. Запису про шлюб Івана Федоровича та Мотрони Федорівни не було виявлено, існує імовірність, що шлюб був укладений у 1813 році, метрична книга за цей рік не збереглася, або наречена була з іншого населеного пункту й вінчання відбулось у місцевій церкві. Враховуючи вік, зазначений у вищевказаному сповідному розписі, приблизним роком її народження є 1793.

Згідно з даними зі сповідних розписів у 1820 році Іван Федорович та Мотрона Федорівна жили у одному дворі з батьками Івана Федоровича, його братом Йосипом та його родиною, неодруженим братом Матвієм, а також з його дядьками Григорієм Федоровичем та Федором Федоровичем і їхніми родинами; у 1840 році – з братами Івана Федоровича Йосипом та Матвієм і їхніми родинами, а також з їхньою рідною сестрою Катериною Хоружевою, вдовою за другим шлюбом [45]; починаючи з 1850 року сім'я Івана Федоровича та Мотрони Федорівни зазначається окремим двором [46].

Щодо дат смерті Івана Федоровича та Мотрони Федорівни, то вони невідомі: востаннє вони згадуються у сповідному розписі за 1860 рік у віці 66 та 63 років відповідно [47], у сповідному розписі за 1879 рік згадок про них немає, отже, вони померли між 1860 та 1879 роками. У метричних книгах за цей період, які збереглися, запису про їхню смерть не виявлено. У цьому проміжку часу не збереглися метричні книги за 1866-1867, 1876, 1878 роки, тому, можливо, вони померли в один з цих років.

Переглянувши сповідні розписи та метричні книги було виявлено відомості про 6 дітей Івана Федоровича та Мотрони Федорівни: Григорій (народився 29 вересня 1815 року, помер 13 квітня 1818 року від корі), Яків, Євдоким, Корнилій (народився 13 вересня 1823 року), Анісія (народилася 29 грудня 1826 року, померла 26 травня 1829 року від корі), Оксана.

Для нашого дослідження цікавим є їхній син Яків. Уперше він згадується у

сповідному розписі за 1820 рік у віці 3 років [48], отже, приблизним роком його народження є 1817, але метрична книга за цей рік не збереглася, тому перевірити це припущення немає можливості, у метричних книгах за інші роки запису про його народження не було виявлено. Яків Іванович був одружений двічі. Перша його дружина Васса Сидорівна вперше згадується у метричній книзі за 1845 рік у записі про народження їхньої дочки Софії 15 вересня 1845 року [49]. Запису про шлюб Якова Івановича та Васси Сидорівни не було виявлено, існує імовірність, що шлюб був укладений у 1844 році, метрична книга за цей рік не збереглася. У сповідному розписі за 1850 рік вказано, що Вассі Сидорівні 31 рік, враховуючи це, приблизним роком її народження є 1819. Згідно з цим же сповідним розписом жили вони разом з батьками Якова Івановича та його братом Євдокимом з дружиною [50].

Переглянувши сповідні розписи, метричні книги та ревізьку казку за 1858 рік було виявлено відомості про 5 дітей Якова Івановича та Васси Сидорівни: Софія (народилася 15 вересня 1845 року, померла через 9 днів – 24 вересня 1845 року), Пелагія (народилася 02 жовтня 1846 року), Мелетій, Євгенія (народилася 19 лютого 1853 року), Корнилій (народився 13 вересня 1856 року, помер 05 серпня 1858 року). Померла Васса Сидорівна 20 лютого 1858 року від сухот у віці 34 років та була похована 22 лютого 1858 року [51].

Вдруге Яків Іванович одружився майже через 9 місяців після смерті першої дружини – 10 листопада 1858 року. Другою його дружиною стала жителька села Бірки частини поміщиці Ловейкової Наталія Степанівна Бондарєва (Бондар) у віці 21 рік (молодша від Якова Івановича на 20 років), для неї це був перший шлюб [52]. Враховуючи вказані дані, приблизним роком її народження є 1837, але, на жаль, метрична книга за цей рік не збереглася, тому перевірити зазначене твердження немає можливості. Крім того, у більш пізніх документах вказується інший вік Наталії Степанівни й приблизним роком її народження, виходячи з цих даних, є 1830, проте метрична книга за вказаний рік також не збереглася, тому це питання потребує подальшого дослідження.

Переглянувши архівні документи, були виявлені відомості про 6 дітей Якова

Івановича та Наталії Степанівни: Григорій (народився 29 вересня 1859 року), Олена (народилася 16 травня 1864 року, ймовірно, померла у дитячому віці), Євдоким (народився 31 липня 1868 року, помер 02 квітня 1871 року від розладу шлунку); Акилина, Анастасія (народилася 12 жовтня 1874 року), Анісія (народилася 23 грудня 1877 року).

Для нашого дослідження є цікавим син Якова Івановича та його другої дружини Наталії Степанівни Григорій. Як зазначено вище, він народився 29 вересня 1859 року, але виявити запис про його народження було дуже складно. У сповідному розписі за 1879 рік вказано, що Григорію 21 рік [53], тобто приблизним роком його народження є 1858, але його батьки одружилися 10 листопада 1858 року, тому найімовірнішим роком народження є 1859. Метричні книги села Бірки з 1858 по 1865 рік включно збереглися повністю, проте запису про народження Григорія Яковича не було знайдено. Тому було вирішено переглянути метричні книги Георгіївської церкви сусіднього села Гуляй Поля. Саме там було знайдено запис про народження та хрещення 29 вересня 1859 року Григорія Яковича [54]. Одружився він 01 листопада 1881 року з жителькою села Бірки Агафією Федорівною Морозовою (Мороз), якій на момент укладення шлюбу було 20 з половиною років [55]. Такий точний вік нареченої дозволив припустити, що приблизним роком її народження є 1861. Переглянувши метричні книги села Бірки за 1861 рік було знайдено запис про народження та хрещення 31 січня 1861 року Агафії, батьки якої села Бірки поміщика Андрєєва селянин Федір Онисимович Мороз та його дружина Мотрона Костянтинівна, обоє православного віросповідання [56].

Проаналізувавши записи у сповідному розписі за 1905 рік та метричних книгах було виявлено відомості про 5 дітей Григорія Яковича та Агафії Федорівни: Єлизавета (померла 29 серпня 1985 року у віці 2 років), Ганна (народилася 30 листопада 1885 року), Сергій, Лаврентій (народився 03 серпня 1892 року), Дмитро (народився 15 вересня 1895 року).

Слід зазначити, що збереженість архівних документів, які є основним джерелом для генеалогічних досліджень, з кінця XIX століття до встановлення

влади більшовиків, є дуже поганою. Так, сповідний розпис зберігся за 1880 рік, а наступний – лише за 1905 рік, тобто проміжок часу між ними 25 років, більш пізні сповідні розписи також не збереглися. Що стосується метричних книг, то вони збереглися дуже фрагментарно за такі роки: 1881, 1885, 1892 (тільки народження), 1893, 1895, 1900-1901, 1903-1904, 1907, 1909 (народження, смерть), 1910-1911, 1914-1916, 1918 (тільки народження), 1919 (народження, шлюб). Доповнити інформацію, отриману з вищевказаних джерел, могли б відомості з переписних листів перепису населення Російської імперії 1897 року, але, на жаль, по селу Бірки вони не збереглися. Що стосується книг державної реєстрації актів цивільного стану, то вони збереглися лише починаючи з 1925 року. Тому багато питань у цьому дослідженні залишаються без відповіді.

Не зважаючи на зазначені вище проблеми, деяку інформацію вдалося знайти. Так, Дем'яненко Микита Юхимович помер 22 червня 1927 року у віці 71 рік, до смерті жив зі своїм найменшим сином Леонтієм та його родиною [57]. Його дружина Олександра Іванівна померла на 20 років раніше – 06 серпня 1907 року «від водяної» [58].

Цікавим для нашого дослідження є їхній син Варфоломій старший, який, як зазначалося вище, народився 05 червня 1885 року [59]. Згідно з даними сповідного розпису за 1905 рік він ще неодружений [60]. Уперше його дружина Варвара Степанівна згадується у записі про народження їхнього сина Івана 10 червня 1915 року [61]. Проте у актовому записі про народження наймолодшої їхньої дочки Антоніни у 1928 році у графі «Скільки повних років батьки живуть у шлюбі?» вказано «16», у графі «Котрий раз у шлюбі?» – обоє перший [62], тому приблизним роком укладення шлюбу є 1912, але метрична книга за цей рік не збереглася. В інших метричних книгах запису про укладення шлюбу знайдено не було, актовий запис про шлюб не поновлювався, тому з'ясувати дівоче прізвище Варвари Степанівни можливості немає, проте її онучка пам'ятає, що її прізвище було Зозуля. Що ж стосується дати народження Варвари Степанівни, то у записі про народження її сина Федора 01 вересня 1926 року вказано, що їй 35 років [63], таким чином, приблизним роком її народження є 1891. На жаль, метрична книга

за цей рік не збереглася, в інших метричних книгах запису про її народження не виявлено. В актових записах про народження їхніх дітей (до 1928 року включно) вказувалось, що вони отримували прибуток з господарства, національність – українці. У більш пізнішому документі – автобіографії їхньої дочки Антоніни від 06 грудня 1946 року, яка зберігається у її фільтраційній справі, вказано, що її батько до війни працював у Харкові на якомусь заводі (частина тексту зашита, неможливо прочитати), мати – домогосподарка [64]. Помер Варфоломій Микитович 26 січня 1950 року та був похований у селі Бірки. Згодом Варвара Степанівна із сином Миколою та його родиною переїхала до міста Мерефа Харківського району Харківської області, де й померла 03 червня 1968 року. У цьому місті вона й була похована.

Проаналізувавши архівні документи, були виявлені відомості про 6 дітей Варфоломія Микитовича та Варвари Степанівни: Іван (народився 10 червня 1915 року), Уляна (народилася 10 грудня 1918 року, померла 18 травня 1923 року), Василь (1922 рік народження), Микола (1923 рік народження), Федір (народився 01 вересня 1926 року, помер 22 липня 1927 року), Антоніна (народилася 10 липня 1928 року). Проте у актовому записі про народження наймолодшої їхньої дочки Антоніни у графі «Скільки дітей перед цією дитиною народилося» вказано «7», у графі «Скільки з цих дітей живі тепер» вказано «3», отже, у Варфоломія Микитовича та Варвари Степанівни було ще 2 дитини, які померли у дитячому віці, й інформацію про них поки що не знайдено.

Нас цікавить найменша дитина Варфоломія Микитовича та Варвари Степанівни Антоніна. Вона народилася 10 липня 1928 року [65], навчалась у школі села Бірки до 1941 року, встигла закінчити 5 класів. Друга світова війна повністю змінила її життя. Під час окупації вона не працювала, але 28 серпня 1943 року була вивезена на примусові роботи у Німеччину. Їй було лише 15 років, а її рідне село буде звільнено о 6 ранку 07 вересня 1943 року, тобто через 10 днів після її вивезення! У Німеччині Антоніна Варфоломіївна працювала в місті Люнебург у господаря з прізвищем Багункг, 20 квітня 1945 року була звільнена військами союзників Радянського Союзу та направлена до радянських військ до

фільтраційної комісії у місті Мальхін, повернулась додому 06 серпня 1945 року [66]. Дізнатися більше про цей період її життя не вдалося: у Arolsen Archives інформації про неї не було виявлено, серед листів остарбайтерів на Батьківщину, що зберігаються у Державному архіві Харківської області, її листів також не було знайдено. Після повернення на Батьківщину вона дізналася, що її брат Іван зник безвісти, а Василь був мобілізований 20 вересня 1943 року та загинув 20 грудня 1944 року на території Словаччини, де й був похований в одній з братських могил радянських воїнів. Потрібно було відновлювати зруйнований будинок та забезпечувати себе, тому про продовження навчання у школі не йшлося. Антоніна Варфоломіївна закінчила 6-місячний курс виробничого навчання за професією «Фрезерувальниця» у школі Фабрично-Заводського Навчання № 19 в місті Харків у 1946 році, з 29 квітня 1946 року по 15 лютого 1951 року працювала за отриманою спеціальністю на заводі транспортного машинобудування № 75, потім – сезонною робітницею на фермі ім. Куйбишева Держплемзаводу «Червоний Велетень», санітаркою у диткомбінаті 108 Швейної фабрики ім. Тінякова, стрільком та контролером КПП загону № 4 воєнізованої охорони І категорії. Ці дані нам відомі з сімейного архіву, у якому зберігаються атестат від 15 травня 1946 року та трудова книжка Антоніни Варфоломіївни.

Що стосується родини Міщенко, то Яків Іванович востаннє згадується у сповідному розписі за 1880 рік у віці 64 років [67], у сповідному розписі за 1905 рік він вже не згадується, отже, він помер між 1880 та 1905 роками, але встановити точну дату смерті можливості немає. Його дружина Наталя Степанівна померла 18 лютого 1907 року та була похована 20 лютого 1907 року [68]. Їхній син Григорій також помер у 1907 році – 10 жовтня, у віці 48 років від сухот [69]. Дружина Григорія Агафія Федорівна востаннє згадується у записі про народження їхнього сина Дмитра 15 вересня 1895 року [70], у сповідному розписі за 1905 рік Григорій Якович вже вказаний вдовцем [71], отже, померла Агафія Федорівна між 1895 та 1905 роками, але запису про її смерть не було знайдено.

Цікавим для нашого дослідження є син Григорія Яковича та Агафії

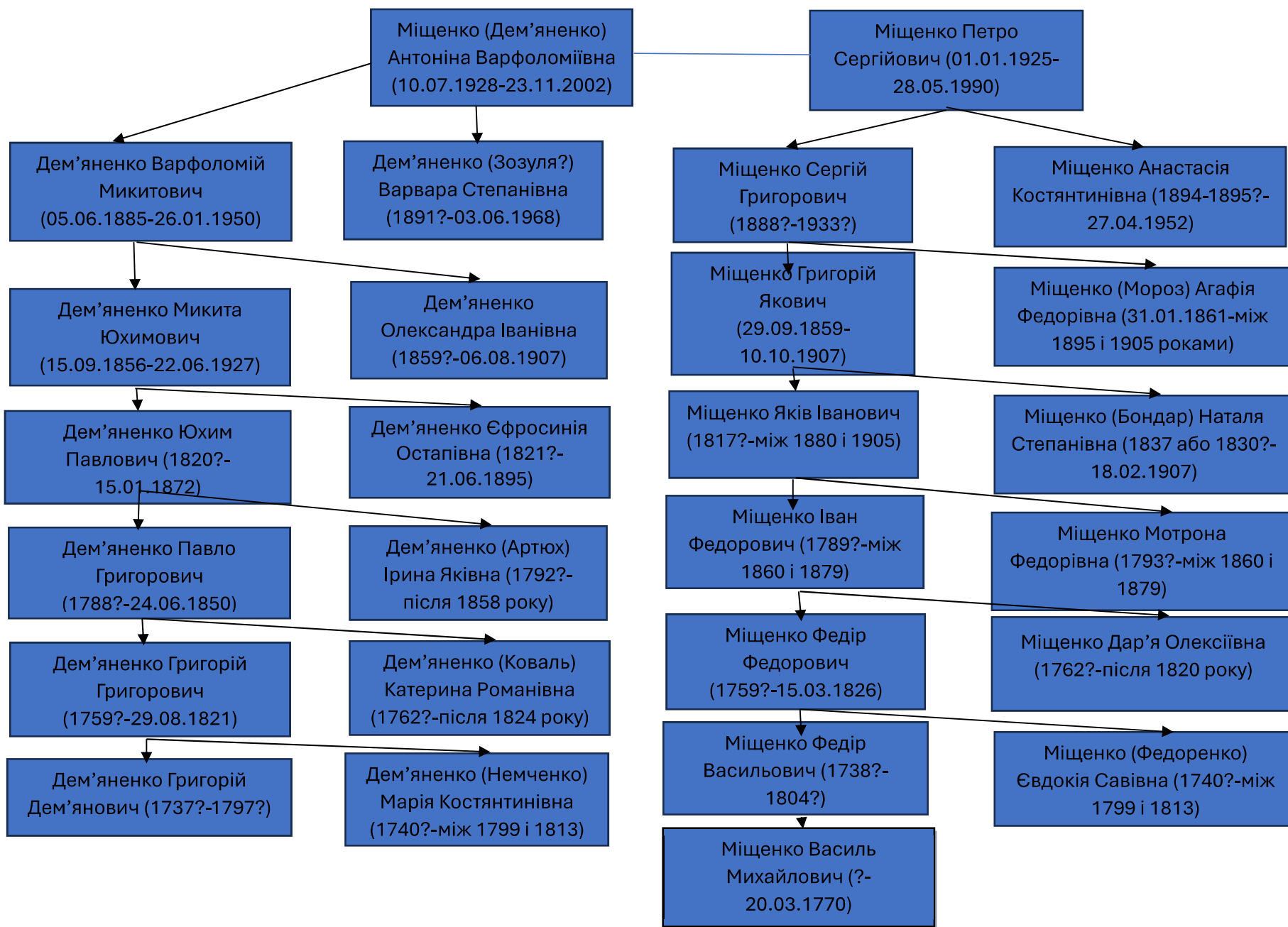
Федорівни Сергій. У сповідному розписі за 1905 рік вказано, що йому 17 років, отже, приблизним роком його народження є 1888, але метрична книга за вказаний рік не збереглася, тому перевірити це можливості немає. У метричних книгах, що збереглися, запису про його народження не виявлено. У вищевказаному сповідному розписі Сергій Григорович ще неодружений. Уперше його дружина згадується у записі про народження 13/26 листопада 1919 року їхньої дочки Катерини, у якому вона вказана як Анастасія Михайлівна [72], але з інших документів та спогадів їхніх нащадків ми знаємо, що її звали Анастасія Костянтинівна. Також зі спогадів їхніх нащадків відомо, що вона походила з села Глинське під Ізюмом. У вказаному селі не було церкви, тому його жителі входили до парафії декількох церков міста Ізюм. З метою пошуку запису про шлюб Сергія Григоровича та Анастасії Костянтинівни були переглянуті метричні книги Преображенської церкви села Бірки та церков міста Ізюм до 1920 року включно, які збереглися до наших днів не повністю, але запису про шлюб не було знайдено, актовий запис про шлюб не поновлювався. У актовому записі про народження їхнього сина Петра 01 січня 1925 року вказано, що Анастасії Костянтинівні 30 років [73], у актовому записі про її смерть у 1952 році вказано, що їй 58 років, отже, вона народилася приблизно у 1894 – 1895 роках. Із запису про смерть їхньої дочки Катерини ми дізнаємось, що Анастасія Костянтинівна була неписьменною [74].

Міщенко Анастасія Костянтинівна

Є відомості про 3 дітей Сергія Григоровича та Анастасії Костянтинівни: Катерина (народилася 13/26 листопада 1919 року, померла 08 червня 1935 року), Уляна (народилася 20 серпня 1921 року), Петро (народився 01 січня 1925 року).

Страшні події Голодомору 1932 – 1933 років не пройшли повз цю родину. За спогадами нащадків, Сергій Григорович у 1933 році був затриманий згідно з Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації та зміцнення суспільної (соціалістичної) власності» від 07 серпня 1932 року (так званий Закон «Про п'ять колосків»), утримувався у тюрмі м. Первомайський (нині Златопіль Лозівського району Харківської області), подальша його доля невідома. На жаль, запити до різних установ не дали результату, підтвердити це та з'ясувати його подальшу долю поки що немає можливості. Його дружина Анастасія Костянтинівна померла 27 квітня 1952 року.

Міщенко Сергій Григорович

Нас цікавить наймолодша дитина Сергія Григоровича та Анастасії Костянтинівни – їхній син Петро. Він народився 01 січня 1925 року, освіта – 5 класів. 04 березня 1945 року був мобілізований, брав участь у бойових діях, зокрема під Кенігсбергом, де 13 квітня 1945 року отримав легке поранення у голову, продовжував служити до лютого 1948 року. Був нагороджений різними медалями та орденом Вітчизняної війни II ступеню у 1985 році. Після повернення зі служби влаштувався на роботу на залізницю, де і працював майже все життя, за винятком 1 року – з 26 листопада 1964 року по 29 листопада 1965 року, коли він працював пресувальником на Харківському заводі електромонтажних виробів № 3. Зазначені відомості ми отримали з документів, які зберігаються у сімейному архіві.

Поєдналися ці дві родини 19 листопада 1950 року, коли одружилися Міщенко Петро Сергійович та Дем'яненко Антоніна Варфоломіївна. Вони мали 3 дітей: Валентина, Валерій, Світлана. Помер Петро Сергійович 28 травня 1990 року, Антоніна Варфоломіївна – 23 листопада 2002 року.

Міщенко (Дем'яненко) Антоніна Варфоломійвна та Міщенко Петро Сергійович

Підводячи підсумок вказаного дослідження, можна зробити висновок, що в історії вказаних родин ще багато білих плям, які потребують подальшого вивчення. Особливо важливо дізнатися про долю Сергія Григоровича Міщенка. Пошуки інформації з історії зазначених родин будуть продовжені.

Список джерел та літератури

1. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 4. – Харьков: университетская типография, 1857. – Ст. 225.
2. Там само. – Ст. 225 – 226.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК) Ф. 1987, оп. 1, спр. 107, арк. 143зв. – 144.
4. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3078, арк. 242.
5. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3088, арк. 17 зв., запис 21.
6. Там само. – Запис 25.
7. Державний архів Харківської області (далі – ДАХО) Ф. 31, оп. 141, спр. 131, арк. 1234 зв.

8. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3233, арк. 26 зв. – 27.
9. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3117, арк. 72-72 зв.
10. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3252, арк. 352 зв. – 353.
11. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3173, арк. 343.
12. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3078, арк. 238 – 238 зв.
13. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3095, арк. 96.
14. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3078, арк. 236 зв.
15. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3090, арк. 205.
16. ДАХО Ф. 31, оп. 141, спр. 131, арк. 1227.
17. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3211, арк. 723 зв.
18. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3224, арк. 622 зв. - 623.
19. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3233, арк. 15 зв.
20. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3122, арк. 444.
21. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3090, арк. 205 зв. – 206.
22. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3173, арк. 332.
23. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 241, арк. 399 зв.
24. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3198, арк. 42 зв. – 43.
25. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3170, арк. 192.
26. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3084, арк. 44 зв.
27. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3087, арк. 154 зв.
28. ЦДІАК Ф. 2007, оп. 1, спр. 3097, арк. 196.
29. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 245, арк. 840.
30. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 828, арк. 510 зв.
31. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 247, арк. 593 зв.
32. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 246, арк. 771 – 771 зв.
33. ДАХО Ф. 40, оп. 107, спр. 149, арк. 155.
34. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 1254, арк. 87 зв.
35. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 604, 931 зв.
36. ДАХО Ф. 31, оп. 141, спр. 441, арк. 49.
37. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 851, арк. 380 зв.

38. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 259, арк. 474 зв.
39. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 862, арк. 609 зв. – 610.
40. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 682, арк. 696 зв.
41. ДАХО Ф. 40, оп. 114, спр. 6, арк. 45 зв.
42. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 637, арк. 741 зв. – 742.
43. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 886, арк. 961 зв.
44. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 822, арк. 637 зв. – 638.
45. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 851, арк. 411.
46. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 862, арк. 620.
47. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 870, арк. 432.
48. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 828, арк. 523 – 523 зв.
49. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 230, арк. 125 зв.
50. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 862, арк. 620.
51. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 640, арк. 776 зв.
52. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 640, арк. 768 зв.
53. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 886, арк. 967 зв.
54. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 610, арк. 648 зв.
55. ДАХО Ф. 40, оп. 112, спр. 120, арк. 421 зв.
56. ДАХО Ф. 40, оп. 105, спр. 612, арк. 952 зв.
57. ДАХО Ф. Р-6531, оп. 61, спр. 118, ст. 209 – 209 зв.
58. ДАХО Ф. 40, оп. 114, спр. 6, арк. 120 зв.
59. ДАХО Ф. 40, оп. 112, спр. 140, арк. 425 зв. – 426.
60. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 920, арк. 444 зв.
61. ДАХО Ф. 40, оп. 114, спр. 170, арк. 61 зв.
62. ДАХО Ф. Р-6531, оп. 61, спр. 128, ст. 41 – 41 зв.
63. ДАХО Ф. Р-6531, оп. 61, спр. 79, арк. 63.
64. ДАХО Ф. 6440, оп. 1, спр. 26242, арк. 4.
65. ДАХО Ф. Р-6531, оп. 61, спр. 128, ст. 41 – 41 зв.
66. ДАХО Ф. 6440, оп. 1, спр. 26242, арк. 3.
67. ДАХО Ф. 40, оп. 110, спр. 888, арк. 852 зв.

- 68. ДАХО Ф. 40, оп. 114, spr. 6, ark. 113 зв.
- 69. Там само. – Ark. 122 зв.
- 70. ДАХО Ф. 40, оп. 114, spr. 7, ark. 95 зв.
- 71. ДАХО Ф. 40, оп. 110, spr. 920, ark. 456.
- 72. ДАХО Ф. 40, оп. 114, spr. 170, ark. 139 зв.
- 73. ДАХО Ф. P-6531, оп. 61, spr. 59, ark. 100.
- 74. ДАХО Ф. P-6531, оп. 62, spr. 18, ст. 80 – 80 зв.

БУДИНОК «СЛОВО» ЯК СИМВОЛ РЕПРЕСИВНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ 30-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ¹

Вступ

У центрі Харкова, по вулиці Культури, 9, і зараз стоїть примітний п'ятиповерховий будинок у формі літери «С». Довжелезна меморіальна табличка на ньому повідомляє, що в різні роки тут жили і працювали відомі літератори і діячі мистецтва: на ній викарбовано 123 прізвища, і це далеко не повний перелік. У 2018 році будинок «Слово» внесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України [1], але статус об'єкту культурної спадщини не захистив його від бомбардувань. 7 березня 2022 року російські снаряди пошкодили будівлю [2], яка давно стала символом спроб радянської тоталітарної системи знищити українську еліту, придушити незалежне мислення та будь-які спроби опору системі.

Будинок «Слово» до початку повномасштабної російсько-української війни та після пошкодження 7 березня 2022 року російськими обстрілами

Побудований наприкінці 1920-х років нібито з метою покращення побутових умов інтелігенції, в очах держави будинок «Слово» видавався гніздом небезпечних українських націоналістів та дуже швидко перетворився на пастку

¹ Статтю «The Slovo building in Kharkiv a symbol of Soviet repression against the Ukrainian intelligentsia» вперше опубліковано у виданні «Perspectives on the 20th century», № 9 february 2026

для цілого покоління видатних митців та письменників, відомих нині як Розстріляне Відродження.

Беспрецедентним є сам факт концентрації в одному просторі стількох представників творчої еліти. Вивчаючи їхні долі здається, що «Слово» – це така собі чорна діра, в якій один за одним зникали найталановитіші представники нації. Серед мешканців будинку, які були розстріляні або загинули в ГУЛАГу, були: Михайло Биковець, Олекса Влизько, Василь Вражливий, Юрій Вухналь, Василь Десняк-Василенко, Антін та Анастасія Дикі, Олесь Досвітній, Володимир Дукін, Григорій Епик, Майк Йогансен, Іван та Олександра Калянник, Євген Касьяненко, Іван Кириленко, Володимир та Софія Коряк, Гордій Коцюба, родина Крушельницьких: Антін, Іван, Тарас, Богдан, Остап і Володимира, Микола Куліш, Іван Кулик, Лесь Курбас, Іван Лакиза, Петро Лісовий, Іван Микитенко, Іван Падалка, Андрій Панів, Михайло Панченко, Валер'ян Підмогильний, Сергій Пилипенко, Валер'ян Поліщук, Андрій Річицький, Віра Савицька, Василь Седляр, Олекса Слісаренко, Михайло Семенко, Григорій Піддубний-Толмачов, Люціана Піонтек, Онопрій Турган, Павло Христюк, Володимир Штангей, Самійло Щупак, Михайло Яловий та Олесь Ясний [3, с.497].

Микола Хвильовий скоїв самогубство у 1933 році; Іван Микитенко – у 1937 році.

Колишніх мешканців будинку «Слово», єврейських письменників Іцика Фефера та Лейба Квітку розстріляли у 1952 році як членів Єврейського антифашистського комітету.

Сім'ї заарештованих митців переслідували як членів родин «ворогів народу», їх примусово виселяли з житла, конфіскували майно, іноді відбирали документи. Діти потрапляли до дитячих будинків і часто їх подальша доля невідома.

Мешканці «Слова» Леонід Чернов-Малошийченко, Іван Дніпровський та Самійло Радугін-Рашпа померли від туберкульозу та психічних розладів у 1933, 1934 та 1942 роках відповідно.

Під впливом систематичних арештів «слов'ян» опинилися в психіатричній клініці Сабурова дача Володимир Сосюра та Самійло Радугін, хоча, можливо, за іронією долі саме це врятувало їх від арешту.

З мешканців 66 квартир будинку «Слово», які опинилися в ГУЛАГу, дивом вижили Іван Багряний, Лідія Вовчик-Блакитна, Остап Вишня, Іван Вирган, Володимир Гжицький, Григорій Костюк та Галина Орлівна (Мневська) [4, с.497].

Сталінський терор не просто знищив цілу генерацію видатних українських митців, а й перервав тяглість національної культурної традиції, відкинув літературно-мистецький рух на десятиріччя в минуле. Сьогодні, коли російські снаряди нищать українські міста, трагічна доля покоління Розстріляного Відродження вкотре нагадує нам про небезпеку, яку несуть в собі тоталітарні режими.

У Державному архіві Харківської області (ДАХО) зберігається ряд документів, з яких можна дізнатися про історію будівництва будинку «Слово», суспільно-політичні процеси 20-х та 30-х років ХХ століття, літературно-мистецький рух та репресії проти діячів культури, науки та мистецтва. Це, зокрема, фонди: Р-1401, Харківська міська спілка житлоорендних та житлобудівних кооперативів (Міськжитлоспілка); Р-1777, Харківські контори та Ізюмська база Українського державного тресту цивільного будівництва Народного комісаріату господарства УРСР; Р-2755, Управління видовищними підприємствами Харківської окружної інспектури народної освіти; Р-6452, Карні справи на репресованих громадян м.Харкова та Харківської області; Р-6164, Харківське міжобласне відділення Української філії літературного фонду СРСР; Р-6165, Харківська філія Спілки радянських письменників Української РСР; П-2, Харківський обласний комітет Компартії України; П-5, Харківський окружний комітет КП(б) України; П-15, Петинсько-Журавлівський районний комітет КП(б) України; П-20, Ленінський районний комітет Компартії України, м. Харків; П-48, Шевченківський районний комітет Компартії України, с.Шевченково, Харківської області; П-69, Харківський міський комітет Компартії України [5].

У межах однієї публікації розповісти про всіх мешканців «Слова» неможливо, тож зосередимося на історії виникнення будинку, культурно-політичному ландшафті 1920-30-х років та матеріалах окремих знакових кримінальних справ.

1. Будівництво будинку «Слово» в контексті суспільно-політичних реалій 20-х років XX століття

На початку 20-х років XX століття у Харкові вирувало культурне життя. Цьому сприяло отримання містом статусу столиці Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) у грудні 1919 року та проведення більшовиками політики українізації. У квітні 1923 року XII з'їзд РКП(б) оголосив офіційним курсом партії коренізацію, що включала заміну російської мови на мови національних меншин у всіх галузях, у тому числі адміністративній, освітній та в сфері культури. В Українській СРР мала відбутися українізація державних структур, робітники та службовці підприємств та установ були зобов'язані вивчити українську мову, впроваджувалися освітні курси. Газети, навчальні заклади, театри функціонували українською.

Кампанія з українізації сприяла розвитку літератури: це був час виникнення десятків літературних та мистецьких об'єднань. Найпопулярнішими були «Ланка» (пізніше – МАРС, Майстерня Революційного Слова), до якої належали Борис Антоненко-Давидович, Іван Багряний, Григорій Косинка, Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, Євген Плужник; об'єднання радянських українських селянських письменників під головуванням Сергія Пилипенка «Плуг», до якого, серед інших, входили Андрій Головка, Григорій Епик, Петро Панч, Володимир Гжицький; та «Гарт», невдовзі перейменований на «ВАПЛІТЕ» (Вільна академія пролетарської літератури) на чолі з Миколою Хвильовим, який розпочав Літературну дискусію та став однією з найбільш знакових постатей Розстріляного Відродження [6].

На той час багато представників української інтелігенції оселились у Харкові та вступили до цих та інших літературних організацій, працювали в

літературних журналах та газетах, таких як «Червоний шлях», «Плуг», «Шляхи мистецтва», «Жовтень», «Гарт».

Але до Харкова переїжджали не тільки письменники. Разом із зростанням значення міста як адміністративного центру, розширенням процесів індустріалізації у Харкові невпинно зростала кількість населення. З 285 тисяч осіб у 1920 році кількість мешканців збільшилася до 423 тисяч у 1927 році [7]. Натомість у роки Першої світової війни житловий фонд зазнав значних руйнувань; у повоєнний період конкуренція за житлові площі загострилася, виникла потреба в активній розбудові міста. Ціни в Харкові були високі, і переселенці із сіл, невеликих містечок, чи іноді навіть із Києва часто не могли дозволити собі орендувати квартиру.

За статистикою, середня житлова площа у Харкові на той час становила 5,7 квадратних метрів на людину (це приблизно дві третини від санітарної норми) [8]. Така розкіш, як окреме житло, для багатьох була недосяжною: більшість була змушена проживати у переповнених комунальних квартирах. Часто кілька сімей ділили одну кімнату, або навіть підвал чи горище.

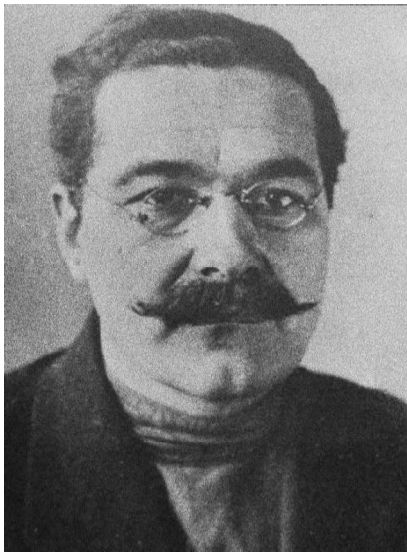
Письменники перебували в таких самих умовах. Наприклад, поет Павло Тичина, який переїхав із Києва до Харкова у 1923 році, мешкав у редакції газети «Вісті» у маленькій кімнаті, яка раніше служила душовою. Місця для ліжка там не було, тож Тичина спав на купі старих випусків «Вістей», накритих ковдрою. З інших меблів там були лише стіл та стілець. Оскільки кімнатка потерпала від мишей та щурів, ніжки столу доводилося ставити в банки з-під згущеного молока, наповнені водою. Гризуни іноді тонули в цих ємностях, намагаючись видертися на стіл, де лежали рукописи письменника [9, с.48].

Письменник Олесь Досвітній жив в одній кімнаті з великою родиною (чотирма людьми, серед яких було двоє маленьких дітей). У цій же кімнаті утримували козу.

У таких умовах годі було мріяти про особистий простір, тож будь-яка ідея про поліпшення житлових умов викликала неабиякий ентузіазм.

До будівництва «Слова» літературні об'єднання уже робили спроби організувати побут харківської інтелігенції. Спілка селянських письменників «Плуг» резервувала для цього близько двадцяти квартир у районі Холодна Гора (вулиця Свердлова, 118), але це були не індивідуальні квартири для кожної родини, а швидше, гуртожиток, комуна, де кожна кімнату ділили два чи більше молоді письменники [10, с.51-52].

Рушієм ідеї зведення будинку «Слово» також був голова «Плугу» Сергій Пилипенко. Пилипенко був важливою громадською фігурою: член партії, він обіймав керівні посади в культурних установах. За його ініціативи у лютому 1927 року групою харківських письменників було створено кооперативне об'єднання «Слово» з метою будівництва нового житлового комплексу для письменників. Кооператив очолив Остап Вишня. До ініціативної групи входили також літератори Аркадій Любченко, Анатолій Річицький, Олекса Слісаренко, Петро Панч та Юрій Войцехівський.

*Сергій Пилипенко, літератор,
ініціатор створення житлового
кооперативу «Слово», мешканець
квартири 20*

*Остап Вишня, письменник-гуморист, голова
житлового кооперативу «Слово»,
мешканець квартири 22*

На той час кооперативне будівництво було на піку свого розвитку. Постанова ВЦВК від 19 серпня 1924 року «Про житлові кооперативи» започаткувала народний кооперативний рух; Законом від 21 листопада 1927 року кооперативи та приватні забудовники були звільнені від

оподаткування протягом десяти років з дати завершення будівництва нових споруд.

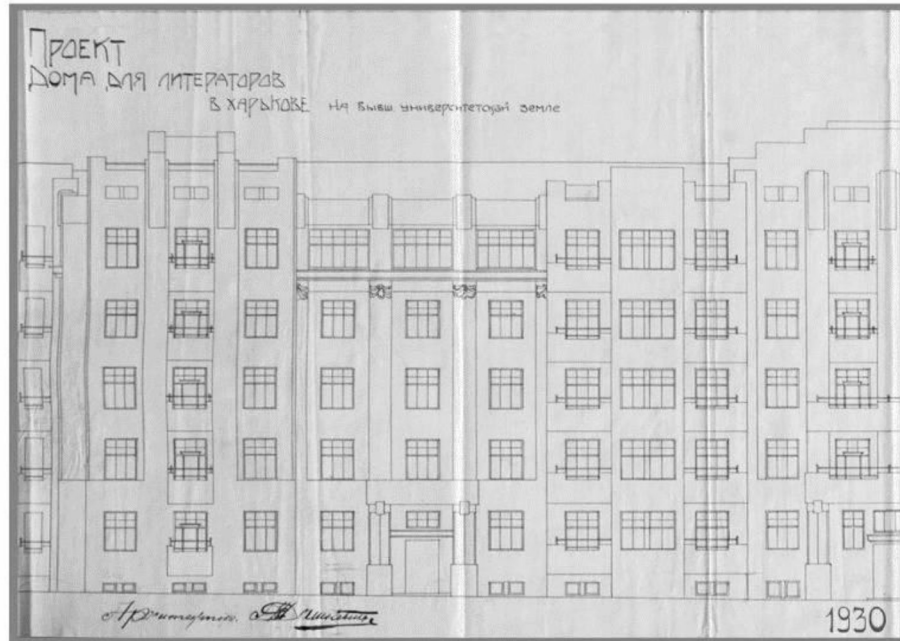
Попри відносну автономність, держава не залишала будівництво без контролю: кооператив був зобов'язаний вступити до Центрального союзу житлово-кооперативних об'єднань та сплачувати державні збори. Члени кооперативу повинні були звітувати перед Всесоюзним бюро організацій житлової кооперації про свої адміністративні та фінансові рішення. Будівельні роботи оплачувалися з щомісячних паїв членів кооперативу (планувалося, що повну вартість свого житла письменники виплатять упродовж 15 років), але, попри це, на проведення ремонтних робіт необхідно було отримувати офіційний дозвіл. Окремого дозволу потребували обміни житла. Крім бюро, будь-які переміщення контролювалися керівником будинку (кербуд), який найчастіше був пов'язаний із ДПУ.

Кооперативом було підписано угоду з Комунгоспом, який був субпідрядником і відповідав за юридичну та технічну організацію будівельного процесу. Реалізацією проєкту займалося Всеукраїнське акціонерне будівельне об'єднання «Укрпайбуд», котре було створено та функціонувало під егідою НКВС. Кооператив утримував контроль над проєктом і міг проводити регулярні перевірки кількості та якості матеріалів і послуг, що надавалися Комунгоспом, але, попри це, не залишався єдиним керівником проєкту. Центральні та місцеві органи влади, яким підпорядковувався Комунгосп, мали право втручатися в проєкт. Комунгосп мав звітувати про якість послуг Головному районному інженеру.

У Державному архіві Харківської області у фонді «Укрпайбуду» зберігається окрема справа з кошторисом та технічними характеристиками будинку «Слово» [11].

Перший етап будівництва фінансувався коштом самих письменників. Проєкт і креслення будинку було замовлено в харківського архітектора Митрофана (Михайла) Дашкевича, який користувався репутацією новатора. У кресленнях будівля нагадує друковану літеру «С». Висота будинку становить

5 поверхів (точніше, п'ять з половиною, оскільки в його правому крилі передбачалося дві квартири під рівнем землі), у ньому 5 під'їздів та 66 квартир (по 3-4 кімнати в кожній). Ще дві додаткові квартири на цокольному поверсі першого під'їзду відводилися для адміністрації: кербуда та двірника з їх родинами.

Фасад будинку «Слово». Проєкт архітектора Митрофана Дашкевича, 1930 рік. Центральный державный научно-технический архив Украины (ЦДНТА України), ф.1-24, спр.7

Архітектурний проєкт будинку «Слово» поєднує два архітектурні стилі: модернізм та конструктивізм.

«Слово» стало першою будівлею, що належала громадській організації та була спеціально зведена як дім для української інтелігенції не лише в Українській СРР, а й у всьому Радянському Союзі. У період, коли його було побудовано, уже починала формуватися практика диференційованого житлового будівництва: окремі житлові комплекси зводилися для членів ЦК партії, для працівників Раднаркому, для працівників заводів та фабрик. Такий підхід геть не відповідав задекларованим партією принципам рівності у суспільстві: якщо житлові комплекси для звичайних робітників будувалися на периферії міст, часто поблизу від місця їх роботи та мали мінімум зручностей (іноді в таких квартирах були відсутні кухні і ванні кімнати), то будинки для комуністичної еліти розташовували у центрі міста, забезпечували ліфтом, а в кожній трьох-п'яти

кімнатній квартирі були не тільки сучасні кухня, ванна та санвузол, а іноді навіть кімната для прислуги [12].

Будинок «Слово» також відображав особливий суспільний статус письменників та представників інших творчих професій (акторів, художників, режисерів), які в ньому проживали, і, хоча й не був таким розкішним, як житло партійної еліти, для більшості населення СРСР видавався дивом. Затишно розташований на тодішній околиці міста, по провулку Барачному, 9 (5) (у 1930 році перейменованому на вулицю Червоних письменників), будинок був спроектований відповідно до найвищих тогочасних стандартів.

Кооператив замовляв для будівництва високоякісні матеріали: дорогий цемент, високоякісну цеглу місцевого виробництва, кожна партія якої ретельно перевірялася. Контролювався і процес роботи: мулярам рекомендували використовувати надійну цементну суміш для цегляної кладки та для бетонних підлог, у якій частка цементу мала бути вищою, ніж піску. Зовнішні стіни мали бути завширшки від двох до трьох цеглин, на фасадних стінах укладався товстий шар штукатурки. Підлога у всіх п'яти під'їздах була викладена дорогою плиткою, а сходи на другому поверсі всіх п'яти під'їздів – декоративною мозаїчною плиткою. Підлоги квартир були викладені дубовим паркетом, зовнішні, внутрішні двері, а також віконні рами та підвіконня були виготовлені з високоякісної сосни. На кухнях були встановлені чавунні каміни, які могли спалювати вугілля і функціонували як печі та обігрівачі. Кухня та ванна кімната були забезпечені не тільки холодною, але й гарячою водою; у кожній ванній кімнаті були встановлені ванна та душ. Будівля передбачала й інші зручності: лазні, приміщення для відпочинку, солярій, дитячий садок, їдальня. Будівля навіть мала власне надійне бомбосховище площею як дві чотирикімнатні квартири.

Первісно Комуногосп та «Укрпайбуд» планували завершити будівництво будинку «Слово» за рік, і члени кооперативу «Слово» мали переїхати до своїх нових квартир 15 листопада 1928 року. Але на будівництво не вистачало грошей.

Через фінансові труднощі кооператив не міг здійснювати регулярні платежі Комуногоспу та «Укрпайбуду». Наприкінці листопада 1928 року в кооперативу залишилося лише 106 000 карбованців, тоді як для того, щоб завершити проєкт, «Слову» потрібно було зібрати ще 300 000 карбованців. На невизначений термін будівництво будівлі довелося призупинити [13, с.55-56].

З 9 по 15 лютого 1929 року в Москві вперше відбувся Тиждень української літератури, присвячений зміцненню зв'язків між українською та російською літературами. У складі української делегації на зустріч в Агітпромі Центрального комітету ВКП(б) поїхали також представники кооперативу «Слово». Існує легенда, що на одній із таких зустрічей був присутній Іосиф Сталін, і Остап Вишня наважився передати йому записку, в якій просив в уряду надати кошти на добудову будинку «Слово».

Може, вождь народів любив іноді робити широкі жести, а може, уже тоді було вирішено, що тримати інтелігенцію під наглядом зручніше в одному будинку. Так чи інакше, того ж вечора до Вишні у готель «Асторія» прийшов невідомий чоловік зі зброєю та сумкою з грошима, яку віддав письменникові без жодних розписок та квитанцій.

Для того, щоб безпечно доставити готівку до скарбниці кооперативу «Слово», величезна кількість українських письменників зайняли майже весь вагон у потязі від Москви до Харкова. На встановлення в будинку ліфтів коштів не вистачило, але житло було добудоване.

Для завершення проєкту знадобилося майже два з половиною роки.

Найактивніші члени кооперативу, зокрема Остап Вишня і Сергій Пилипенко, мали змогу самі обрати собі квартири. Решта мешканців, яких майже відразу почали називати «слов'яни», розподілили квартири між собою за допомогою жеребкування.

«Слов'яни» отримали квартири без меблів, тож облаштування свого житла залежало від матеріального становища кожного. Хтось, як Микола Бажан або Петро Панч міг дозволити собі розкішні меблі з червоного дерева та найкращі речі. Хтось, як Володимир Сосюра, не мав навіть власного ліжка, ночував на

підлозі та позичав гроші в місцевого двірника Якіма Петимка. Але незалежно від майнового стану переїзд до нового дому ознаменував сподівання кожного на краще життя.

№ кв.	№ кв.	ПРИЗВИЩЕ.
1/2	1	ПРАВЛІНІЙ
"	2	УПРАВЛІНІЙ
1	3	ЛІТКО О.М.
"	4	ПЕРВОМАЙСЬКИЙ Л.С.
"	5	ЧЕРНОВ Л.М.
2	6	СЕНЧЕНКО І.В.
"	7	ЖИЛІ Г.М.
"	8	ГОЛОВКО А.В.
3	9	ХВИЛЬОВИЙ М.Г.
"	10	ЛІТКО Л.М.
"	11	КОЗІМЕНКО О.І.
4	12	ЛІТКО П.Г.
"	13	ЛІТКО А.С.
"	14	БІЛІВАНЦЬ М.М.
5	15	ЛІТКО М.Г.
"	16	ПЕТРОВИЧ А.Г.
"	17	ЛІТКО О.В.
1	18	КАС'ЯНЕНКО Е.І.
2	19	ВАГАВА О.П.
2	20	ЛІТКО С.В.
"	21	ДІПРОВСЬКИЙ І.Д.
3	22	ЛІТКО П.М.

*Список мешканців квартир 1-22 житлового будівельного кооперативу «Слово».
Фонд Харківського Літературного музею, № 17179, інв. № Д-1817*

Перші письменники переїхали до «Слова» наприкінці 1929 року, щоб в ейфорії, радості та гордості за свій новий дім відсвяткувати Новий 1930 рік. 25 грудня 1929 року в газеті «Українські вісті» з'явилася замітка про заселення будинку.

До першого арешту в будинку «Слово» залишався один рік та три тижні.

2. Курс на контрукраїнізацію та репресії 30-х років.

Микола Хвильовий та Михайло Яловий

Хоча офіційно політика українізації, проголошена партією у 1923 році, тривала, ставало дедалі очевиднішим, що на практиці для українців, так само як і для інших неросійських народів Радянського Союзу, коренізація перш за все означала дерусифікацію. Для протидії небезпечним для центру тенденціям з другої половини 20-х років було розпочато кампанії боротьби проти «буржуазного націоналізму» та «націонал-ухильництва». У «націонал-

ухильництві» було звинувачено тих членів комуністичної партії, які «переоцінювали, перебільшували значення місцевих особливостей» у національній політиці [14].

Циркуляр ДПУ УСРР від 4 вересня 1926 року «Про український сепаратизм» фактично став початком контрукраїнізації та став достатньою підставою для організації нагляду за «націоналістами». Поступово тенденція до згортання курсу коренізації поглиблювалася; уже в грудні 1932 року партійним чиновникам Воронежської, Кубанської, Курської губерній та радянського Далекого Сходу та Туркестану, де мешкало багато українців, від Сталіна і Молотова надійшла телеграма з наказом «зупинити українізацію, перетворити всі україномовні газети, книги та публікації на російськомовні та змінити мову навчання з української на російську у всіх школах до осені 1933 року» [15, арк.6].

Лідер ЦК КП(б)У Лазар Каганович розгорнув боротьбу з «націоналістичними ухилами», головними винуватцями яких було проголошено тодішнього наркома освіти УСРР Олександра Шумського, економіста Михайла Волобуєва та письменника Миколу Хвильового. Згодом звинувачення у «шумськізмі», «хвильовізмі» та «волобуєвщині» спіткають більшість тогочасних мешканців будинка «Слово».

Натхненник гасла «Геть від Москви!», Микола Хвильовий [16] (справжнє прізвище Фітільов) невинно опинився під пильним оком ДПУ. Талановитий і плідний автор, він також був членом та засновником багатьох літературних угруповань: «Гарту» (1923), «Урбіно» (1924), ВАПЛІТЕ (1926), ВУСПП (1927), «Пролетфронт» (1930). Усі ці організації або змушені були саморозпуститися або були ліквідовані Постановою ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року «Про перебудову літературно-художніх організацій».

*Микола Хвильовий,
письменник, публіцист,
ініціатор Літературної
дискусії, мешканець
квартири 9*

Хвильовий опублікував низку статей та памфлетів: «Про «сатану в бочці», або про графоманів, спекулянтів та інших просвітян»; «Камо грядеши?»; «Апологети писаризму»; «Україна чи Малоросія?», якими ініціював Літературну дискусію 1925-1928 років. У своїх публікаціях він наголошував на необхідності орієнтуватися в творчості не на класичні зразки російської літератури, а на «психологічну Європу», стилі та напрями європейського мистецтва. Саме Україна, яка знаходиться на межі Європи і Азії, мала стати провісником «Азіатського Ренесансу» – могутньої хвилі культурного відродження цивілізацій. У публіцистиці Хвильового йдеться про культурну автономію, відмову від рабського, провінційного наслідування іншій культурі. У забороненому, вилученому з друку памфлеті «Україна чи Малоросія?» (1926) він пише: «...ми є справді таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непереборна воля історичних законів...». Після цього владні кола очікувано сприймали Хвильового як контрреволюціонера та українського націоналіста.

На зборах житлового кооперативу письменників «Слово» у квітні 1929 року Хвильового було вщент розкритиковано як контрреволюціонера [17, арк.27-28]. Втім, під час партійних чисток 1929 року (протокол засідання по чистці та перевірці партосередку ДВУ від 29.11.1929) Хвильового все ж постановили «вважати за перевіреного, зауваживши на потребу активізувати свою боротьбу з клясовим ворогом на літературному фронті, зокрема з тією ідеологією, що її раніш тов. Фитилів (Хвильовий) захищав і що її нині експлуатують ворожі партії і робітничій клясі елементи» [18, арк.30].

Ймовірно, у цьому зіграли свою роль покайні листи, у яких Хвильовий «самокритикувався» та обіцяв відновити свою «заплямовану партійну репутацію та літературне ім'я», кілька статей, у яких він засуджував націоналістичні контрреволюційні погляди української інтелігенції та хвильовізм як буржуазне явище, а також той факт, що письменник погодився виступити як публічний

обвинувач на сфальсифікованому процесі над Спілкою визволення України (СВУ). Показовий суд відбувся у березні-квітні 1929 року в Харківському оперному театрі. Унаслідок цієї гучної справи за націоналістичну та буржуазну пропаганду до різної міри покарань (від позбавлення волі до розстрілу) було засуджено сорок п'ять українських інтелектуалів [19, арк.230-231].

14 грудня 1932 року вийшла постанова ЦК ВКП(б) та РНК ССРР про хлібозаготівлі в Україні, на Північному Кавказі та в Західній області, яка призвела до масового штучного голоду. У 1933 році з Москви до Харкова було направлено Павла Постишева, одного з головних організаторів Голодомору 1932-33 років в Україні та 1340 працівників апарату, які мали рішуче виправити «помилки» КП(б)У в колективізації та національній політиці.

Навесні 1933 року Хвильовий з робочою поїздкою відправився на Полтавщину, де на власні очі побачив жахливі картини Голодомору в Україні. Спустошений видовищем вимерлих сіл, він спробував телеграфувати і просити допомоги в Центрального Комітету, на що отримав відповідь, що «все йде за планом і директивами партії» та наказ повернутися до Харкова [20].

Тим часом у будинку «Слово» уже розпочалися арешти.

«Першою ластівкою» вважається акторка, письменниця та вчителька Галина Орлівна (Мневська), мешканка квартири 27, забрана ДПУ в ніч з 19 на 20 січня 1931 року. Її першого чоловіка, письменника Кліма Поліщука, арештували ще раніше, у 1929 році. Орлівну було засуджено на заслання до Казахстану терміном на 5 років з позбавленням права повертатися до України [21].

Невдовзі настала черга Павла Христюка (2 березня 1931 року), наукового співробітника в Інституті літератури імені Шевченка, колишнього члена Центральної ради та одного із засновників української партії соціалістів-революціонерів, який завинив тим, що написав кілька схвальних рецензій на твори ваплітян Григорія Епіка та Миколи Хвильового. Заарештований за сфабрикованою справою «Українського національного центру», Христюк помер

у вересні 1941 року в одному з концтаборів «Севвостлаг» в Архангельській області.

16 березня 1932 року було заарештовано поета, прозаїка та публіциста Івана Багряного (Лозов'яга). Як і Галина Орлівна, письменник був один з небагатьох обраних, кому вдалося пережити сталінські табори. Пізніше про свій досвід арешту, тортур, втечі з заслання й повернення на Батьківщину Багрянний писав у романах «Сад Гетсиманський» та «Тигролови».

Але справжнє пекло в будинку «Слово» розпочалося з арешту в ніч з 11 на 12 травня 1933 року Михайла Ялового. Саме після його ув'язнення, вже наступного дня, 13 травня, Микола Хвильовий скоїв самогубство, залишивши передсмертну записку: «Арешт Ялового – це розстріл цілої Генерації... За що? За те, що ми були найщирішими комуністами? Нічого не розумію. За Генерацію Ялового відповідаю я, Микола Хвильовий» [22].

*Михайло Яловий, літератор,
перший президент Вільної академії
пролетарської літератури (ВАПЛІТЕ),
мешканець квартири 30*

*Сучасна меморіальна табличка на будинку
«Слово»*

Український прозаїк, поет та драматург Михайло Омелянович Яловий писав під псевдонімами Юліан Шпол, Михайло Красний та довго не був відомий широкому загалу. Навіть у сучасній меморіальній табличці на будинку «Слово»

є помилка: там Юліан Шпол і Михайло Яловий значаться окремо, немов різні люди.

За життя письменника найбільшу популярність здобув роман «Золоті лисенята», але все ж у літературному процесі 20-х років Яловий був відомий не скільки як автор, а в першу чергу як перший президент опозиційного до Всесоюзної спілки пролетарських письменників (ВУСПП) об'єднання ВАПЛІТЕ. Крім того, він обіймав посаду редактора Державного видавництва України (ДВУ) та видавництва «Література і мистецтво» і був редактором журналу «Червоний шлях». Також Яловий входив до Державної комісії з розробки українського правопису, створеної постановою Ради народних комісарів УСРР 23 липня 1925 року. Усе це робило його впливовою фігурою в літературно-видавничих колах.

Додавши до цього дружбу з Миколою Хвильовим, товариські стосунки з затаврованим як «буржуазний націоналіст» письменником Василем Елланом-Блакитним, народним комісаром освіти Олександром Шумським, підозрілими для радянської влади футуристами Михайлом Семенко та Олексою Слісаренко не доводиться дивуватися, що Яловий опинився під прискіпливим наглядом ДПУ.

У ДАХО зберігаються три справи на Михайла Ялового (ДАХО, фонд Р 6452, оп. 4, спр.1843, 1844, 1844а), у тому числі матеріали про реабілітацію. Цікаво, що у всіх слідчих документах Яловий проходить як «Михайло Миколайович». Сам письменник пояснює це тим, що у 1919 році він жив у Києві в денікінському підпіллі за паспортом Михайла Миколайовича Миронова і це ім'я – по батькові закріпилося за ним як революційна кличка [23, арк.6].

Перед арештом Ялового встигли виключити з партії як такого, що «прибув на територію Радянського Союзу та пробрався до партії з метою створення контрреволюційної, фашистської організації, що поставила своїм завданням повалення Радянської влади шляхом збройного повстання» [24, арк.5]. При обшуку квартири у підозрюваного було вилучено браунінг та фотоапарат Кодак [25, арк.3].

Колишнього члена партії боротьбистів, Ялового звинуватили в приналежності до сфабрикованої таємною поліцією Української військової організації (УВО). Дуже скоро, під тиском слідчого Проскурякова він почав давати надзвичайно багатослівні та детальні свідчення.

Щоб письменник не заплутався, товариш Проскуряков залишив на звороті підказку: план розповіді, якого Яловий мав дотримуватися:

- «1) Моя практична контрреволюційна робота окремо.
- 2) Діяльність органу, в цілому.
- 3) Діяльність відомих мені членів організації» [26, арк.36 зв.].

Таких планів-підказок у справі кілька. Серед іншого, слідчих цікавили «реагування та тактика у зв'язку з розгромом СВУ та справи Грушевського», «диверсії», «реагування на розгром організації УВО на початку 1933 року» [27, арк.108 зв.].

Справа Ялового – одна з найбільших за обсягом кримінальних справ, що зберігаються в ДАХО: одна лише її перша частина (ф. Р-6452, оп.4, спр.1843) містить 414 аркушів, переважно написаних від руки з обох боків. Левову частину справи займає написана олівцем автобіографія Ялового, повна самовикривальних зізнань.

Про самогубство його друга Миколи Хвильового підозрюваному не повідомили; принаймні, в його свідченнях (перше з яких датоване 15 травня 1933 року) про цей факт не згадується. Натомість, ці рукописи переповнені деталями його зв'язків з боротьбистами, переказами «крамольних» бесід з Шумським, Хвильовим, Досвітнім та іншими політичними і культурними діячами. У своїх зізнаннях Яловий всіляко намагається відмежуватися від ВАПЛІТЕ і Хвильового, називаючи його ідеї націонал-шовіністичними та контрреволюційними.

Яловий стверджує, що Микола Хвильовий був одним із очільників УВО і з кожною новою сторінкою кількість гріхів цієї міфічної організації зростає:

«за 32 і 33 рік центр у своїй роботі ставив такі завдання:

1) підри́в посів кампанії та хлі́бозаготівель 32 року; 2) організації спротиву колективізації»; питання збройного повстання» [28, арк.118].

Як змовники проти радянської влади, перераховувалися ледь не всі учасники тогочасного літературного процесу. Будинок «Слово» перетворився на місце зборів найнебезпечніших контрреволюціонерів, де на таємних засіданнях планувалися замаху на членів уряду. «Епіку та Слісаренку було доручено переговори з членами контрреволюційної організації в правлінні ВУСОРу про необхідність по можливості максимального бронювання бойових припасів для постачання кадрів повстанців на місцях. Панчу було доручено зв'язатися зі Щербиною (редактор газети «Червона армія») на предмет можливого отримання через нього бойового озброєння» [29, арк.281].

На нараді в квартирі Хвильового було вирішено «виділити групу у складі Хвильового, Досвітнього і Вишні для обліку та керівництва повстанськими вуссорівськими кадрами. Вишні було доручено тримати зв'язок від ваплітянської групи з авіазаводом через Калініна (інженер-конструктор). На Куліша та Яновського було покладено обов'язок тримати зв'язок з Ірчанівською групою та групою Курбаса у «Березолі» [30, арк.283]. Кошти, отримані завдяки спектаклям «Березоля», передавалися контрреволюційній організації [31, арк.307]. Загалом, описанню «політичної фізіономії» Курбаса, Хвильового, Крушельницького, Ірчана та інших присвячено не один протокол допиту. Серед іншого, Ялового звинуватили у шпигунстві (зв'язках із польським консульством), шумськізмі, та, найголовніше, у підготовці замаху на секретаря КП(б)У, одного із найголовніших організаторів Голодомору в Україні Павла Постишева.

Безліч імен «контрреволюціонерів», згаданих у справі Ялового, давало слідчим можливість «викрити» масштабну «змову» серед української інтелігенції і отримати підставу для майбутніх чисток та масових репресій. Завдяки вибитим сфальсифікованим зізнанням до підвалів ДПУ на вулиці Раднаркомівській потрапили десятки представників української інтелігенції [32].

Рішенням судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 23 вересня 1933 року Ялового засудили за статтею 54-4,6 та 11 Кримінального Кодексу до десяти років

позбавлення волі [33, арк.2]. У характеристиці в'язня від 9 травня 1936 року начальник 8-го Соловецького відділення Біломорсько-Балтійського каналу (ББК) НКВС Пономарьов писав, що Яловий «В роботі старанний та акуратний. З лагерниками уважний і ввічливий. Ударник. Поведінки хорошої. Бере участь у громадській роботі, є керівником музичного гуртка. По лінії III частини компрометуючих матеріалів не надходило» [34, арк.5].

Незважаючи на відсутність компрометуючих матеріалів, справу переглянули і за рішенням особливої трійки УНКВС Ленінградської області від 9 жовтня 1937 року Ялового було присуджено до найвищої міри покарання. Його розстріляли 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох (Карелія) [35, арк.10-10 зв.].

Михайла Ялового було реабілітовано у лютому 2003 року [36, арк.12-13].

3. Лесь Курбас та Микола Куліш

Кримінальну справу на видатного українського режисера, актора, засновника театру «Березіль» Леся Курбаса разом із комплексом інших карних справ на репресованих громадян м. Харків та Харківської області було передано до Державного архіву Харківської області від Управління Служби безпеки України (УСБУ) у Харківській області у 1994-1995 роках. Справа отримала шифр ф.Р-6452, оп.1, спр.7821. Але вже на початку 2000-х років розпочалася практика повернення до УСБУ карних справ найбільш знакових українських діячів; матеріали на Леся Курбаса було передано до УСБУ у Харківській області згідно з актом приймання-передавання документів на постійне зберігання від 20.12.2002 № 3.

*Лесь Курбас, режисер,
директор театру «Березіль»,
мешканець квартири 64*

У документах Державного архіву Харківської області зберігаються протоколи чисток, протоколи і стенограми партійних зборів, за якими можна прослідкувати, як усе більше зростав тиск та втручання партії до суто мистецьких процесів.

Письменники, драматурги, режисери мали регулярно виступати з творчими звітами як перед представниками партійного осередку, так і перед пролетаріатом, здебільшого, заводськими робітниками. Подібна практика розпочалася ще у 20-і роки і на початку 30-х досягла свого піку. Як зазначалося у висновках комісії з чистки партосередку письменників (Дзержинський райпартком, 1934 рік), парторганізація повинна була в найкоротші терміни «детально продивитися та ознайомитися з творчістю, з кожною окремою книгою всіх членів партії і письменників у першу чергу, виявляючи та розкриваючи всі викривлення від генеральної лінії партії у творчості, виявляючи та розкриваючи націоналістичні ухили та помилки, підіймаючи питання ідеологічної якості продукції та більшу принципову висоту, і тим самим показуючи кращі зразки продукції» [37, арк.3]. Крім того, «партійна організація та парткомітет повинні зв'язатися з підприємствами та колгоспами, проводити систематичні виїзди туди письменників, встановивши такий порядок, що кожна робота того чи іншого письменника, члена партії, до її друку повинна зачитуватися в робітничій або колгоспній аудиторії, щоб таким чином допомогти товаришам у їх творчості» [38, арк.3].

Новаторське мистецтво Леся Курбаса, незрозумілі для широкого загалу і партійного осередку сценічні практики викликали агресивні нападки з боку аудиторії. Ініціатива зближення з трудовими масами, втручання держави та аматорів у творчі процеси відверто його дратували [39, арк.138]. Курбаса, вимушеного звітувати на зустрічах, організованих Харківським партійним секретаріатом, про справи театру, постійно звинувачували за контрреволюційні вистави, зайву креативність, націоналістичні помилки, надмірне захоплення складними формами, незрозумілими пересічному глядачеві [40, арк.14]. Творчі пошуки режисера не знаходили розуміння у партійних функціонерів; заводські

робітники, присутні на зборах, закидали йому надмірну психологічність і вимагали «зрозумілих» для них вистав; критики звинувачували у спотворенні радянської дійсності [41].

Харківський партійний секретаріат створив спеціальну Комісію з питань мистецтва у Секторі Наркомосвіти, яка мала оцінювати ідеологічну правильність будь-яких мистецьких продуктів, у тому числі спектаклів [42, арк.15]. Вистави Курбаса, на думку комісії, були шкідливими та позбавленими художньої цінності.

5 жовтня 1933 року рішенням Колегії Наркомосу УСРР Леся Курбаса було звільнено з посади художнього керівника і директора «Березолу» як «українського націоналіста», який не здатен «зайняти відповідне місце в створенні українського радянського мистецтва». Його позбавили звання народного артиста.

На спільному пленумі ЦК та ЦКК КП(б)У у листопаді 1933 року Постишев заявив, що звільнення Курбаса, «злого генія», який завів «Березіль» у «політичний та мистецький глухий кут – це велике досягнення у боротьбі з українським націоналізмом» [43].

Леся Курбаса заарештували 25 грудня 1933 року за звинуваченнями в участі в Українській військовій організації (УВО) та замах на другого секретаря ЦК КП(б)У Павла Постишева і засудили до 5 років позбавлення волі. Невдовзі вирок переглянули і 3 листопада 1937 року під час масової страти Лесь Курбас був розстріляний в урочищі Сандармох [44].

Його найкращий друг, драматург Микола Куліш, п'єси якого складали левову частку репертуару «Березолу», теж зазнав нещівної критики більшовицьких літературознавців та цінителів з народу. На зібраннях Лесь Курбас всіляко намагався його захистити, але марно [45, арк.205-206]. Твори Куліша отримали оцінку антирадянських, його звинувачували за націоналізм і ворожу пропаганду.

*Микола Куліш, драматург,
мешканець квартири 33*

На засіданні комісії з чистки парторганізації письменників від 14 червня 1934 року Миколу Куліша постановили виключити з партії «як людину з абсолютно ясною націоналістичною ідеологією» [46, арк.20]. Його характеризували виключно неохвально: «Має партдогану: на вид за неетичний вчинок в Жилкопі, на вид за відмову від поїздки на село, на вид за пасивність у партроботі... майже всі п'єси т. Куліша мають яскраве

націоналістичне забарвлення і фактично направлені проти лінії партії, так, п'єси Куліша «Народний Малахій», «Мина Мазайло», «Маклена Граса», «Патетична соната» були вилучені як речі явно чужі та націоналістичні. Куліш весь час працював у тісному зв'язку з націоналістичними контрреволюційними елементами (Курбас, Яловий). Перебуваючи на чолі «Вапліте» і «Всеукомдрами» направляв роботу цих організацій проти партії» [47, арк.20].

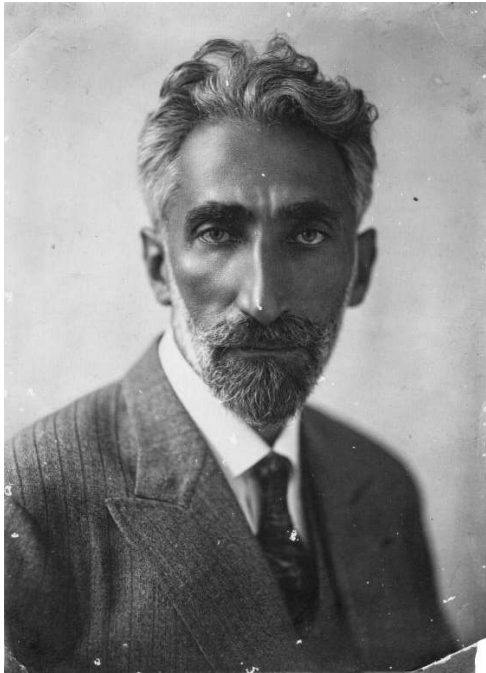
Миколу Куліша заарештували у грудні 1934 року і засудили до 10 років Соловецьких таборів за приналежність до націоналістичної терористичної організації боротьбистів та зв'язки з ОУН. Його розстріляли в урочищі Сандармох 3 листопада 1937 року у складі так званого Соловецького етапу у кількості 1111 осіб, серед яких був Лесь Курбас та інші «слов'яни».

4. Родина Крушельницьких

Доля галицької династії Крушельницьких із усією очевидністю демонструє трагедію української інтелігенції, яка не могла вижити в тогочасній радянській системі.

Голова родини Антін Крушельницький народився 4 серпня 1878 року в повітовому містечку Ланьцут (сучасна Польща). Крім літератури (Антін

Володиславович – автор прози, драматургічних творів, публіцистичних статей, літературно-критичних праць), його ім'я неподільно пов'язане з педагогікою та громадською діяльністю. Антін написав кілька букварів, читанок, шкільних підручників з літератури. Він працював учителем, а потім директором в українських гімназіях, виступав активним учасником галицьких педагогічних товариств, невдовзі очолив Видавничу спілку українського вчительства. Був ініціатором створення кількох осередків українських культурно-освітніх і спортивних товариств («Січ», «Сокіл», «Просвіта») [48].

*Антін Крушельницький,
колишній Міністр освіти УНР*

Після створення у 1918 році Західноукраїнської Народної Республіки під президенством Євгена Петрушевича Крушельницький був її активним прихильником; працював в Українській Національній Раді (законодавчий орган ЗУНР). 27 квітня 1919 року, у 41-річному віці, Антін Крушельницький очолив Міністерство народної освіти Української Народної Республіки (УНР), але обіймав цю посаду лише неповні три місяці та залишив пост 25 липня 1919 через конфлікт з головою Директорії УНР Симоном Петлюрою.

Після повалення УНР емігрував до Відня, де був видавцем та редактором журналів «Нова громада», «Нові шляхи», «Критика». Згодом переїхав до Ужгорода, на той час центру Підкарпатської Русі (Чехословацька Республіка), далі – до Львова.

Під час вимушеної еміграції Антін усе більше проймався прорадянськими настроями, захоплюючись більшовицькою політикою українізації. У своєму листі 23 вересня 1923 року до своєї дружини, галицької артистки та громадської діячки Марії Слободи (Крушельницької) він писав: «Як страшно ми відбилися від України, яку полуду на очі кинули нам погляди на теперішню владу! Пора

вже проснутися, прочумитися! А то прийде каяття – вороття не буде! Всі ждуть України! Всі тужать за нею, ніхто не думає зрікатися праці в своїй державі. А я...? Тут мене ненавидять, що я українізую, там – це буде моє завдання» [49].

У 1934 році через консульство СРСР у Львові Антін подав заяву на імміграцію до Радянської України. Отримавши дозвіл, протягом травня – липня 1934 року велика родина Крушельницьких (дружина Антіна Марія, їх сини: журналіст та кінокритик Остап; економіст та учитель Богдан; письменник, музикант та політичний діяч Тарас з дружиною Стефою) переїхала до Харкова разом із усіма речами, у тому числі меблями та величезною бібліотекою. Син Антіна, поет, літературний критик та художник Іван, а також дочка Антіна – лікарка, письменниця та культурна діячка Володимира мешкали в Харкові з 1932 року.

Розстріляна родина Крушельницьких. Сидять (зліва направо): Володимира, Тарас, Марія (мати), Лариса і батько Антін. Стоять: Остап, Галя (дружина Івана), Іван, Наталя (дружина Богдана), Богдан

У Харкові родину поселили спершу нарізно, потім у будинку «Слово», у трикімнатній квартирі № 54, де на той час мешкав письменник Василь Вразливий (Штанько).

Уже в ніч з 5 на 6 листопада 1934 року Антін, Іван та Тарас Крушельницькі були заарештовані. Їх судили в Києві за звинуваченням в належності до

Об'єднання українських націоналістів (ОУН). Загалом по цій справі ДПУ провело у Харкові, Києві та Москві серію операцій, під час яких було затримано двадцять два відомих українських письменника. Антіна звинувачували в тому, що він «є одним із керівників створеного в Україні центру ОУН, який ставить своєю метою повалення Радянської влади в СРСР і підготовку терористичних актів проти представників партії і уряду». Два тижні слідчий Бордон «вибивав» з підозрюваного зізнання і під тиском Антін надав необхідні свідчення. Він заявив, що особисто завербував до ОУН «слов'ян» Миколу Куліша та Григорія Епіка, але продовжував заперечувати членство в організації своїх дітей [50].

Втім, для слідчих це не мало жодного значення. Син Антіна Тарас визнав свою провину, а Іван — ні, але їх обох було розстріляно 17 грудня 1934 року. Разом із ними за цією справою розстріляли ще 26 осіб, серед яких були письменники Кость Буревій, Олекса Влизько, Григорій Косинка, Дмитро Фальківський.

Антіна засудили на 10 років позбавлення волі на Соловках із конфіскацією майна.

У грудні 1934 року заарештували Богдана [51], Остапа [52] та Володимиру [53; 54, арк.9]. Їх карні справи зберігаються в Державному архіві Харківської області.

Морально знищена цими подіями дружина Антіна, Марія Крушельницька, смертельно захворіла і померла 28 серпня 1935 року у харківській лікарні.

Як і двох її братів, Володимиру засудили до п'яти років таборів як учасників контрреволюційної терористичної організації та відправили до Біломорсько-Балтійського табору, а далі на Соловки, де вже перебував їх батько. У 1937 справи переглянули і за вироком трійки НКВС у Ленінградській області родину було розстріляно як українських націоналістів: Антіна — 23 жовтня 1937 року, а Богдана, Остапа та Володимиру — 3 листопада 1937 року в урочищі Сандармох.

Велику роль у винесенні вироку молодшим членам родини зіграла політична діяльність їх батька. У витязі з рішення трійки значиться

«Крушельницька Володимира Антонівна, 1903 р.н., громадянка СРСР, уродженка Польщі, полька, службовиця, освіта вища, дочка петлюрівського міністра» [55, арк.72].

5. Будинок «Слово» в сучасному культурному просторі

Трагічна історія мешканців будинку «Слово» не залишає байдужими сучасних митців та дослідників. Про них знімають документальні та художні фільми, створюють виставки, презентують різноманітні проєкти.

У 2017 році сучасна мешканка «Слова» веб-розробниця Анастасія Ковальова на волонтерських засадах започаткувала проєкт proslovo.com [56]. На вебсайті можна ознайомитися з хронологією подій від миті виникнення ідеї створення будинку до піку репресій, процесів реабілітації та сучасного стану будівлі [57]. В окремому розділі є можливість поблукати Літературною Мапою Харкова 1920-30-х років [58], створеною за підтримки Харківського літературного музею: побачити, як виглядали тогочасні видавництва, поблукати вулицями, де колись так любили зустрічатися письменники. Окремої уваги заслуговує 3d модель будинку [59], що надає змогу наочно подивитися, де саме мешкали «слов'яни».

Харківський літературний музей [60] проводить виставки та екскурсії, присвячені будинку «Слово». Серед експонатів музею – рукописи «слов'ян», книги з їх автографами, листування письменників, їх особисті речі та документи, печатка ВАПЛІТЕ тощо.

27 жовтня 2017 року відбулася прем'єра українського повнометражного документального фільму режисера Тараса Томенка «Будинок «Слово» [61]. Стрічка значною мірою базується на архівних матеріалах і оповідає історію фатальної будівлі, яку вже через кілька років після побудови почали називати «Крематорієм». Фільм брав участь в офіційній конкурсній програмі 33-го Варшавського міжнародного кінофестивалю 2017 року та отримав українську національну кінопремію «Золота дзига» в категорії «Найкращий документальний фільм».

У 2021 році Тарас Томенко зняв повнометражний художній фільм «Будинок «Слово»: Нескінчений роман». На відміну від документалістики, сюжет фільму побудовано на історії вигаданого персонажа – письменника Акімова, який оселяється у будинку для літераторів, поступово прилаштовується до системи, але врешті-решт теж зазнає репресій [62].

У 2018 році українською громадською організацією ПЕН та Харківською обласною державною адміністрацією, за участі Харківського літературного музею, було засновано Харківську літературну резиденцію. Меценат Андрій Набока викупив квартиру Петра Лісового в будинку «Слово» та у 2020 році передав її для довгострокового користування Літературній резиденції. Відтепер сучасні українські письменники отримали можливість працювати у легендарній будівлі над новими проектами, проводити лекції, літературні читання, презентації, квартирники. Серед гостей, які відвідали ЛітРезиденцію протягом 2020 – 2024 років – Любоко Дереш, Катерина Калитко, Юрій Андрухович, Іван Андрусяк, Дара Корній, Оксана Забужко та інші. До команди ЛітРезиденції входять представники Харківського літературного музею, видавець Олександр Савчук, письменник Сергій Жадан та родина Андрія Набоки [63].

У 2018 році Харківський літературний музей розпочав розробку настільної гри «Будинок Слово», використавши для її оформлення предмети зі своєї колекції.

У 2025 році Харківський ювелірний дім «Орінго» презентував срібну каблучку, присвячену пам'яті мешканців цього знакового для української культури будинку [64].

Сьогодні, в XXI столітті, будинок «Слово» продовжує жити, вкотре нагадуючи нам, що справжнє мистецтво не можна знищити. Пам'ять про історію Розстріляного Відродження, творчий доробок репресованих тоталітарною владою авторів повертається до нас, переосмислюється новими поколіннями і відроджує імена митців, які поклали своє життя на вівтар української культури.

Списки джерел та літератури

1. Державний реєстр нерухомих пам'яток України: Харківська область. URL: https://mcsc.gov.ua/wp-content/uploads/2025/10/dodatok-do-lyst-01-01-127-harkivska-oblast_stanom-na-07.07.2025.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
2. Котубей-Геруцька О. Російська армія обстріляла харківський будинок "Слово", де мешкали поети Розстріляного відродження. URL: <https://suspilne.media/culture/214949-rosijska-armia-obstrilala-harkivskij-budinok-slovo-de-meskali-poeti-rozstrilanogo-vidrozdenna/> (дата звернення: 17.11.2025).
3. Olga Bertelsen. Spatial dimensions of Soviet Repressions in the 1930s: the House of writers (Kharkiv, Ukraine). Thesis submitted to the University of Nottingham for the degree of Doctor of Philosophy. July 2013. 541 p. – URL: http://eprints.nottingham.ac.uk/13390/1/SPATIAL_DIMENSIONS_OF_SOVIET_REPRESSIONS_IN_THE_1930s.pdf (дата звернення: 17.11.2025).
4. Там само.
5. Путівник Державного архіву Харківської області (рукопис). Харків 2008 р. – 1022 с. URL: https://archives.kh.gov.ua/?page_id=17947 (дата звернення: 17.11.2025).
6. Шейко В.М. Еволюція провідних літературних об'єднань України у 20-х рр.. XX ст.: культурологічний аспект. Культура України. Випуск 38. 2012. С. 4-17. URL: https://ic.ac.kharkov.ua/nauk_rob/nauk_vid/rio_old_2017/ku/kultura38/03.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
7. Діденко К. В. Житловий будинок «Слово» (1927-1930) / К. В. Діденко, О. П. Буряк // Архітектурний вісник КНУБА : наук.-вироб. зб. / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. ; відп. ред. П. М. Куліков.- Київ : КНУБА, 2018. - Вип. 14-15. - С. 262-274. URL: <https://repository.knuba.edu.ua/server/api/core/bitstreams/61643bcf-b3f2-42b6-8f35-04a0e0e23b01/content> (дата звернення: 17.11.2025).
8. ДАХО, ф.Р1401, оп.1, спр.33.
9. Olga Bertelsen.
10. Там само.

11. ДАХО, ф.Р1777, оп.2, спр.192.
12. Діденко К. В.
13. Olga Bertelsen.
14. Коренізація / Ю. І. Шаповал // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. URL: <https://esu.com.ua/article-3553> (дата звернення: 18.11.2025).
15. ЦДАГОУ, ф.1, оп.1, спр.2070.
16. Мельників Р. Микола Хвильовий: штрихи до портрета // Historians, 13.05.2013. URL: <https://www.historians.in.ua/index.php/en/doslidzhennya/697-rostyslav-melnykiv-mykola-khvylovyyi-shtrykhy-do-portreta> (дата звернення: 18.11.2025).
17. ДАХО, ф.П-15, оп.1, спр.62.
18. ДАХО, ф.П-15, оп.2, спр.11.
19. Olga Bertelsen.
20. Там само.
21. Орлівна Галина. Енциклопедія сучасної України: енциклопедична стаття. URL: <https://esu.com.ua/article-75789> (дата звернення: 18.11.2025).
22. Передсмертна записка Миколи Хвильового. Електронний архів Українського визвольного руху. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/30136> (дата звернення: 18.11.2025).
23. ДАХО, ф. Р-6452, оп.4, спр.1843.
24. Там само.
25. Там само.
26. Там само.
27. Там само.
28. Там само.
29. Там само.
30. Там само.
31. Там само.

32. Olga Bertelsen.
33. ДАХО, ф.Р-6452, оп.4, спр.1844.
34. Там само.
35. Там само.
36. Там само.
37. ДАХО, ф.П-99, оп.3, спр.35.
38. Там само.
39. ДАХО, ф.П-5, оп.1, спр.65.
40. Там само.
41. Там само.
42. Там само.
43. «Радянська Україна — непохитний форпост Великої СРСР», Червоний шлях, вип. 8-9 (1933): 256.
44. Агєєва Віра. 1111 жертв Сандармоху: розстріл під річницю більшовицької революції. 3 листопада 2017. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/blogs-41734955> (дата звернення: 16.11.2025).
45. ДАХО, ф.Р-2755, оп.1, спр.39.
46. ДАХО, ф.П-99, оп.3, спр.35.
47. Там само.
48. Герасимова Г.П. КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ Антін Владиславович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2008. - 568 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Krushelnitskii_A_V (дата звернення: 17.11.2025).
49. Антін Крушельницький. URL: Незручний просвітителъ. <https://sandarmoh.localhistory.org.ua/krushelnytskyi> (дата звернення: 17.11.2025).
50. Olga Bertelsen.
51. ДАХО, Р-6452, оп.2, спр.2808.
52. ДАХО, Р-6452, оп.6, спр.46.
53. ДАХО, Р-6452, оп.2, спр.1720.

54. Там само.

55. Там само.

56. <http://proslovo.com/timeline>

57. <http://proslovo.com/story>

58. <http://proslovo.com/map>

59. <http://proslovo.com/3d>

60. <https://litme.com.ua/uk/>

61. <https://www.youtube.com/watch?v=VrAlxSL0aCU>

62. Куришко Діана. Фільм "Будинок "Слово". Що правда, а що вигадка URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/cn0rny48znjo> (дата звернення: 17.11.2025)

63. <https://litme.com.ua/uk/slovo>

64. Кілька слів про «Слово» URL: <https://oringo.com.ua/novosti/kilka-sliv-pro-slovo> (дата звернення: 17.11.2025).

ДОКУМЕНТИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ДО БІОГРАФІЇ ДИТЯЧОЇ ПИСЬМЕНИЦІ НАТАЛІ ЗАБІЛИ

Харків – перша столиця Української СРР. І як належить столиці він на початку 20-х років ХХ ст. став центром літературного життя і видавничої справи. 29 грудня 1917 року ВУЦВК прийняв декрет про Державне видавництво, яке займалося випуском політичної і художньої літератури. Тут працювали республіканські видавництва – Держвидав, «Пролетарій», «Книгоспілка», «Радянський селянин».

У 1934 році відбувся I з'їзд письменників України, на якому було створено Спілку радянських письменників. З Харковом пов'язані життя і творчість багатьох радянських письменників України: В. М. Блакитного, О. А. Слісаренка, А. В. Головка, О. В. Донченка, О. Є. Корнійчука, Ю. І. Яновського, П. П. Панча, В. М. Сосюри, Н. Л. Забіли.

Харків і харків'яни, їх славні традиції і трудове життя стали однією з провідних тем творчості радянських письменників. Місту присвятив цикл поезій «Харків» П.Г. Тичина, про харків'ян писали О.І. Копиленко («Народжується місто»), І.Л. Муратов («Важкий прогін»), Н.Л. Забіла («Тракторобуд»).

У Державному архіві Харківської області знаходиться фонд Харківська філія Спілки радянських письменників України, в якому зберігаються документи за 1941, 1943 -1951, 1954-1967 рр. у кількості 275 справ.

Сюди входять постанови виконкому Харківської обласної ради депутатів трудящих, протоколи загальних зборів, протоколи засідань президії, списки творів харківських письменників за різні роки, рецензії літературних консультантів на твори початківців, штатні розписи та кошториси, бухгалтерські звіти тощо. Значна кількість документів припадає на 1943-1951 рр.

В історичній довідці фонду Харківської філії СРПУ за 1948 рік вказано:

«1. Повне найменування установи – Харківська організація Спілки радянських письменників України.

2. Відомство – Спілка радянських письменників України.

3. Адреса – м. Харків, вул. Чернишевська, № 59.

4. Дата створення – 1934.

5. Основна діяльність – Організаційне та творче об'єднання письменників – членів Спілки радянських письменників СРСР, що проживають на території області; ідейне направлення творчості письменників; ідейно-теоретична виховна робота серед письменників, пропаганда художньої літератури серед трудящих; творча робота в секціях прози, поезії, драматургії, дитячої літератури, критики; допомога літературним гурткам і т.д

6. Структурна частина – загальні збори, президіум з 5 чоловік, відповідальний секретар.

7. Яка проходила реорганізація – до 1937 року – організацію очолював голова, а з 1938 року – відповідальний секретар...» [6, арк.1].

У 1944 році на загальних зборах Харківської філії СРП України відповідальним секретарем правління було обрано Забілу Наталю Львівну [1, арк.7].

Є письменники, які повністю віддали своє життя дитячій літературній праці. Серед них – Наталя Забіла.

Наталя Забіла

Народилась письменниця 5 травня 1903 року в Петербурзі в дворянській сім'ї з великими мистецькими традиціями. Серед її предків – поет-романтик Віктор Забіла, видатна співачка, дружина художника Михайла Врубеля – Надія Забіла.

Дід поетеси Пармен Забіла – скульптор, академік Петербурзької академії мистецтв, автор видатних творів: бюстів Тараса Григоровича Шевченка, Миколи Гоголя, пам'ятника Герцену в Німечці. Батьки Наталі училися в художньому училищі Штігліца.

Дівчинка зростала в атмосфері захоплення художнім словом, музикою, живописом. І це, певна річ, вплинуло на її розвиток, художні смаки. Вона багато читала, зокрема, твори Шевченка і вже в дитинстві пробувала писати вірші, казки, оповідання.

1917 року сім'я переїжджає до України і оселяється в м. Люботин Харківської області. Батько залишився в Петербурзі, тому старшим дітям довелося працювати, щоб якось вижити.

Наталя закінчує прискорений курс гімназії, працює на різних посадах, кілька років вчителює в селі Старий Люботин під Харковом. Роки вчителювання багато дали майбутній письменниці — вона дістала чимало безпосередніх вражень про учнівське життя, навчалася бачити в кожному малюючій особистість.

1925 року Наталя Забіла закінчила історичне відділення Харківського інституту народної освіти. Ще в студентські роки пише твори для дітей, прозу та поезію.

1924 року в Кам'янець-Подільській газеті «Червоний кордон» було надруковано перший вірш Наталі «Війна – війні».

Після закінчення інституту працювала в редакції журналу «Нова книга», в Українській книжковій палаті.

1926 року вийшла перша книжка її поезій «Далекий край», а 1927 року – перша книжка для дітей – оповідання «За волю», та «Повість про Червоного звіра».

Видавши 1928 року віршоване оповідання для малюків «Про маленьку мавпу», Наталя Забіла твердо стає на шлях творення дитячої літератури. І хоч час від часу у неї виходять книги для дорослого читача, однак твори для дітей стають її покликанням, її щоденною роботою і з часом приносять їй заслужений успіх і любов мільйонів юних читачів. 1930 року вона остаточно переходить на творчу роботу, маючи вже десяток книжок. Більше половини з тих поетичних збірок адресувалися юному читачеві: «Пригоди з автобусом» (1928 р.), «У морі» (1929 р.), «Про Тарасика і Марисю» (1930 р.), «Ясоччина книжка» (1934 р.).

У роки Другої світової війни Наталя Забіла жила і працювала в Казахстані. Повернувшись до України — очолила Харківську письменницьку організацію.

У справі за 1945 рік фонду Харківська філія Спілки радянських письменників України зберігаються заяви членів СРПУ, написані власноручно, про збиток, завданий фашистами харківським письменникам, у тому числі заява Н. Забіли:

«За час окупації м. Харкова фашистськими загарбниками та моєї евакуації углиб країни загинув цілий ряд моїх художніх творів — рукописів, які ще не були надруковані, не піддаються відновленню і, таким чином, безповоротно для мене втрачених. Чимало з цих творів були відомі письменницькій спільноті та видавництвам і одержали дуже високу оцінку критики; тому вважаю для себе збитки, які були нанесені фашистськими варварами, дуже великими і не в змозі бути компенсовані повністю грошовим відшкодуванням.

Втрачені такі рукописи.

1. Збірка казок у віршах «Казки золотої тополі», 1500 рядків, яка одержала позитивну рецензію Максима Рильського і була прийнята до друку Дітвидав України. Збірка знаходилась у мене для узгодження питання про її ілюстрування художником...
2. П'єса для лялькового театру «Хоробрі мандрівники», майже закінчена і попередньо прийнята до постанови ляльковим театром палацу піонерів...

3. Переклад на українську мову вибраних віршів Лермонтова, всього 800 рядків, призначених для видання окремою книгою в Дітвидаві України.
4. Дитяча книжка у віршах (рукопис «Про Лялю кучеряву та її приятелів»), підготовлена до друку...
5. Дитяча книжка прозою (рукопис) «Про ліниву дівчинку» ...
6. Рукопис відредагований та опрацьованих мною для дітей двох казок Ів. Франка у віршах «Абу –Касимові капці»

Член Союзу радянських письменників Наталя Забіла.

[3, арк. 12-13].

У зазначеній справі також зберігаються заяви Гордієнко К. О., Владко В. Н., Чернікова М. В., Болобана Л. В., Донченко О. В., Сказбуша Н. О., Багмута І. О., Плахтіна І. О., Романовської М. М. та інших відомих письменників і поетів.

У довідці про роботу Харківської філії СРПУ за 1944-1948 рр. відзначено, що Харківська філія СРПУ на той час була найбільшою обласною літературною організацією в Україні, до її складу входило 39 письменників.

За 5 років, що минули після визволення Харкова, філія СРПУ видала 6 збірників: «Рідне місто», «Соняшник», «9 лютого», «Дружба», «Люди трудової слави», «Перемога».

Члени спілки, і зокрема Забіла Н. Л., виступили перед читачами з такими творами: «Городники», «Дні тривоги», «Зайчик», «Марина Дмитрівна», «Чарівна хустинка», «В лісі», «Біле і чорне», «Весна», «Лічилочка», «Проліски», «12 місяців», «Світолюб – народний багатир», «Наша Батьківщина», «Козаки» [5, арк. 1-2].

Наталя Львівна до 1947 року редагувала журнал «Барвінок», альманах «Соняшник». У «Літературній газеті» за 25.04.1946 року у статті Б. Корсунської «Бабуся – всемогуса» позитивно характеризується альманах «Ялинка», «Соняшник» № 2 і журнал «Барвінок». Автор статті зазначає також, що «віршована казка Н. Забіли «Дід Мороз» хвилює. Ідея, покладена в основу казки, справді поетична ідея» [3, арк. 1].

У 1948 р. Н. Забіла була членом президії Харківської організації СРПУ. На розширеному засіданні президії вона виступила з інформацією про роботу секції дитячої літератури і зауважила, що дуже добре пройшла конференція письменників, педагогів та бібліотекарів, скликана в Спілці письменників з питань дитячої літератури. Особливо цікавими були виступи працівників бібліотек. Слід було б і надалі практикувати зустрічі дитячих письменників з працівниками бібліотек [5, арк. 33].

На жаль, матеріалів конференції у справі немає.

Творчий доробок Наталі Забіли характеризується різноманітністю тем і жанрів. Не випадково український поет Валентин Бичко назвав її творчість «материнською піснею, цікавою, барвистою, розумною, клопіткою, дбайливою». Ось чому колеги-письменники у 1948 році одноголосно підтримали рішення президії Харківської філії СРПУ про висунення книжки у віршах Наталі Львівни Забіли «Наша Батьківщина», що випущена з друку видавництвом «Молодь», на здобуття Сталінської премії. [4, арк. 63-66].

Просто і дохідливо розповідала письменниця малюкам про життя наших далеких предків у п'єсі-фантазії «Перший крок» (1968 р.) та у драматичній поемі «Трояндові діти», яка є поетичним переказом «Слова про Ігорів похід», присвятивши її 1500-річчю заснування Києва.

1972 року ці твори відзначено літературною премією імені Лесі Українки. Наталя Забіла стала першим лауреатом цієї премії.

Харківську філію СРПУ Наталя Забіла очолювала до 1947 року. Після неї у різні роки керівниками були Петро Панч, Юрій Шовкопляс, Ігор Муратов.

У склад філії входили Акулов (Сказбуш), Багмут, Вишневський, Гордієнко, Донченко, Полушин (Чичибабін) та інші.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що архівні документи фонду Харківська філія Союзу радянських письменників України доповнюють біографії видатних українських письменників новими відомостями про їхнє життя і діяльність.

Джерела та література

1. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 7
2. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 13
3. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 22
4. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 38
5. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 44
6. ДАХО, ф.Р-6165, оп.1, спр. 45
7. [Забіла Наталя Львівна — Вікіпедія](#)

ЛЕОНІД ВАНІФАТІЙОВИЧ ГАРКУША: КАР'ЄРНИЙ ШЛЯХ ТА УЧАСТЬ У РЕПРЕСІЯХ НА СУМЩИНІ

У період радянської історії, зокрема в 1930–1950 рр., система вищої освіти зазнала серйозного тиску з боку тоталітарного режиму, що виявлялося в кадрових чистках та репресіях серед науково-педагогічних працівників. Дослідження персоналій, які обіймали керівні посади у вишах та брали участь у цих процесах, дає змогу глибше зрозуміти механізми функціонування радянської репресивної машини у сфері освіти. Постать Леоніда Гаркуші як керівника педагогічних інститутів у Глухові та Сумах заслуговує на окрему увагу через його участь у формуванні освітньої політики на місцевому рівні та можливу причетність до політичних репресій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Життєвий шлях Л. В. Гаркуші залишається майже не висвітленим у вітчизняній історіографії. У книзі-словнику І. Макаренка подано лише коротку енциклопедичну довідку про нього [48]. Побіжна згадка міститься також у статті В. Крижанівського, присвяченій біографіям викладачів Глухівського ВНЗ, де його названо Леонідом Гавриловичем Гаркушею [45]. У ювілейному виданні, присвяченому історії кафедри філософії Національного медичного університету ім. О. Богомольця, подано коротку біографічну довідку та фотографію Л. Гаркуші. Однак ця публікація містить низку фактологічних неточностей. Зокрема, вказано, що він народився на Черкащині, а також зазначено, що у 1948–1954 рр. Л. Гаркуша працював на партійній роботі в Києві [50].

Метою цієї наукової розвідки є реконструкція біографії та кар'єрного шляху Л. Гаркуші, а також аналіз його діяльності на Сумщині, з особливим акцентом на участі в політичних репресіях у закладах вищої освіти регіону.

Леонід Ваніфатійович (від імені ранньохристиянського мученика з Риму святого Ваніфатія або Боніфатія) Гаркуша, згідно з його анкетами, народився

18 червня 1905 р. в м. Одеса. Походив із родини службовця. Батько працював матросом, а наприкінці життя — швейцаром в управлінні «Російсько-Дунайського пароплавства». Помер у 1913 р. Мати після смерті чоловіка працювала домашньою робітницею, згодом — на консервній фабриці. Померла у 1920 р. Після втрати батьків Леонід, як і його старший брат Володимир (1903 р. н.), залишився безпритульним. Обидва неодноразово потрапляли під арешт за крадіжки. Брат зник безвісти в 1917 або 1918 р. Дядько по материнській лінії, Фелікс Лейко, працював маляром, чорноробом сцени та швейцаром у «Сполученому банку». Інший дядько, Л. Лейко, у 1935 р. був рахівником у колгоспі Котелевського району Полтавської області. В 1915-1917 рр. Л. Гаркуша працював кур'єром та учнем кравця. У 1919 р. протягом двох-трьох місяців служив розсильним в інтендантстві білої армії в м. Одеса. У 1920 р. був заарештований невстановленим червоноармійським підрозділом і через органи Наркомосу спрямований до дитячого будинку (для дітей з відхиленнями у розвитку). У 1920–1925 рр. перебував на службі в Червоній армії та в органах ВЧК–ГПУ. Член ВЛКСМ з 1921 по 1934 рр., з 1928 р. — член КП(б)У [33, Арк. 59; 34, Арк. 98; 13, Арк. 697].

У постанові про звільнення Л. Гаркуші з посади директора Глухівського державного педагогічного інституту (далі – ГлухДПІ) зазначалося, *«під час роботи в Глухівській парторганізації видавав себе за сина робітника, безпритульного, насправді ж він ніколи безпритульним не був, і з дитинства він виховувався в приюті Романових, а далі в кадетському корпусі»*. Два рази служив в армії Денікіна, *«мав тісний зв'язок з полковником Никифоровим та виконував його особисте доручення по службі, спільно із попами і жінками офіцерів приставляв на фронт денікінським офіцерам подарунки, пакунки із харчування та інше»*. А у 1920 р. *«після зайняття м. Одеси червоними частинами, разом із кадетами Мікадзе, Враски (сини офіцерів) утік до Врангеля, але ж на Кубані поблизу врангелівського фронту був заарештований червоними»*, *«при вступі до ЛКСМУ і партії, Гаркуша приховав своє минуле і тільки в 1930 році при зустрічі із своїм знайомим – Гринчуком, який знав минуле Гаркуші, побоюючись, щоб не*

бути викритим, написав про себе заяву до Контрольної комісії, за що мав сувору догану, але ж вичерпуючих відомостей про себе не дав» [57].

Л. Гаркуша закінчив приходське училище, Вечірній робітничий університет, радпартшколу, а також у 1931 р. «без відриву від виробництва» – Кам'янець-Подільський інститут соціального виховання (ІСВ) [33, Арк. 59; 34, Арк. 98; 25, Арк. 297]. Про діяльність Л. Гаркуші у м. Кам'янець-Подільський майже нічого не відомо. Водночас на нараді комуністів Кам'янець-Подільської партійної організації з виявлення троцькістів, яка відбулася 28 січня 1937 р., виступаючий на прізвище Сімаков зазначив: *«Гаркуша працював в радпартшколі, активний троцькіст, з Кам'янця переїхав до Вінниці, директор педінституту 1932-1933 рр.»* [60, С. 358]. 4 листопада 1931 р. Яків Абрамович Гібер був звільнений з посади директора Вінницького ІСВ [72, Арк. 2]. Однак, хто очолював цей навчальний заклад в 1931-1933 рр., залишається невідомим. Слід також додати, що 25 червня 1937 р. Я. Гібер був заарештований за участь у троцькістській «контрреволюційній організації» [58, С. 37; 10, С. 138].

З архівних документів відомо, що Л. Гаркуша закінчив 2 курси інституту червоної професури [25, Арк. 318]. У 1934 р. зазначений заклад було переведено з Харкова до нової столиці – Києва [67, С. 307]. У червні 1934 р. у Глухівському районі розпочала свою діяльність комісія з чистки партії, на чолі якої був аспірант інституту Червоної професури М. Середенко [64]. М. Марченко свідчив, що *«Середенка я знав з 1932 р. Тоді він працював викладачем політичної економії в Інституті червоної професури у м. Харкові. Два навчальних роки я слухав його лекції, тобто до 1934 р.»* [49, С. 66]. Під час чистки партії в 1934 р. з посади директора ГлухДПП було звільнено Ю. Рожкова. У своїх мемуарах Ф. Овчаренко згадував, що головним обвинувачем *«стала викладачка суспільних наук Лопатень, до речі, одна з найгірших і бездарніших викладачів. Вона навмисне принижувала, копаючись в його директорській діяльності, особливо наголошуючи на питанні його належності до націоналістичного табору, на прояві націоналістичних проявів. У виступі цієї самої Лопатень основний аргумент проти Рожкова зводився до того, що він, здійснюючи свою*

націоналістичну програму, добивався в Наркомосвіті присвоєння Глухівському педінституту ім'я наркома освіти Миколи Скрипника, який місяць тому, 7 липня 1933 р. наклав на себе руки, через свій, як тоді писали, націоналістичний ухил». У 1950 р. Ф. Овчаренко працював секретарем партійної організації Академії наук. Тоді парторганізацію інституту економіки «очолював той самий Микола Серденко, який здійснював чистку партійної організації Глухівського району в 1933 р. В розмові з ним ми згадували той випадок з виключенням з партії Рожкова. Мій співрозмовник добре пам'ятає цю подію. ... Суть полягала в тому, що на засіданні партбюро одностайно, в тому числі і Лопатень, було прийнято постанову про звернення до Наркомосвіти і Уряду з проханням присвоїти ім'я Скрипника інституту, якому в 1934 р. виповнилося 60 років з дня заснування» [52, Арк. 42]. Ф. Овчаренко допускає помилки. Згадану особу звали Михайло Миколайович Середенко (1906-1983), а чистка партії відбулася в 1934 р., а не 1933 р.

У справі М. Балишева міститься довідка, згідно з якою Ю. Рожкова у 1936 р. було репресовано курським обласним управлінням НКВС [35, Арк. 52]. Його на посаді директора ГлухДПІ спочатку змінив Теплицький, однак за рішенням комісії з чистки партії від 3 вересня 1934 р. його також усунули за пияцтво та за те, що «припустив грубу політичну помилку, що склалася у тому, що всіх чужих елементів став звільняти на основі аполітичного наказу “за відсутністю годин”» [13, Арк. 90]. Можна припустити, що Л. Гаркуша був відряджений до Глухова саме за сприяння М. Середенка. Варто зазначити, що 28 травня 1938 р. М. Середенка було заарештовано як учасника антирадянської націоналістичної організації та засуджено до 10 р. таборів. Однак у 1940 р. його справу було переглянуто, і він був звільнений з-під варти. У своїх свідченнях від 31 травня 1940 р. він стверджував, що працював у комісії з чистки партії, а згодом був членом обласної апеляційної трійки по Чернігівській області [73, Арк. 10]. Л. Гаркуша в його справі не згадується.

У 1934–1935 рр. Л. Гаркуша обіймав посаду директора та завідувача соціально-економічної кафедри ГлухДПІ [33, Арк. 44]. На 26 березня 1937 р. в

його родині були дружина Пелагея (30 р.), доньки Нінель (9 р.) і Флора (4 р.) [34, Арк. 98]. Нінель стає відомою українською художницею. Дружина у 1936/37 н. р. була студенткою 2 курсу природничого факультету СумДПІ (її ім'я вказане як Поліна) [18, Арк. 72]. Наказом № 68 директора інституту від 13 травня 1938 р. була зарахована студенткою 4 курсу робітфаку при СумДПІ [22, Арк. 122]. З її анкети відомо, що вона народилася у 1907 р. в м. Суми [25]. У грудні 1938 р. виграла 3 тис. крб. за облігацією «Позики зміцнення оборони СРСР» і одержала в ощадкасі виграш разом з вартістю облігації (500 крб.) [3, С. 2]. Наказом № 193 по СумДПІ від 22 серпня 1940 р. «ст. 3-го курсу природничого факультету т. Гаркушу П.А. перевести на учобу в Черновицький державний університет по родинним обставинам» [24, Арк. 70].

Під час надання свідчень у справі Михайла Миколайовича Балишева 26 березня 1937 р. Л. Гаркуша стверджував, що з роботи в ГлухДПІ було звільнено Кулака — «як сина великого купця та колишнього офіцера білої армії» [34, Арк. 90]. Іван Аполлонович Кулак, вже перебуваючи під арештом, свідчив, що його звільнили 31 липня 1934 р. «за контрреволюційну пропаганду на лекціях з математики». Після звільнення він неодноразово звертався до Чернігівського обласного відділу народної освіти (ВНО) з проханням поновити його на посаді, але щоразу отримував відмову. Згодом звернувся до ЦК профспілки працівників вищої школи в Москві. У результаті до Глухова було відряджено представника для проведення перевірки, за підсумками якої рішення про звільнення залишили чинним. До моменту арешту 24 лютого 1938 р. І. Кулака питання поновлення на роботі в інституті так і не було вирішене [39, Арк. 111]. За словами Л. Гаркуші, він виступив проти поновлення І. Кулака в закладі, тоді як секретар Глухівського РПК М. Балишев «став на захист цього білогвардійця» [34, Арк. 90].

На засіданні бюро Глухівського РК КП(б)У 7 грудня 1934 р., виступаючи із звітною доповіддю про діяльність педінституту, Л. Гаркуша заявив, що в ході проведеної роботи «по очищенню викладацького складу та студентства від класово-ворожих елементів» було відраховано 30 студентів та звільнено 9 викладачів [13, Арк. 204]. У постанові бюро Глухівського РК КП(б)У від

28 квітня 1938 р. відмічалось, що *«педінститут значною мірою очистився від націоналістичних елементів і від їхнього впливу на студентську масу, а також проводить систематичну перевірку й очищення студентства від ідеологічно-чужих елементів, що примазалися»*. Керівництву закладу було доручено терміново вжити заходів для укомплектування інституту, насамперед — керівниками кафедр і висококваліфікованими спеціалістами. Секретарю РПК М. Балишеву доручено підготувати доповідь до обкому КП(б)У та ЦК з кадрового питання. Бюро РПК також зробило зауваження директору інституту Л. Гаркуші щодо неприпустимості нетактовного поводження з працівниками, зокрема з викладачами, і попередило, що у разі повторення проявів грубості він буде притягнутий до партійної відповідальності [14, Арк. 241].

Після вбивства С. Кірова в 1934 р. розпочалася нова хвиля політичних репресій. На засіданні бюро Глухівського РПК 23 січня 1935 р. було розглянуто питання про висновки комісії з чистки парторганізації Всесоюзного науково-дослідного інституту конопель. Директор цього закладу, Георгій Григорович Сарайлов, був виключений з партії за відмову виконати постанову бюро Глухівського РПК про звільнення кількох викладачів інституту як «класово ворожих елементів». 14 лютого того ж року він був заарештований органами НКВС та засуджений до розстрілу. Л. Гаркуша входив до складу комісії з перевірки роботи інституту, а після зазначеного засідання йому було доручено провести роз'яснювальну роботу [32, Арк. 10, 97]. За його свідченнями, М. Балишев намагався перешкоджати роботі комісії, постійно питав, чи можна обійтися без виключення Г. Сарайлова. Лише в останній момент він змінив свою позицію і повідомив про наявність компрометувальних матеріалів щодо «контрреволюційної діяльності» Сарайлова в м. Артемівськ (Донбас) у 1924–1928 рр. [34, Арк. 93, 94]. Водночас Федір Олександрович Бояринов на засіданні пленуму Глухівського РПК у січні 1936 р. стверджував, що Л. Гаркуша *«поводився під час виключення з лав партії троцькіста Сарайлова антипартійно, відмовлявся підписувати документи, перебуваючи в комісії з розслідування справи Сарайлова»* [16, Арк. 8]. У серпні того ж року Ф. Бояринова

було виключено з партії «як дворушника, за поширення у пресі контрреволюційного троцькістського наклепу на політику партії і вождя товариша Сталіна» [17, Арк. 79, 80]. 9 лютого 1938 р. його було заарештовано за звинуваченням за ст. 54-10 КК УРСР. 1 листопада 1939 р. Сумський обласний суд його виправдав і звільнив з-під арешту [59, С. 450].

Згідно зі свідченнями Івана Дем'яновича Свириденка, 15 лютого 1935 р. Л. Гаркуша під час лекції на тему «Про боротьбу з троцькістсько-націоналістичним блоком», прочитаної на семінарі місцевого партактиву, допустив політичну помилку. Зокрема, він заявив, що питання «хто кого» всередині країни вирішено остаточно й безповоротно на користь соціалізму, однак на міжнародній арені це питання залишається відкритим. Останнє формулювання викликало заперечення з боку слухачів. Наступного дня І. Свириденко доповів про інцидент М. Балишеву, після чого цю тему було повторно опрацьовано [35, Арк. 5]. Формально інцидент було вичерпано, однак політична помилка Гаркуші в серпні 1935 р. була зазначена як одна з причин його звільнення з посади директора ГлухДПП. У відповідній постанові зазначалося, що під час семінару в лютому 1935 р. «на зауваження слухачів про те, що його твердження є неправильним, Гаркуша грубо обривав їх, обзиваючи схоластами, дурнями. При розгляді цього питання в райкомі КП(б)У Гаркуша також не визнав своїх помилок і продовжував сперечатися» [57].

На засіданні бюро Глухівського районного комітету КП(б)У 19 серпня 1935 р. було ухвалено рішення виключити з лав партії викладача політекономії ГлухДПП Семена Корнійовича Сахариленка як «дворушника-троцькіста» та за приховування свого соціального походження. Начальнику районного відділу НКВС Вороніну було доручено притягнути його до відповідальності. Того ж дня С. Сахариленка заарештували. Під час обшуку в його квартирі були присутні начальник Глухівської міліції Сайко та директор ГлухДПП Л. Гаркуша [33, Арк. 5, 7, 25, 28].

Даючи свідчення у справі 23 серпня того ж року, Л. Гаркуша заявив, що обвинувачений С. Сахариленко систематично запізнювався на лекції,

недостатньо готувався до них і припускався політичних помилок у викладанні. За його словами, він уперше порушив питання щодо Сахариленка одразу після свого прибуття до Глухова у вересні 1934 р., ознайомившись із висновками комісії з партійної чистки, в яких Сахариленка звинувачували в захисті націоналіста. Проте члени парторганізації — Іван Олексійович Мігдай і Христина Лопатень — заявили, що «нічого серйозного немає», і Сахариленка залишили в складі партії. Інший свідок у справі, І. Мігдай, натомість стверджував, що восени 1934 р. Л. Гаркуша посварився з обвинуваченим, але згодом вони помирилися, встановили дружні стосунки, разом відвідували кіно та бували в гостях один у одного. Під час півторамісячної відпустки Гаркуша навіть залишив Сахариленка виконувати обов'язки свого заступника [33, Арк. 60, 60зв., 70, 70зв.]. І. Мігдай був виключений з партії за зв'язок з «троцькістом Сахариленко» [37, Арк. 26зв.]. 12 жовтня 1937 р., проживаючи у с. Ядути (Чернігівська область) він був заарештований, однак 12 грудня того ж року його справа була припинена й він звільнений з-під варті [61, С. 426].

Обвинувачений С. Сахариленко на допиті 25 серпня 1935 р. стверджував: *«Найбільш близькими [мені] з перших днів після приїзду до Глухова були: Андрій Кравченко (нині — редактор газети «Колективіст Глухівщини»), Севастьянов, Христя Лопатень, тоді й тепер — викладач інституту, Петро Шнейдер (колишній культпроп РІК, нині помер від туберкульозу), Іван Мігдай (тоді був студентом, а останні два роки — викладач технікуму), Леонід Гаркуша (директор педінституту), Галя Єрмоленко (тепер викладач інституту, парторг)»* [33, Арк. 60, 60зв., 72, 80]. У постанові Глухівського РК КП(б)У ««Про роботу парторганізації Глухівського ПедІНО у зв'язку із перевіркою партдокументів» від 15 жовтня 1935 р. зазначалося, що колишній директор інституту Л. Гаркуша надав С. Сахариленку позитивну характеристику за роботу, але після викриття останнього — вилучив цю довідку з особової справи [15, Арк. 116].

На іншому допиті 10 листопада 1935 р. С. Сахариленко стверджував, що після конфлікту з директором педінституту Л. Гаркушею у 1934 р. він звертався

до партійного комітету з проханням перевести його на інше місце роботи. Дізнавшись, що в сільськогосподарському інституті немає викладача політекономії, С. Сахариленко зустрівся з директором цього закладу Кирилом Омеляновичем Вакуленком і висловив бажання перейти до нього на роботу. Він отримав на це згоду [33, Арк. 95, 95зв.]. Відомо, що на засіданні бюро Глухівського районного комітету КП(б)У 17 січня 1935 р. було створено комісію у складі Мешика (голова), Гоцика та завідувача навчальної частини сільськогосподарського інституту Шевчука. Цій комісії доручили детально проаналізувати організацію виробничої діяльності педінституту та з'ясувати причини виникнення нездорових настроїв серед частини викладачів (Скороход, Тертичний, Вовченко, Задерака та інші). Результати перевірки мали бути представлені на черговому засіданні бюро 23 січня [14, Арк. 344]. На засіданні партійної організації інституту 22 серпня 1935 р. Л. Гаркуша стверджував, що *«коли затверджували характеристики на викладачів соціально-економічних дисциплін у РПК, Мешик не погоджувався з тією характеристикою Сахариленка, яку я запропонував того ж дня»* [33, Арк. 33]. Згаданий Іван Петрович Шевчук був заарештований 23 вересня 1935 р., однак 7 січня 1936 р. його справа Глухівським районним відділом НКВС була закрита [59, С. 476]. Згідно зі свідченнями Л. Гаркуші у справі М. Балишева, він надіслав до Наркомату освіти негативну характеристику на С. Сахариленка і запропонував секретарю РПК направити аналогічну характеристику до обкому КП(б)У. Натомість М. Балишев звинуватив Гаркушу у зведенні особистих рахунків і, навпаки, надіслав до обкому позитивну характеристику, в якій охарактеризував Сахариленка як «витриманого, стійкого більшовика». За словами Л. Гаркуші, коли колишній директор сільськогосподарського інституту К. Вакуленко порушив перед ним питання щодо переходу С. Сахариленка на роботу до цього закладу, директор ГлухДПІ виступив проти. Він пояснив свою позицію тим, що *«розцінив це як організований захист троцькістами Балишевим і Вакуленком свого однодумця — троцькіста Сахариленка»* [34, Арк. 91, 92].

На засіданні партійного активу ГлухДПІ 22 серпня 1935 р. Л. Гаркуша закликав до особливої уваги щодо низки викладачів — зокрема, М. Чайки, Б. Луцюка, П. Гребіна, П. Глуховцева та С. Мацелінського [33, Арк. 33]. У статті студентки ГлухДПІ Васильєвої зазначалося: *«він по панські ставився до студентів і лекторів, обзиваючи їх неприпустимими брутальними словами: “ішак”, “глутий мальчик”, “бездарная шляпа”, “невежа” і т. д. Він не терпів критики і самокритики і всілякими способами намагався придушити їх. На ділову вимогу голови профкому Циганка Гаркуша вилаявся і під кінець сказав: “Я тебе завтра викину з інституту”. Був випадок, коли Гаркуша вилаяв у своєму кабінеті членів місцевому Корнієнка і Луцюка матерічною»* [1, С. 2]. Відтак, у цьому контексті показовою є поведінка Л. Гаркуші, який почав порушувати питання політичних недоліків у роботі підлеглих, що з якихось причин виявилися перед ним у немилості. Варто зазначити, що вже після звільнення Л. Гаркуші з посади директора інституту діяльність згаданих ним викладачів зазнала критики. Деякі з них, зокрема Глуховцев, Шевченко та Бурик, у розпал кампанії критики їх власних недоліків зверталися до дирекції з проханням звільнити їх з роботи. Викладач хімії Гребін, у свою чергу, після звинувачень на свою адресу з'явився в навчальну частину і сказав: *«Ставте всім задовільно»* [15, Арк. 45]. Із згаданих осіб щонайменше троє були репресовані — Сергій Євгенович Мацелинський (заарештований 21 серпня 1937 р., засуджений до розстрілу [36]), Микола Хомич Чайка (7 березня 1938 р., засуджений до розстрілу [31, Арк. 134]), Павло Христофорович Гребін (11 березня 1938 р., засуджений до розстрілу [38]). Однак у їхніх кримінальних справах Л. Гаркуша не фігурує.

Л. Гаркуша у своїх повторних свідченнях від 3 листопада 1956 р. зазначав: *«Наскільки мені пам'ятається, Сахариленко був викладачем середнього рівня кваліфікації. Іноді він зривав лекції, оскільки одночасно обіймав посаду завідувача відділу пропаганди Глухівського райкому. Через це між нами час від часу виникали конфлікти. Жодних антирадянських настроїв або розмов з боку Сахариленка я пригадати не можу. Чи допитували мене у його справі — не пам'ятаю, але мене обвинувачували за партійною лінією в притупленні класової*

тильності у зв'язку з викриттям ворога Сахариленка. Під час розслідування працівники НКВС протиправних методів щодо мене не застосовували. У чому саме обвинувачували Сахариленка — не пам'ятаю» [33, Арк. 125зв.].

30 серпня 1935 р. на засіданні бюро Глухівського РПК, після доповіді секретаря М. Балишева на тему «Про директора Глухівського педагогічного інституту», Л. Гаркушу було звільнено з посади директора навчального закладу та виключено з лав партії з наступної причини: «за перебування в білій армії і приховування від партії свого минулого, за троцькістську фальсифікацію ленінізму, ігнорування критики і самокритики, кар'єризм». Начальнику районного відділу НКВС Вороніну (він також був присутній) було доручено *«розслідувати та притягнути до відповідальності»* [15, Арк. 513, 519]. На засіданні бюро Глухівського РК КП(б)У від 8 вересня 1935 р. М. Балишев намагався просунути на посаду директора ГлухДПІ О. Мешика [15, Арк. 499]. Однак, станом на 15 жовтня 1935 р. обов'язки директора тимчасово виконувала Х. Лопатень [15, Арк. 43]. У постанові від 15 жовтня 1935 р. зазначалося, що після викриття Л. Гаркуші в інституті зберігалися зв'язки з ним. Зокрема, під час голосування за виключення Гаркуші з членів спілки утрималися від голосування Московко, Стародуб і Гребень. Стародуб при цьому заявив, що справа Гаркуші *«розв'язується на його користь»*. Окремі викладачі, зокрема Алімов, Шевченко та Чайка, виявляли співчуття виключеному з партії «білогвардійцю Гаркуші». У документі також вказувалося, що заступник директора з господарської частини Шевченко був тісно пов'язаний із Гаркушею, вони підтримували контакти. 7 жовтня Шевченко заявив Гаркуші, що після його відсторонення не буде працювати далі, бо *«справа в інституті розвалиться, що там лишилися лише сволочі»* [15, Арк. 43, 116]. Ця реакція викладачів на справу Л. Гаркуші свідчить про те, що він користувався певним авторитетом серед колективу ГлухДПІ.

У своїх свідченнях у справі С. Сахариленка 1956 р., Л. Гаркуша стверджував, що продовжував працювати в ГлухДПІ до січня 1936 р. [33, Арк. 122]. На зборах партійного активу в м. Суми в липні 1937 р. він заявив, що *«звернувся до культпропа, до зав. ОРПО, до секретаря обкому партії, але мене*

не приймали. Я звернувся до начальника облвідділу НКВС, секретаря ЦК КП(б)У, але мене не прийняли. Тоді я звернувся в редакцію газети «Комуніст», де я був прийнятий Трахтенбергом і Якубсоном, як обстоювали справи в редакції й хто приймав активну участь в моїй справі й писав статтю — я не знаю» [12, Арк. 49]. У грудні 1935 р. в газеті «Комуніст» вийшла стаття анонімного «партійного робітника», в якій піддавалося критиці рішення про виключення Л. Гаркуші з партії. У статті М. Балишева та редактора газети «Колективіст Глухівщини» Є. Капустіна звинувачували в політичній неграмотності та повному «нерозумінні азів ленінізму» [75]. За свідченням Омеляна Ігнатовича Березняка, після публікації цієї статті М. Балишев зібрав частину членів бюро РПК, які на той момент перебували в Глухові, й почав з'ясовувати, хто був присутній на партійному семінарі, під час якого Л. Гаркуша читав лекцію «Про боротьбу з троцькістсько-націоналістичним блоком» і неправильно трактував питання «хто кого» на міжнародній арені. Після цього Балишев викликав усіх учасників семінару до свого кабінету та запропонував написати заяви до Глухівського РПК із викладом того, що, на їхню думку, насправді говорив Гаркуша. Усі ці заяви він надіслав до Чернігівського обкому КП(б)У, а їх копії — до редакції газети «Комуніст». Втім, в обкомі партії самого М. Балишева було звинувачено у недостатній реакції на більшовицьку критику. До Глухова прибув другий секретар Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодрес, який підтвердив неправомірність виключення Л. Гаркуші з партії. Невдовзі М. Балишева було звільнено з посади секретаря глухівського РПК і призначено головою Смілівського райвиконкому. Він залишався на цій посаді до моменту арешту [35, Арк. 2, 2зв., 3].

На засіданні Глухівського райкому КП(б)У 23 січня 1936 р. до складу президії пленуму ЦК КП(б)У було обрано секретаря Чернігівського обкому КП(б)У В. Тодреса. Із доповіддю на тему «Підсумки перевірки партдокументів по Глухівській парторганізації та підготовка до райпартзборів» виступив М. Балишев. Він визнав допущені помилки й повністю узяв відповідальність за них на себе. Під час засідання обговорювалися прорахунки в роботі Глухівського

райкому партії. Варто зазначити, що попри критику, низка комуністів виступила на захист М. Балишева, визнаючи недоліки, але водночас відзначаючи його позитивні якості. Зокрема, у виступі Сачка в дебатах прозвучало: *«я зазначу один момент щодо питання «Хто кого». Я скажу, що між обкомом партії і правильно записав райкому партії щодо Гаркуші. Треба сказати, що якщо він буде і в іншій парторганізації працювати і так допомагати, то краще зовсім не потребувати їхньої допомоги. ... Гаркуша бувало приходить і приїжджає в середовище комуністів якимось чинушею, міщанським у своїх виступах, нічого конкретного не давав, а розводив ілюзії і заводив в оману наших низових комуністів»*. Інший учасник засідання — Тарасенко — зазначив: *«Гаркуша якимось мене підвів. Одного разу я просив його, з погодження РПК, зробити для комскладу доповідь на політичну тему, то він знає довго водив мене за ніс, а потім приїхав і зробив доповідь комскладу зовсім не на ту тему, яка стояла на порядку денному і до якої готувалися командири. Після лекції мені скаржилися, що мовляв на порядку денному одне, а роблять зовсім інше. Я рівно завтра зустрів Гаркушу і став із ним із цього питання говорити, то він мені заявляє: "а що тут такого, та там були ці знаєш з косяками, а для них все одно як не зробив аби прочитати»*. Лопатень пояснила свою позицію так: *«я подала заяву не тому, що я підлабузник, я з підлабузниками не уживаюся. Я подала заяву тому, що прочитала замітку в газеті «Коммунист» у тих рядках, де формулювання про Гаркушу, я вважала неправильним»*. А Гоцик стверджував: *«Організовано заяв я не подавав, але на заняттях семінару був присутній, на семінарі робив доповідь такий «професор», як Гаркуша, і під час обговорення цього питання «хто кого» не роз'яснив активу, те, що побудова соціалізму в нашій країні впливає на вирішення питання на міжнародній арені»* [16, Арк. 5, 8].

У січні 1936 р. Х. Лопатень було звільнено з роботи в ГлухДПІ [33, Арк. 123]. О. Мешика також усунули з посади завідувача Глухівського ВНО, після чого він виїхав до Чернігова [34, Арк. 79, 80]. У квітні 1937 р. згаданий В. Тодрес був переведений на посаду першого секретаря Молдавського обкому КП(б)У. Він також входив до складу особливої трійки НКВС і брав активну участь у

сталінських репресіях. 12 серпня 1937 р. його самого було заарештовано, а постановою Особливої наради при НКВС СРСР від 11 жовтня 1939 р. засуджено до 8 р. виправно-трудових таборів [62, С. 10, 422].

На зборах сумського партактиву в липні 1937 р. Л. Гаркуша заявив: *«в 1934 році я працював в Глухівській парторганізації. Був виключений із партії ворогами народу КЛОЧКО, БАШЛАЄВИМ, БАЛИШЕВИМ та ін. За боротьбу проти них. БАЛИШЕВ провокатор із дореволюційним стажем. Тт. Кудря та Іщенко маючи на увазі, що по моїй справі проти БАЛИШЕВА виступав «Комуніст» тоді, коли його очолював викритий ворог народу Попов, поставили перед мною це питання. Я заявляю, що ніколи ПОПОВА не знав і ніколи з ним не говорив. Я знаю ЯКУБСОНА. Думаю, що ворог ПОПОВ, якщо пропустив статті, він зробив це, щоб краще заховатися»* [12, Арк. 48]. Правдивість цієї заяви викликає сумніви. Секретар ЦК КП(б)У М. Попов свого часу очолював кафедру історії партії та народів СРСР Інституту червоної професури [67, С. 311], де серед студентів був і Л. Гаркуша. 17 червня 1937 р. М. Попова заарештували як учасника вигаданої каральними органами «націонал-фашистської організації». Дізнавшись про його арешт, Л. Гаркуша, ймовірно, поспішив відмежуватися від будь-яких зв'язків із ним, що було типовою поведінкою в умовах масових репресій того часу.

Л. Гаркушу було поновлено в партії, після чого деякий час він працював у Ніжинському педінституті [25, Арк. 103]. Документи цього закладу за 1936–1941 рр. були втрачені під час війни, тому встановити будь-які відомості про його діяльність в цей період надзвичайно складно. До Ніжинського педінституту також перейшов М. Алімов, якого було заарештовано 3 жовтня 1937 р. Однак у його кримінальній справі Л. Гаркуша не згадується [40]. 24–27 грудня 1936 р. до Ніжинського педінституту були відряджені декан фізико-математичного факультету СумДПІ П. Галаган та лектор інституту І. Гуленко [18, Арк. 189]. На підставі мандата Наркомату освіти від 27 грудня 1936 р. Л. Гаркушу було призначено на посаду директора СумДПІ. До виконання обов'язків він приступив 7 січня 1937 р. [19, Арк. 13]. Окрім керівництва навчальним закладом, він також

обіймав посаду старшого викладача діалектичного та історичного матеріалізму, а також завідувача кафедри соціально-економічних наук СумДПІ [21, Арк. 22зв.]. Проживав за адресом – м. Суми, вул. Радянська, 11 (будівля інституту) [25, Арк. 318].

10 січня 1937 р. в київській газеті «Комуніст» була опублікована стаття під заголовком «Сумна дійсність в Сумах», яку незабаром передрукувала сумська газета «Більшовицька зброя». У матеріалах наголошувалося, що в «деяких організаціях вільно орудують вороги». Серед таких установ було згадано й педагогічний інститут [70, С. 2]. Оскільки на зібраннях партійної організації та в пресі неодноразово наголошувалося на політичних порушеннях у СумДПІ, в інституті розпочалася термінова перевірка. У наказі Л. Гаркуші № 13 від 22 січня 1937 р. зазначалося: *«в процесі перевірки архіву бібліотеки співробітниками останньої бібліотеки т. т. Кудринською, Чойченко і Мачульською, було знайдено контрреволюційну книжку злісного ворога трудящих контрреволюціонера Троцького. Зав. бібліотекою тов. Чигірчі [...] навіть не повідомила про це в. о. директора тов. Шевченко, ні секретаря парткомітету [...] Зав. бібліотекою тов. Чигірчі за брутальне притуплення класової пильності оголосити догану.[...] Зважаючи на те, що вищенаведений факт свідчить про недостатньо уважну перевірку фонду бібліотеки і архіву, - НАКАЗУЮ протягом п'яти днів провести повторну глибоку перевірку бібліотеки і архіву»* [19, Арк. 25].

12-16 лютого 1937 р. Л. Гаркуша перебував у відрядженні в Києві, у Наркоматі освіти, з питань, що стосувалися діяльності інституту. Після повернення він звільнив Миколу Ісаковича Шевченка від обов'язків завідувача кафедри соціально-економічних дисциплін, а Івана Михайловича Ширяєва — від керівництва хоромим гуртком [19, Арк. 43]. Під час відсутності Л. Гаркуші, М. Шевченко виступив на зібранні міського партійного активу Сумської партійної організації, яке відбулося 12–13 лютого того ж року. У своєму виступі він наголосив: *«до рішень ЦК ВКП(б), КП(б)У і Харківського активу ми цілком приєднуємося. Вони своєчасно викрили всі серйозні недоліки в партійній роботі. ...Ваша парторганізація викрила КУЗЬМІНА (пом. директора по господар.*

частині) – вина контрреволюціонера, який і сам контрреволюціонер, бо видавав червоних партизан білим, він на зборах виступав із троцькістською платформою. Парторганізація правильно оцінила його виступ і дирекція правильно зняла його з роботи... Парторганізація виключила із партії БУТКА як дворушника, який тримав зв'язок із троцькісткою ДРАБКІНОЮ (його дружина), поривав і знову продовжував ці зв'язки. МПК спершу підтримав рішення нашої організації, а потім поновив БУТКА в партії. Після статті «Сумна дійсність» знову почав розглядати справу БУТКА, але до цього часу не закінчив. ... Справа з АЛМАШИНОЮ. Її виключення МПК теж розцінював, як страховку низової організації» [12, Арк. 17].

Ймовірно, саме цей виступ М. Шевченка став причиною його конфлікту з новопризначеним директором педінституту. 28 лютого 1937 р. наказом № 36 Л. Гаркуша звільнив М. Шевченка з роботи в інституті «за щільний зв'язок і захист ворогів народу, контрреволюціонерів, троцькістів і націоналістів» і як «дворушника, що не може забезпечити потрібного керівництва навчальною роботою» [19, Арк. 60]. Однак 2 грудня 1937 р. наказом № 220, виданим на підставі рекомендацій із Харкова, у текст попереднього наказу № 36 було внесено зміни: причину звільнення Шевченка переформульовано як «зняти з роботи як такого, що не забезпечив потрібного керівництва навчальною роботою інституту» [19, Арк. 58]. Варто зазначити, що наказом № 39 від 3 березня 1937 р. Л. Гаркуша також звільнив Миколу Васильовича Бутка з посади завідувача вечірнього відділення інституту у зв'язку з переходом на іншу роботу [19, Арк. 70]. Після звільнення М. Бутка новим секретарем парткомітету СумДПІ був призначений Іван Север'янович Гуленко [25 Арк. 125]. Вже у січні 1940 р. він перебував на посаді заступника наркома освіти УРСР [25, Арк. 300]. Цей факт важливий у контексті дослідження історії життя Л. Гаркуші. Можна припустити, що І. Гуленко міг відіграти певну роль у просуванні Л. Гаркуші по службі.

Наказом № 35 від 26 лютого 1937 р. з денного робітничого факультету було відраховано студента Ващенка з формулюванням: «порушував дисципліну, на лекціях читав газети та журнали, грубо поводився із студентами», «вів із

студентами розмови антирадянського змісту і, незважаючи на те, що студентами Робфаку були засуджені його антирадянські виступи, - Ващенко після цього написав студенту Брискіну вірш антисемітського змісту» [19, Арк. 56]. 3 березня 1937 р. вийшов наказ № 39, згідно з яким студенту 3-го курсу фізико-математичного факультету групи «Д» П. Бурлаці було оголошено сувору догану з попередженням *«за недисциплінованість, неетичну поведінку в гуртожитку та припущення політично-помилкових розмов»* [19, Арк. 70]. Зазначений у наказі студент через рік після виходу цього наказу, 2 квітня 1938 р., був заарештований як учасник антирадянської організації [11].

6 березня 1937 р. Л. Гаркуша вибув до Харкова у службових справах інституту, де перебував до 10 березня того ж року. Після повернення він видав наказ № 44, згідно з яким лаборанта фізичної лабораторії І. Ширяєва було звільнено з 8 березня, *«як такого, що за своєю кваліфікацією та відношенням до роботи не забезпечує інтересів справи»* [19, Арк. 74, 75]. І. Ширяєв також був студентом першого курсу фізико-математичного факультету вечірнього відділення. Однак наказом Л. Гаркуші від 20 червня 1937 р. його було відраховано з навчального закладу через те, що з травня того ж року він самовільно припинив навчання без дозволу дирекції педагогічного інституту [19, Арк. 194; 26, Арк. 80зв., 81]. 2 грудня 1937 р. І. Ширяєва було заарештовано, а трійкою при управлінні НКВС по Харківській області засуджений до розстрілу [59, С. 250].

На зборах партійного активу, що відбулися 25–26 липня 1937 р. за участі 241 особи, М. Ткаченко заявив: *«студент ОНИЩЕНКО ідеалізував Гітлера і Троцького так, що «цих людей поважає весь світ». Серед студентів є фашистські настрої, а директор педінституту ГАРКУША - член партії про ці фашистські настрої ніяких сигналів нікому не давав»* [12, Арк. 46, 47]. У своєму виступі Л. Гаркуша зазначив, що з березня 1937 р. ним було звільнено з різних причин 12 викладачів СумДП. Крім того, він повідомив, що звертався до співробітників НКВС — О. Кудринського та С. Богрова — з приводу поведінки студента Я. Онищенка. За словами Гаркуші, йому відповіли, що слід за студентом

встановити спостереження і інформувати, однак жодних оперативних заходів не вживали. Він заявив: *«прийняв до виконання ці вказівки т. Кудринського і т. Богрова. Про Онищенко парторганізація знала, але питання про нього на зборах ми з вищезазначених мотивів не ставили. Про Онищенко я ще в березні написав до НКО, що випустити його з інституту не можна»* [12, Арк. 46, 47]. 28 червня 1937 р. студент Я. Онищенко був відрахований з інституту наказом Л. Гаркуші *«за систематичні контрреволюційні троцькістські розмови»* [19, Арк. 195]. 11 вересня того ж року він був заарештований і засуджений до 5 р. таборів [59, С. 219]. Інший доповідач — Сидоренко — у своєму виступі заявив: *«чоловік сестри моєї дружини Абрам Журавський заарештований як ворог народу. ... Гаркуша нічого не сказав про свої зв'язки із ворогом народу Журавським. Дружина Журавського — моя родичка Потетня заявляла, що вона з Журавським близько зв'язані були з Гаркушею»* [12, Арк. 52, 53]. Газета «Більшовицька зброя», підбиваючи підсумки згаданих зборів партактиву, зазначила, що у виступах Л. Гаркуші бракувало як належної критики, так і самокритики [43, С. 3].

17 березня 1937 р. тимчасово виконуючий обов'язки (ТВО) директора СумДПІ Ю. Буженко видав наказ № 47, у якому зробив зауваження лектору Д.І. Левену за те, що той дозволив кільком студентам першого курсу фізико-математичного факультету, які запізнилися, увійти до аудиторії після другого дзвоника [19, Арк. 83]. 24 березня 1937 р. Л. Гаркуша вибув у відрядження до м. Чернігова [19, Арк. 92]. Через два дні, 26 березня, він давав свідчення у справі М. Балишева [34, Арк. 98, 98зв.], а до виконання своїх обов'язків повернувся 1 квітня [19, Арк. 94]. 15 квітня, через два тижні після повернення, Л. Гаркуша видав наказ № 59, згідно з яким лектор Д. Левен, який *«в процесі своєї роботи допустив цілий ряд істотних перекручень педагогічного процесу і намагався протащити ворожі антирадянські твердження і формулювання»* був звільнений з роботи в СумДПІ. Також наказом було передбачено усунути від виконання обов'язків старост студентів фізико-математичного факультету, *«які не повідомили вчасно про перекручування педпроцесу Левеним»* [19, Арк. 106]. У

липні 1937 р. на зборах партійного активу Сумського міськпарткому Л. Гаркуша звинуватив Д. Левена у пропаганді фашистських ідей на лекціях з німецької мови [12, Арк. 47].

За результатами перевірки студентів 3 курсу природничого факультету, наказом № 62 директора інституту від 27 квітня 1937 р. було винесено догану старшому викладачу фізкультури Пода-Чикаленко за використання у лекціях матеріалу, засудженого як фізкультурною громадськістю, так і самим автором проф. Зікмундом. Лекції стосувалися будови уроку фізкультури в середній школі, і пропагували комплексну систему, що була визнана неприйнятною [19, Арк. 120]. Наказом № 73 від 23 травня 1937 р. Пода-Чикаленко звільнений за невиконання дорученої роботи та злісне порушення трудової дисципліни, оскільки він не з'явився до міського комітету фізкультури та спорту для подання документів і проходження перевірки [19, Арк. 150].

9 червня 1937 р. Л. Гаркуша видав наказ, яким оголосив сувору догану з занесенням до трудового списку завідувачу військового кабінету Дмитру Андрійовичу Приймаку за порушення правил внутрішнього розпорядку: *«ходить у головному уборі»* в навчальному корпусі. У наказі зазначалося: *«не дивлячись на зауваження з приводу цього, тов. Приймак продовжує порушувати правила внутрішнього розпорядку, і в розмові зі мною заявив, що: “Я вважаю вимогу ходити в навчальному корпусі без головного вбрання за шкідливу, бо вона перетворює інститут в монастир”*. Крім того, тов. Приймак всупереч моїм вказівкам, відданим через пом[ічника] директора по військовій підготовці тов. Каніщева, і неодноразовим розпорядженням самого т. Каніщева, - виводить студентів на військові заняття неорганізовано, що спричинялося до шуму і заважанню навчальному процесу». Наказом Приймака попереджено, що *«в разі повторення аналогічних проявів, його буде звільнено з роботи»*, а перед партійним комітетом СумДПП було поставлене завдання *«обговорити питання про тов. Приймака, як про члена партії, що злісно порушує трудову дисципліну»* [19, Арк. 175]. 8 квітня 1938 р. Д. Приймак був заарештований як учасник повстанської організації [59, Арк. 225].

8 серпня 1937 р. наказом № 119 Л. Гаркуші з політичних мотивів був звільнений викладач кафедри хімії Ф. Тищенко [19, Арк. 250], а наказом № 123 від 23 серпня того ж року був звільнений за власним бажанням І. Каніщев [19, Арк. 255]. Слід зауважити, що на обох викладачів студентами подавалися скарги з різних підстав. 15 квітня 1938 р. І. Каніщев був репресований як учасник антирадянської повстанської організації [59, С. 136]. В окремих випадках директор інституту все ж вживав заходів проти наклепницької діяльності студентів. Так, у наказі № 80 Л. Гаркуші від 7 червня 1937 р. зазначалося, що *«студент 4-го курсу фізико-математичного факультету Д.Л. Цвинтарний безпідставно висунув серйозне обвинувачення і намагався дискредитувати доцента математики тов. Костлан Н.В.»* [19, Арк. 172].

На зборах партійного активу в липні 1937 р. Л. Гаркуша звинуватив свого попередника І. Семенова та ТВО директора М. Шевченка в тому, що вони *«сприяли, а іноді й самі розкрадали соціалістичну власність в інституті»* [12, Арк. 48]. Ймовірно, ці звинувачення були пов'язані зі зривом будівництва нового студентського гуртожитку. Газета «За більшовицькі кадри» в липні 1936 р. повідомляла, що ще на початку навчального року дирекція СумДПІ поінформувала Наркомат освіти УРСР про готовність розпочати будівництво нового студентського гуртожитку. Після отримання дозволу було передбачено спорудження чотириповерхового будинку на 250 осіб. На ці потреби було виділено 688 250 крб. За розпорядженням НКО, будівництво мало розпочатися навесні 1936 року, а бути зданим в експлуатацію - до 1 вересня того ж року. Керівництво будівництвом було покладено на інженера Гуріна [41].

Однак новий гуртожиток було введено в експлуатацію зі значним запізненням. 13 березня 1937 р. Л. Гаркуша разом із головним бухгалтером інституту І. Дехтярєвим вибули «в командировку до НКО за телеграфним викликом Заст[упника] Наркома Освіти тов. Хаїта». Директор СумДПІ повернувся до виконання своїх обов'язків лише 19 березня, а головний бухгалтер І. Дехтярєв наступного дня був повторно відряджений до Києва, до Наркомату освіти, й лише після цієї поїздки повернувся до роботи [19, Арк. 78, 84, 85]. У

наказі № 2379 директора Л. Гаркуші від 20 грудня 1937 р. зазначалося: *«в зв'язку з наказом № 18 заступника Наркома освіти УРСР тов. Льовшина від 25 листопада 1937 р. «Про наслідки ревізії Мелітопольського педінституту наказую: відмітити незадовільне використання коштів, призначених на обладнання гуртожитків інституту, головним чином, м'яким інвентарем, всього витрачено 38 000 крб. та 6500 крб. на автомашину, що стало наслідком недбайливого відношення пом. директора по Адм. госп. частині тов. Штрайхера Д.С».* Цим же наказом була призначена комісія у складі інженера О. Гуріна, якій доручалося за актами прийняти роботи з капітального ремонту, з обов'язковим зазначенням якості виконаних робіт і виявленням недопрацювань у порівнянні з затвердженим кошторисом [19, Арк. 356]. Після звільнення з посади директора СумДПІ І. Семенова було переведено до Мелітополя, де йому доручили керівництво місцевим педагогічним інститутом.

На підставі наказу наркома освіти УРСР В. Затонського № 763 від 7 червня 1937 р. *«Про встановлення персональних ставок керівному і професорському складу у ВИШах»*, наказом № 88 Л. Гаркуші від 22 червня 1937 р. було затверджено нові ставки заробітної плати для викладацького складу. Відтоді заробітна плата Л. Гаркуші становила 800 крб на місяць [19, Арк. 187]. У період з 12 по 17 жовтня 1938 р. Л. Гаркуша перебував у Києві, у Наркоматі освіти, куди виїхав за телеграфним викликом. Після повернення, 21 жовтня 1938 р., він видав наказ № 199, відповідно до якого, на підставі розпорядження Комітету у справах вищої школи при РНК СРСР, були встановлені місячні оклади для лекторського складу інституту. Згідно з цим наказом, Л. Гаркуша як директор інституту отримував посадовий оклад у розмірі 1000 крб. Окрім основної заробітної плати, у 1938/39 н. р. Л. Гаркуша отримував додатково 420 крб. як старший викладач діалектичного та історичного матеріалізму (0,5 ставки), а також як завідувач кафедри соціально-економічних наук [20, Арк. 2, 3; 21, Арк. 17]. Наказом № 158 Л. Гаркуші від 14 вересня 1938 р., на підставі наказу Всесоюзного комітету з вищої школи при РНК СРСР від 31 серпня того ж року, з 1 вересня були знову підвищені посадові оклади викладацького складу інституту. Відтепер

Л. Гаркуша, як старший викладач (на 0,5 ставки) та завідувач кафедри, отримував заробітну плату в розмірі 490 крб. [22, Арк. 267]. 28 грудня 1937 р. Л. Гаркуша вибув у наукове відрядження до Москви та Ленінграда за розпорядженням Наркомату освіти УРСР [19, Арк. 357]. У квітні 1938 р. Л. Гаркуша з кількома іншими викладачами СумДПІ був обраний до складу нового парткому шляхом таємного голосування [69, С. 2]. У травні того ж року він опублікував статтю, у якій прославляв Й. Сталіна [8, С. 2]. 25 жовтня 1938 р. читав двогодинну лекцію на тему «Основи марксизму-ленінізму» на зборах заводського партійного комітету заводу ім. Фрунзе [47, С. 2; 68, С. 2].

14 листопада 1938 р. була ухвалена постанова ЦК ВКП(б) «Про постановку партійної пропаганди у зв'язку з випуском "Короткого курсу історії ВКП(б)"». Відповідно до наказу Всесоюзного комітету у справах вищої школи (ВКВШ) від 11 січня 1939 р. «Про постановку викладання марксизму-ленінізму у вищій школі» в другій половині 1938/39 н. р. у вищих навчальних закладах, замість окремих курсів із соціально-економічних дисциплін, було запроваджено інтегрований курс «Марксизм-ленінізм», який базувався на «глибокому вивченні "короткого курсу історії ВКП(б)"» [4, С. 1; 56, С. 4]. Після створення в СумДПІ кафедри марксизму-ленінізму її очолив Л. Гаркуша [23, Арк. 125]. 3 серпня 1939 р. Л. Гаркуша у відрядженні за направленням Сумського обкому КП(б)У виїхав спочатку до Буринського району, 13 серпня — до Дубов'язівського району Сумської області, а 22 жовтня — до м. Глухова для участі в першій обласній конференції Спілки працівників вищої школи та наукових установ [23, Арк. 37, 43, 83]. Як повідомляла газета «Більшовицька зброя», 23 листопада 1939 р. у партійному кабінеті планувався інструктаж доповідачів щодо положень цієї постанови, а через два дні — відкриті партійні збори, присвячені її обговоренню. Л. Гаркуша мав виступити з доповіддю 25 листопада в районному відділі охорони здоров'я, а наступного дня — в с. Піщане [5, С. 4]. В іншому випуску газета повідомляла, що днями в педінституті відбулися відкриті партійні збори, на яких було розглянуто постанову ЦК ВКП(б). Для її реалізації «партійний комітет і дирекція педінституту виділили кращих консультантів т. т. Гажієнка,

Гаркушу, Іщенка і інших, які щоденно з 6 до 8 вечора даватимуть консультації студентам і лекторам. Крім цього, у вечірні години студентам і викладачам регулярно читатимуть лекції з історії ВКП(б)» [46, С. 3]. В одному з повоєнних звітів також зазначалося, що до війни для викладачів інституту було організовано гурток з вивчення історії ВКП(б) [27, Арк. 18].

У липні 1940 р. Л. Гаркуша виїхав у службове відрядження (перебував у ньому щонайменше 4 дні) і повернувся 7 липня того ж року [24, Арк. 11]. 12 липня 1940 р. він видав наказ № 150 такого змісту: «в зв'язку з переводом мене народним комісаром Освіти УРСР на повну роботу до іншого учбового закладу, - цього 12-го липня 1940 року надав справи і обов'язки директора Сумського державного педагогічного інституту призначеному для виконання обов'язків директора – тов. ГАВРИЛЕНКО Г.С. ПІДСТАВА: Наказ наркома Освіти УРСР від 6/VII-1940 року № 3208» [24, Арк. 20]. Наказом № 167 нового директора СумДПІ Д. Нукалова від 25 липня 1940 р. були внесені зміни до попереднього наказу № 150: «вважати останнім днем роботи т. Гаркуші Л.В. в інституті 25/VII-40 року. ПІДСТАВА: розпорядження начальника УВШ НКО УРСР від 24/VII № 11» [24, Арк. 40]. Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 13 серпня 1940 р. та наказом НКО УРСР від 22 серпня 1940 р. колишній румуномовний університет у м. Чернівці було реорганізовано в державний університет з українською мовою викладання у складі шести факультетів. Л. Гаркуша був призначений тимчасово виконуючим обов'язки завідувача кафедри основ марксизму-ленінізму цього навчального закладу і за сумісництвом до 3 жовтня того ж року виконував обов'язки декана історичного факультету [71].

Із червня 1941 р. до 8 липня 1943 р. перебував у армії, служив лектором політичного відділу 17-го корпусу 40-ї армії Воронежського фронту. Нагороджений низкою орденів і медалей. З 1944 р. перебував секретарем Волинського обкому КП(б)У з пропаганди та агітації. У тому ж році Л. Гаркуша опублікував статтю на тему «Роль інтелігенції в будівництві радянської держави» [54, С. 74]. Наприкінці жовтня 1945 р. радянська влада оголосила про призначення виборів до Верховної Ради СРСР на 10 лютого 1946 р. Напередодні

виборів, починаючи з січня 1946 р., в кожне волинське село були передислоковані загони радянських військ (по 18–22 солдати на село), які мали сприяти проведенню виборчої кампанії [42, С. 15, 16]. Л. Гаркуша виступав на пленумі ЦК КП(б)У УРСР, що проходив 12–14 грудня 1945 р. у зв'язку з виборами до Верховної Ради СРСР [44], публікував пропагандистські статті у пресі з цього приводу [7]. Як зазначає дослідниця І. Павленко, головний доповідач на пленумі – К. Литвин – особливу увагу приділив саме «проблемі організації масово-політичної роботи в західних областях України». Також, на думку дослідниці, «існували і якісь особисті розпорядження М. Хрущова секретарям обкомів західних областей по активізації боротьби з націоналістами і посиленню політичної роботи серед мас проти них, про що також згадували усі виступаючи на засіданні» [53, С. 102, 105]. У дисертації В. Старжеця міститься згадка, що секретар Волинського обкому КП(б)У з пропаганди Л. Гаркуша *«констатував, що в політико-виховній і культурно-масовій роботі серед населення області вони змушені підбирати спеціальні лекції для інтелігенції, оскільки націоналісти мають значний вплив»* [65, С. 135]. 24–26 червня 1946 р. в Києві під керівництвом секретаря ЦК КП(б)У К. Литвина проходила республіканська нарада з питань пропаганди, у якій брав участь та виступав з доповіддю Л. Гаркуша [63, С. 2]. Як зазначає дослідник І. Патер, саме ця нарада стала початком наступу в історичній науці на школу Грушевського [55, С. 40].

У квітні 1950 — лютому 1951 р. Л. Гаркуша був секретарем Львівського обласного комітету КП(б)У з пропаганди. Дослідник В. Старка наводить цитату з виступу секретаря обкому КП(б)У Л. Гаркуші перед активом Львівської області: *«Через школу проходить навчання і комуністичне виховання всього молодого покоління нашої країни. Радянська школа є найважливішою ланкою у вихованні будівників комунізму»* [66]. У 1950 р. виступав на науковій сесії Інституту історії України Академії наук УРСР у Львові з доповіддю на тему «Завдання істориків у боротьбі за викорінення залишків ідеології українського буржуазного націоналізму», яка була опублікована у вигляді окремої статті [6].

У лютому 1951 — березні 1953 р. Л. Гаркуша працював заступником начальника управління з питань вищої школи при Раді Міністрів УРСР [28, Арк. 139, 228; 29, Арк. 373; 30, Арк. 20], а в 1955–1956 р. — директором Інституту підвищення кваліфікації викладачів марксизму-ленінізму при Київському державному університеті [2, С. 12]. Він захистив дисертацію з проблем естетики та співпрацював з Українським театром української драми імені Івана Франка як драматург [50, С. 12] — зокрема, там була поставлена його п'єса «Гість з того світу» [74]. У 1956–1962 рр. був завідувачем кафедри діалектичного та історичного матеріалізму Київського медичного інституту (нині — Національний медичний університет імені О. Богомольця) [50, С. 12]. Проживав за адресою — м. Київ, вул. Банкова, буд. 3, кв. 26 [33, Арк. 122].

Світлина 30. Л. Гаркуша під час роботи в Київському медінституті [50]

У той час був виданий збірник наукових праць з філософських питань медицини. До редакційної колегії входили доцент кафедри марксизму-ленінізму Київського медичного інституту Сократ Соломонович Гурвич та Л. Гаркуша [51]. С. Гурвич та Л. Гаркуша також опублікували кілька спільних статей, присвячених філософським питанням [9]. У книзі І. Макаренка та І. Полякової зазначено, що Л. Гаркуша став автором 26 наукових праць, присвячених історичним питанням [48, С. 26]. Ф. Овчаренко згадує, що станом на червень 1970 р. Гаркуша працював у відділі пропаганди [52, С. 229]. Про останні роки його життя майже нічого невідомо. Вдалося з'ясувати лише те, що він помер у 1976 р. [48, С. 26; 50, С. 12].

Висновки. У результаті проведеного дослідження вдалося детально простежити професійну діяльність Л. Гаркуші, зокрема його управлінську роботу на посадах директора Глухівського та Сумського педагогічних інститутів. Розкрито ключові аспекти його участі в політичних репресіях 1930 рр. Виявлені документи дозволили частково реконструювати його кар'єрну траєкторію, а також у загальних рисах окреслити етапи життя впродовж 1940–1950 рр. Отримані матеріали створюють науково-дослідницький фундамент для з'ясування історії життя цієї постаті.

Література

1. Васильєва. З притуплення революційної пильності скористовується ворог. *Колективіст Глухівщини*, № 227, 1935, 3 жовтня.
2. Вергунов В.А. В.С. Костенко та його творча спадщина з "полтавським" наповненням на благо України (до 100-річчя від дня народження). *Історична пам'ять*. 2012. Вип. 28. С. 174-187
3. Виграш в 3000 крб. по державній позиці. *Більшовицька зброя*, 1938, 28 грудня.
4. Викладання марксизму-ленінізму у вищій школі. *Більшовицька зброя*, № 11, 1939, 14 січня
5. Від МК КП(б)У. *Більшовицька зброя*, № 267, 1938 р., 22 листопада.
6. Гаркуша Л. Завдання істориків у боротьбі за викорчовування залишків ідеології українського буржуазного націоналізму. *Наукові записки інституту історії України АН УРСР*. Київ, 1950. С. 96–111
7. Гаркуша Л. Зростає політична активність населення. *Пропагандист і агітатор*, 1945, № 12. С. 58-60
8. Гаркуша Л. Слова вождя запалюють нас на ще більше опанування висот науки. *Більшовицька зброя*, № 114, 1938, 21 травня
9. Гаркуша Л.В., Гурвич С.С. Неиссякаемый источник глубоких философских знаний (из опыта изучения книги В.И. Ленина «Материализм и эмпириокритицизм». *Вестник высшей школы*, 1959, № 17.

10. Гула С.А. Функціонування радянських органів державної безпеки на Поділлі (1928-1988 рр.) дис. ... к-та істор. наук. Київ, 2019. 265 с.
11. ДА УСБУ в СО, Спр. П-14
12. Державний архів Сумської області (ДАСО); Ф. П-1, Оп. 1, Спр. 57
13. ДАСО; Ф. П-39, Оп. 1, Спр. 358
14. ДАСО; Ф. П-39, Оп. 1, Спр. 382
15. ДАСО; Ф. П-39, Оп. 1, Спр. 383
16. ДАСО; Ф. П-39, Оп. 1, Спр. 399
17. ДАСО; Ф. П-4, Оп. 1, Спр. 46
18. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 241
19. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 242
20. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 245
21. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 248
22. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 249
23. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 251
24. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 253
25. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 268
26. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 1, Спр. 270
27. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 41
28. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 63
29. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 81
30. ДАСО; Ф. Р-2817, Оп. 3, Спр. 128
31. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 347
32. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 817
33. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 1, Спр. 907
34. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 2, Спр. 332
35. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 2, Спр. 333
36. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 2, Спр. 447
37. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 4, Спр. 707
38. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 6, Спр. 76

39. ДАСО; Ф. Р-7641, Оп. 6, Спр. 163
40. Державний архів Чернігівської області (ДАЧО); Ф. Р-8840, Оп. 3, Спр. 4085
41. Єременко Ф. Гуртожиток для студентів. *Більшовицькі кадри*, № 3, 1936, 10 лютого
42. Жив'юк А.А. Репресивна операція "Велика блокада" напередодні виборів 1946 р. у Західній Україні (на матеріалах Мізоцького району Рівненської області). *Військово-науковий вісник*, 2018, Вип. 30. С. 13-23
43. Збори партійного активу. *Більшовицька зброя*, № 172, 1937, 28 липня
44. Зоря Полтавщини, № 246, 1945, 16 грудня.
45. Крижанівський В.М. Матеріали до біографічного словника «Науково-педагогічні працівники Глухівського національного педагогічного університету ім. О. Довженка, 1924-1941 рр. *Історичні студії суспільного прогресу*. 2018. № 6. С. 112-147
46. Лазебний І. Схвалюють постанову ЦК ВКП(б) про пропагандистську роботу. *Більшовицька зброя*, № 274, 1938, 1 грудня
47. Лекція для інженерно-технічних працівників. *Більшовицька зброя*, № 247, 1938, 27 жовтня
48. Макаренко И.М., Полякова И.М. Биографический словарь заведующих кафедрами и профессоров Киевского медицинского института (1841-1991). Киев: Здоровья, 1991. 160 с.
49. Михайло Марченко (Закінчення). *Український історичний журнал*, 1996, № 3. С. 66-77
50. Національний медичний університет ім. О. Богомольця. Кафедрі філософії – 50 років (за ред. М.В. Попова). Київ. 2008. 12 с.
51. Некоторые философские вопросы медицины и естествознания (сборник II) : збірник наукових праць / редколлегия: Л.В. Гаркуша (ред.), С.С. Гурвич, А.И. Клевцов и др.; Киев, Киев. мед. ин-т; Гос. мед. изд-во УССР, 1960. 422 с.
52. Овчаренко Ф.Д. Спогади. уклад. В. Г. Буткевич. Київ: Оріяни, 2000. 456 с.

53. Павленко І.А. Джерела з історії ідеологічної боротьби з українським національно-визвольним рухом у західній Україні (1944-1949). дис. ... к-та істор. наук. Київ, 2001
54. Павлюк І.З. Українські письменники на сторінках радянської преси Волинської області 1939-1941, 1944-1990 рр. *Наукові записки Інституту журналістики*, 2014, № 54. С. 53-78
55. Патер І. Ідеологічно-пропагандистський наступ сталінського режиму на галичан (1944-1953). *Новітня доба*. 2015-2016. Вип. 3-4. С. 35-58
56. Постанова преподавания марксизма-ленинизма в высшей школе. *Правда*, № 13, 1939, 13 января.
57. Про класового ворога, виявленого під час перевірки партдокументів, Гаркушу Л.Г. *Колективіст Глухівщини*, 1935, 2 листопада.
58. Реабілітовані історією. Вінницька область. Кн. 2. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2007. 848 с.
59. Реабілітовані історією. Сумська область. Кн. 1. Суми. Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2005. 756 с.
60. Реабілітовані історією. Хмельницька область. Кн. 1. Хмельницький, 2008. 934 с.
61. Реабілітовані історією. Чернігівська область. Кн. 6. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2016. 684 с.
62. Реабілітовані історією. Чернігівська область. Кн. 8. Чернігів: Десна Поліграф, 2020. 600 с.
63. Республіканська нарада з питань пропаганди. *Більшовицька зброя*, № 130, 1946, 2 липня.
64. Розпочалась чистка парторганізації педінституту. *Колективіст Глухівщини*, 1934, 18 червня, № 114.
65. Старжець В.І. Боротьба радянської влади і українського підпілля за вплив на освітній простір західних областей УРСР у післявоєнний період (1944-1953 рр.). дис. ... к-та істор. наук. Рівне, 2019. 257 с.

66. Старка В. Антирелігійна кампанія в західноукраїнській сільській школі в умовах суспільних трансформацій 1944–1953 рр. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка*, 2019, № 1. С. 138–151
67. Стрижак Є. Інститут червоної професури (1929-1937): у пошуках більшовицької альтернативи «старій професурі». *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, 2007, 17. С. 307-319
68. Теоретична лекція для технічної інтелігенції. *Більшовицька зброя*, № 245, 1938, 24 жовтня.
69. Тимохін С. На високому ідейно-політичному рівні. *Більшовицька зброя*, № 67, 1938, 16 квітня.
70. Трахтенберг Й. Сумна дійсність в Сумах. *Більшовицька зброя*, № 11, 1937, 14 січня
71. Холодницький В. Становлення та діяльність кафедри історії нового та новітнього часу Чернівецького державного університету в 1940-1955 рр. *Історична панорама*. 2009, Ч. 1. LTR: <https://www.info-library.com.ua/books-text-10280.html> (дата звернення: 27.02.2025)
72. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Ф. 166, Оп. 12, Спр. 1565
73. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки; Ф. 263, Оп. 1, Спр. 44570, Том 3
74. Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України, Ф. 1146, Оп. 1, Спр. 35
75. Як у Глухові розв'язали питання “Хто кого”. *Комуніст*, № 297, 1935, 27 грудня

ЛИЦАР ПАТРІОТИЧНОЇ ДІЇ

24 серпня 2025 року, в День незалежності України, виповнилося би 90 років від дня народження українського громадського діяча, одного із засновників Народного Руху України, голови Харківського осередку Володимира Михайловича Пасічника (1935–2013). Знаний, активний організатор і учасник демократичних процесів та боротьби за Незалежність України в Харківській області і в Україні. А ще громадянин міста, який у 1989 р. встановлював у Харкові перший в Україні Хрест жертвам Голодомору.

Володимир Пасічник народився в селі Попівці Підкаміньського (нині Золочівського) району на Львівщині. Свій родовід Пасічники починають від козацької доби. Його батько та семеро братів спочатку були членами ОУН, а потому і УПА. Одна з двох сестер В. Пасічника була розвідницею і загинула у Воркуті, а в 1944-му загинув брат. Усю їхню родину було вивезено у 1946 році у Сибір, за рішенням особливої Наради при МГБ ССРСР, як членів сім'ї учасника ОУН-УПА, разом з більшою половиною мешканців села, було заслано «на вечное поселеніє» в сніги й тайгу Іркутської області, де половина їх померла.

Згодом родину було реабілітовано і 29 листопада 1947 року дозволено повернутися в рідне село. Але недовірливе око спецслужб скрізь продовжувало пильнувати за членами родини.

Після повернення у рідне село, навчався у семирічній школі, з якої 1950 року був виключений за те, що в дні релігійних свят відвідував церкву. Навчання в сьомому класі закінчував екстерном. Навчаючись у 9-ому класі Підкамінської середньої школи разом з групою однокласників організували й провели успішну протестну акцію (лягли поперек автотраси на знак протесту проти спроб змусити їх вступити до комсомолу).

У 1954 році закінчив 10-й клас Підкамінської середньої школи і був призваний на дійсну військову службу, яку проходив у Чугуївському гарнізоні на Харківщині.

Після демобілізації 12 років працював ливарником в надзвичайно шкідливих умовах на Харківському тракторному заводі (ХТЗ). Одночасно навчався на заочному відділенні філологічного факультету Харківського університету.

1964 року був виключений з останнього курсу університету за прояви так званої «буржуазно-націоналістичної ідеології», не допущений до захисту вже підготовленої дипломної роботи. На таке рішення, безумовно, вплинув відомий владі факт про активну участь родичів Пасічника В.М. у лавах УПА та у боротьбі проти московсько-комуністичної окупації в Західній Україні. А також патріотичні вільнолюбиві вірші студента – філолога. Володимир Михайлович згадував, як після відрахування доброчесні викладачі відводили очі, уникаючи з ним спілкування. В 1993 році був поновлений у Харківському державному університеті. Успішно захистив дипломну роботу та склав випускні іспити й отримав університетський диплом.

Далі 20 років працював будівельником на Харківщині, впроваджуючи нові методи роботи та організаційно-економічних відносин.

З перших проявів перебудовчих процесів у країні брав активну участь у громадсько-політичному житті міста і області.

Був одним із активних учасників і організаторів роботи першого на Харківщині неформального об'єднання Товариства «Спадщина» (з 1987 р.); був одним із засновників і активних членів Харківської групи Української Гельсинської Спілки (з весни 1988 р.), а потім Української Республіканської партії (1990 р.), Почесним членом якої залишався до кінця днів своїх; з січня 1988 р. був діяльним членом і одним із засновників Харківської обласної організації Товариства української мови «Просвіта»; з 1989 р. – відповідальний секретар, а з 1990 по 1994 рік – Голова Харківського крайового Народного Руху України за Перебудову, а далі й до 2010 року – Голова громадської організації «Харківський крайовий народний Рух»; заступник Голови Харківського Товариства політичних в'язнів і репресованих.

Один з видатних і активних організаторів і учасників демократичних процесів та боротьби за Незалежність України в Харківській області і в Україні.

Він був одним із ініціативних і дієвих членів Ініціативної Координаційної Групи (ІКГ), яка координувала зусилля національно-демократичних сил м. Харкова і області в загальнодемократичних та національно-визвольних процесах Перебудови, демократизації країни, в процесах проголошення Незалежності України та перших років її розбудови. Його організаторський талант та самовіддана діяльність відіграли значну роль в організації та успішному проведенні на Харківщині всенародного Референдуму про державну Незалежність України 1 грудня 1991 року та в подальших процесах становлення та розбудови української державності, зокрема й на Харківщині.

З його ініціативи та активної участі в Харкові було встановлено перший в Україні Хрест пам'яті жертв Голодомору та політичних репресій 1932-33 рр. (1989 рік) та Пам'ятний Знак «Борцям за свободу і незалежність України. Воїнам Української Повстанської Армії» (1992 рік), – у Молодіжному парку; пам'ятний знак на честь Проголошення державного Суверенітету України – в саду ім. Т. Шевченка, (1991 рік) – якими він особисто опікувався до останніх своїх днів.

Тема Голодомору завжди була для В. Пасічника близькою, хоча він народився на Західній Україні, але рідня мешкала на Харківщині і розповідала

про жахиття голодомору 1932-1933 років. З 2006 р. В.Пасічник був членом обласного Оргкомітету з вшанування пам'яті жертв голодоморів і політичних репресій.

У Харкові в листопаді 1989 році був встановлений перший в радянській Україні пам'ятний Хрест жертвам Голодомору 1932–1933 років. Ініціатором встановлення хреста виступив В. Пасічник. Він придбав у Люботині (за 25 км від міста) деревину і пішки – волоком – тягнув колоди в Харків, переповідає його син – художній керівник і засновник театру Post Scriptum, заслужений діяч мистецтв України С. Пасічник: «Сама ідея встановлення хреста приховувалася, все було секретно. Батько нікого не просив про допомогу, щоб не наражати на небезпеку. Він придбав ці кругляки, і, як він потім розповідав, вирішив, що за кілька днів дотягне їх. Одне підтягне 10 метрів, потім – друге... Але зупинилася якась вантажівка – і люди запропонували допомогу. Батько впевнений, що то Бог помагав йому в тій справі. Потім десь на Московському проспекті – чи в якомусь дворі, чи в майстерні – він те дерево сокирою обтесував, надавав форму...», – говорить С. Пасічник.

Місце встановлення обиралося не випадково. Молодіжний парк розташований на старовинній Німецькій вулиці (наприкінці XIX століття отримала назву Пушкінська, зараз – Сковороди), яка протягнулась з історичного центру до північно-східних околиць Харкова. З її лівого боку недалеко від виїзду з міста заснували некрополь, у якому традиційно хоронили відомих містян. За негласним розпорядженням у 1930-ті роки спеціальні бригади «підзахоронювали» тіла загиблих від голоду між старовинних могил. Робилось це потайки, вночі або рано вранці. Мертвих і навіть знесилених, але все ще живих людей підбирали з вулиць Харкова і вантажівками вивозили подалі від людських очей. Пам'ятні знаки чи будь-які інші інформаційні таблички на свіжозасипаних могилах, звісно, не встановлювались.

Уже вночі 4 листопада 1989 року – в день встановлення хреста – Пасічник-старший подзвонив сину і попросив про допомогу, треба було везти хрест на місце. Зранку в парку збиралися люди – на заклик Пасічника та його однодумців. Уже готувалося місце, копали яму для встановлення, що не могло не зацікавити перехожих і компетентні органи.

«І от ми говорили на це: «Будемо садити калину». І активісти, патріоти, не знали – що насправді відбуватиметься. Якби інформація просочилася, нам би не дали цього зробити. В останній момент батько, як знову ж таки він вважав – з Божого провидіння, вирішує змінити маршрут, і ми під'їхали з іншого боку, а не там, де вже перегородила дорогу міліція. Дуже швидко далі все відбувалося – за 5 хвилин хрест уже стояв закопаний, земля утрамбована», – згадує Пасічник.

Одразу на місце стягнули багато міліції. З'ясовували – хто дозволив і як посміли. Викопати хрест правоохоронці, напевно, не наважилися – радянська держава вже тріщала по швах...

«Розумієте, були такі емоції, ейфорія, це така була подія!» – зазначає Пасічник.

Люди – великими й малими групами – залишалися в парку. Вже надвечір тут не стало ані правоохоронців, ані учасників зібрання. Пасічник-старший лишив сина чергувати.

«Вже, мабуть, під шосту ранку, трохи сіріло, прийшов взвод солдат і двоє людей у цивільному – не дійшовши метрів 20 до хреста, стали. У тих двох – якісь великі трубки-рації, я такого й не бачив, вони перемовляються. І тут який дідусь показався, біжить, у спортивному костюмі, в шапочці. Я його зупиняю, називаю номер, кажу: «Подзвоніть, попередьте, що прийшли в Молодіжний парк солдати». Він у мене питає: «А ти хто такий?» Кажу: «Я хрест охороняю». «А хрест не треба охороняти», – відповідає і побіг собі», – згадує Пасічник.

Як виявилось, та філософська відповідь була життєво правдивою. За 15 хвилин, поговоривши через свої «трубки» й, очевидно, не отримавши команди, люди в цивільному завернули солдат. Згодом у парк приїхали активісти – учасники попереднього зібрання. З того дня і впродовж місяця люди чергували біля хреста щоночі. Та влада не наважилася на радикальні дії. Згодом встановлення хреста вже оформили офіційно.

Володимир Пасічник був патріотом України не тільки до глибини душі, але й до глибини власної кишені. Він був щасливий від того, що мрія його життя – Проголошення Незалежної Української Держави та визнання її світовим співтовариством здійснилася.

Він автор багатьох прекрасних ліричних, патріотичних, філософських поезій, поем; частина з яких була опублікована в збірці поезій «Святе письмо поезії», Харків, «Майдан» – 2012 р., автор багатьох публіцистичних виступів у ЗМІ, на радіо й телебаченні, публікацій у періодичних виданнях, де виступав з різних актуальних питань державного будівництва та громадсько-політичних проблем.

На фото встановлення Хреста жертвам Голодомору в Харкові 4 листопада 1989 року. Володимир і Степан Пасічники, Гєнріх Алтунян — народний депутат України 1-го скликання, дисидент та політв'язень радянських часів, спиною — Степан Сапеляк — український поет, прозаїк, публіцист, літературознавець, правозахисник, громадський діяч, лауреат Національної премії ім. Т. Шевченка (1993 р.)

На вінку, що його понесли на могилу В.М. Пасічника, його друзі, був напис: «Героїчному українцю від політичних в'язнів і репресованих». Саме так. Героїчному сину українського народу, поету, борцю, організатору практичних дій.

У липні 2024 р. розпорядженням начальника Харківської обласної військової адміністрації на честь Володимира Пасічника перейменована вулиця в Шевченківському районі м. Харкова.

У СВІТІ НОВИН

Юлія Гриньова

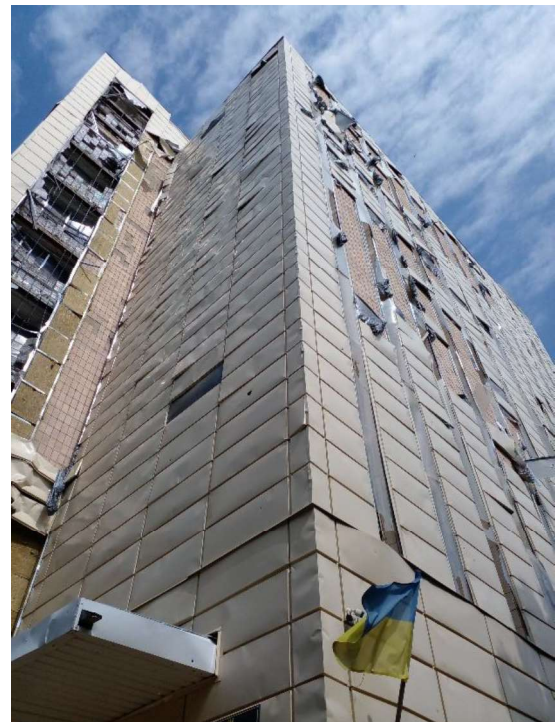
ХРОНІКА АРХІВНОГО ЖИТТЯ

2022 рік

21 січня 2022 року на сайті Державного архіву Харківської області (далі – Державний архів) відкрилася on-line виставка документів «З історії українського державотворення», приурочена до Дня Соборності України.

18 лютого 2022 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку документів «До Дня Героїв Небесної Сотні».

З початком повномасштабного вторгнення рф Державний архів тимчасово призупинив роботу читальних залів та прийом громадян у столі довідок. У **березні 2022 року** унаслідок ракетного удару по центру Харкова вибуховою хвилею було пошкоджено будівлю Державного архіву по вул. Мироносицькій, 41.

Корпус Державного архіву до та після збройної атаки рф

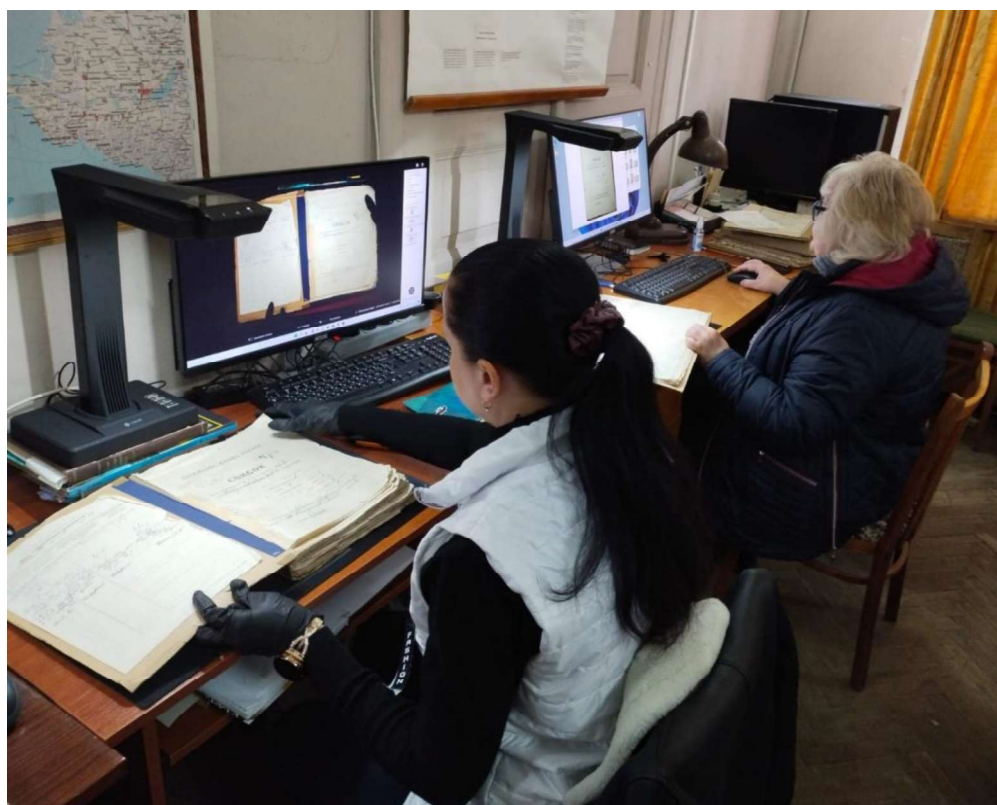
Розпочалися роботи з відновлення будівлі.

20 грудня 2022 року працівниками Державного архіву було надано інтерв'ю про особливості роботи архіву в умовах воєнного стану для інформаційної телепрограми Харківської філії Суспільного «Суспільне. Новини».

Харків». Відеосюжет та публікація на порталі Суспільного вийшли 24 грудня, до Дня працівників архівних установ.

Провідний архівіст відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Тамара Рязанцева та архівіст 1 категорії того ж відділу Вікторія Наризнюк за роботою. Грудень 2022 року

Провідний архівіст відділу організації, координації архівної справи Ірина Шемігон та заступник начальника цього ж відділу Лариса Панасенко оцифровують архівні документи. Грудень 2022 року

23 грудня 2022 року в ефірі радіопередачі «Українське радіо Харків» вийшов репортаж про роботу Державного архіву в умовах воєнного стану.

2023 рік

17 січня 2023 року представники Навчально-методичного центру цивільного захисту та безпеки життєдіяльності Харківської області провели навчання та надали консультативну допомогу працівникам Державного архіву з питань дій у надзвичайних ситуаціях.

20 січня 2023 року на сайті Державного архіву відкрилася on-line виставка документів «З історії українського державотворення» (до Дня Соборності України).

20 лютого 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка «Герої Небесної Сотні».

*Директор Державного архіву Євген Куц під час візиту шведської делегації.
Квітень 2023 року*

06 квітня 2023 року, в межах офіційного візиту до м. Харкова, Державний архів відвідали Головна зберігачка фондів Національного архіву Швеції Йоганна Фріс Маркевич та Генеральна директорка Національного музею військової історії Швеції Гелен Ронлунд.

Шведські гості висловили слова підтримки харківським архівістам. Серед іншого, під час зустрічі обговорювалися питання важливості роботи архівних установ та збереження архівних документів в умовах військової російської агресії.

08 травня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка архівних документів «Гірке слово “остарбайтер”».

В експозиції представлені листи остарбайтерів на Батьківщину, що зберігаються у фонді Р-3081 «Харківська біржа праці» (період нацистської окупації), 1943 р.

17 травня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка архівних документів «Свідзінський Володимир Юхимович — український поет доби Розстріляного відродження» (до Дня пам'яті жертв політичних репресій в Україні).

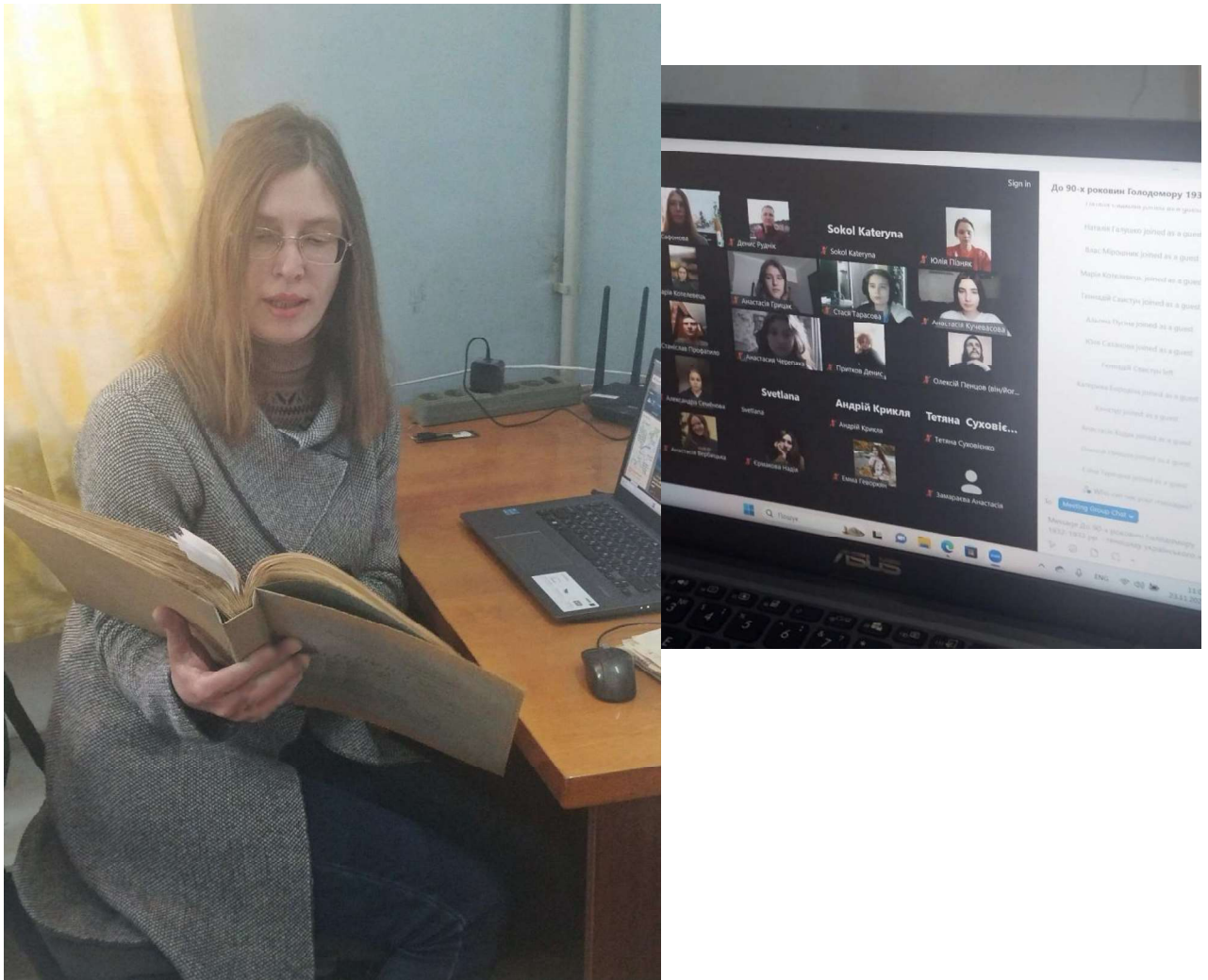
28 червня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка документів «До Дня Конституції України».

28 липня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка документів «До Дня Української Державності».

23 серпня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка документів «До Дня Державного Прапора та Дня Незалежності України» (за документами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву).

29 вересня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрилася онлайн виставка до Дня захисників і захисниць України. Виставку присвячено світлій пам'яті захисника України, архівіста Олега Олександровича Федоренка.

23 листопада 2023 року заступник начальника відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву Олена Сафонова провела онлайн-лекцію для студентів I-V курсів історичного факультету КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради за темою: «До 90-х роковин Голодомору 1932-1933 рр. – геноциду українського народу».

Заступник начальника відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Олена Сафонова проводить онлайн-лекцію до роковин Голодомору 1932-1933 рр. Листопад 2023 року

24 листопада 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку «До 90-х роковин Голодомору 1932 – 1933 років в Україні» (за документами Державного архіву).

22 грудня 2023 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку архівних документів «До Дня працівників архівних установ».

2024 рік

19 січня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня Соборності України» (за документами ЦДАВО України).

20 лютого 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито документальну on-line виставку «До Дня Героїв Небесної Сотні» (за матеріалами сайту Цифровий архів Майдану 2013-2014).

08 травня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 рр.» (за документами Державного архіву).

17 травня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня пам'яті жертв політичних репресій» (за документами Державного архіву).

24 травня 2024 року в приміщенні Державної архівної служби України за участі очільника Укрдержархіву Анатолія Хромова, заступника Голови Олександра Лашка, офіційного представника FamilySearch International (США) в Україні Олександра Січкаренка, директора Центрального державного науково-технічного архіву України Марата Балишева, заступників директорів держархівів Запорізької області Ольги Власенко, Львівської області Галини Кордіяки, Харківської області Дмитра Ястребова відбулося підписання угод про співпрацю архівів із корпорацією.

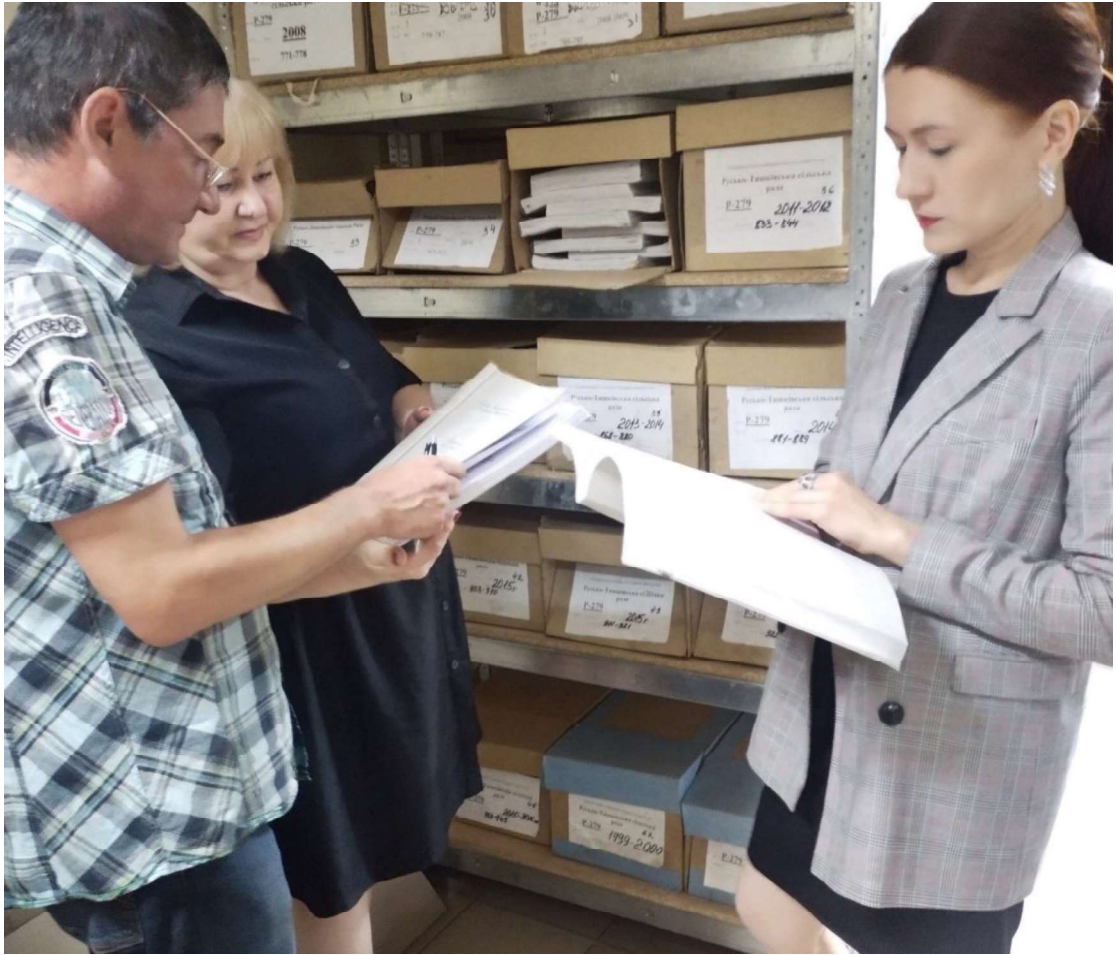
Укладання угоди з FamilySearch International. Травень 2024 року

У рамках співпраці з FamilySearch International планується оцифрування документів фондів, що містять інформацію генеалогічного та біографічного характеру, це зокрема, документи Відділу записів актів громадянського стану районних та міських відділень у Харківській області за 1919-1941 роки, Колекція фільтраційних справ на громадян, примусово вивезених до Німеччини з окупованої території Харківської області, фонди Харківської духовної консисторії (1836-1918), Костянтиноградського духовного правління, м. Костянтиноград Полтавської губернії (1868-1878, 1880-1920), Канцелярії курата харківської римо-католицької церкви (1831-1919), Кримінальні справи на репресованих громадян м. Харків та Харківської області (1920-1995), документи Харківської міської управи (період нацистської окупації) (1941-1943), дооцифрування фондів Канцелярії харківського губернського рабина (1854-1919), Харківської казенної палати (1782–1858).

28 червня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня Конституції України».

15 липня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня Української Державності» (за документами ДАХО, ЦДАВО України, ЦДІАК України, ЦДІАЛ України).

12 серпня 2024 року згідно з планом перевірок стану роботи Архівного управління, архівних відділів районних державних (військових) адміністрацій та архівних відділів міських рад Харківської області на 2024 рік, заступником директора Державного архіву Тетяною Іванською, начальниками відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлією Гриньовою та відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрієм Кондратьєвим проведено тематичну перевірку стану архівної справи в Архівному відділі Лозівської районної державної (військової) адміністрації з питань забезпечення збереженості та обліку документів Національного архівного фонду.

Начальники відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлія Гриньова, відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрій Кондратьєв та начальник Архівного відділу Харківської РД(В)А Валентина Євтушенко під час тематичної перевірки. Серпень 2024 року

13 серпня 2024 року заступником директора Державного архіву Тетяною Іванською, начальниками відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлією Гриньовою та відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрієм Кондратьєвим здійснено тематичну перевірку стану архівної справи в Архівному відділі Харківської районної державної (військової) адміністрації з питань забезпечення збереженості та обліку документів Національного архівного фонду. У присутності начальника Архівного відділу Валентини Євтушенко працівники Державного архіву ознайомилися з умовами зберігання документів в Архівному відділі, перевірили ведення основних та допоміжних облікових документів НАФ.

14 серпня 2024 року заступником директора Державного архіву Тетяною Іванською, начальниками відділу організації, координації архівної справи та

цифрової трансформації Юлією Гриньовою та відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрієм Кондратьєвим, у присутності начальника Архівного відділу Юлії Репенко проведено тематичну перевірку стану архівної справи в Архівному відділі виконавчого комітету Люботинської міської ради з питань забезпечення збереженості та обліку документів НАФ.

15 серпня 2024 року директором Державного архіву Євгеном Кущем та начальником відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлією Гриньовою, у присутності начальника Архівного управління Богодухівської районної державної (військової) адміністрації Харківської області Ірини Дручинської, заступника начальника Архівного управління, начальника адміністративно-господарського відділу Дмитра Шитохи та інших працівників Архівного управління була проведена тематична перевірка стану роботи управління з питань забезпечення збереженості та обліку документів НАФ.

*Начальник Валківського архівного відділу Архівного управління Богодухівської РД(В)А
Наталія Литвиненко в архівосховищі.
Серпень 2024 року*

16 серпня 2024 року заступником директора Державного архіву Тетяною Іванською, начальниками відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлією Гриньовою та відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрієм Кондратьєвим, заступником начальника відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Ларисою Панасенко у присутності начальника Архівного відділу Тетяни Варжаїнової проведено тематичну перевірку стану архівної справи в Архівному відділі Харківської міської ради з питань забезпечення збереженості та обліку документів НАФ.

Представниками Державного архіву було відвідано сховища, перевірено умови зберігання документів НАФ та ведення їх обліку, надано консультації з профільних питань працівникам Архівного відділу.

Начальники відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Юлія Гриньова, відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Андрій Кондратьєв та начальник Архівного відділу Харківської міської ради Тетяна Варжаїнова в архівосховищі. Серпень 2024 року

23 серпня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка документів «До Дня Державного Прапора України та Дня Незалежності України» (за документами та матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центрального

державного архіву громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ), Центрального державного аудіовізуального та електронного архіву, Державного архіву Харківської області (ДАХО).

29 серпня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрилася on-line виставка «Пам'яті загиблого захисника України», присвячена пам'яті Федоренка Олега Олександровича, співробітника Державного архіву, який загинув 15 лютого 2023 року під час виконання бойового завдання на Донеччині.

10 вересня 2024 року фахівцями Державного архіву здійснено тематичну перевірку стану архівної справи в Архівному відділі Куп'янської районної державної (військової) адміністрації з питань забезпечення збереженості та обліку документів НАФ.

24 вересня 2024 року фахівцями Державного архіву було проведено тематичну перевірку стану архівної справи з питань забезпечення збереженості та обліку документів Національного архівного фонду в Архівному відділі Ізюмської районної державної (військової) адміністрації Харківської області.

25 вересня 2024 року заступник директора Державного архіву Дмитро Ястребов взяв участь в урочистих заходах з нагоди відзначення 55-ї річниці з часу створення Центрального державного науково-технічного архіву України (ЦДНТА України).

Дмитро Ястребов привітав директора ЦДНТА України Марата Балишева зі святковою подією та вручив подяку колективу ЦДНТА України за багаторічну співпрацю, широку популяризацію архівних документів, вагомий внесок у розвиток архівної справи та сприяння формуванню позитивного іміджу архівів у суспільстві.

*Заступник директора Державного архіву Дмитро Ястребов під час урочистих заходів з нагоди відзначення 55-ї річниці ЦДНТА України.
Вересень 2024 року*

01 жовтня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня захисників і захисниць України» (за документами ЦДАВО України).

14 листопада 2024 року співробітниками відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву було проведено виставку документів у рамках заходів Харківської обласної військової адміністрації, присвячених 100-річчю Українського радіо.

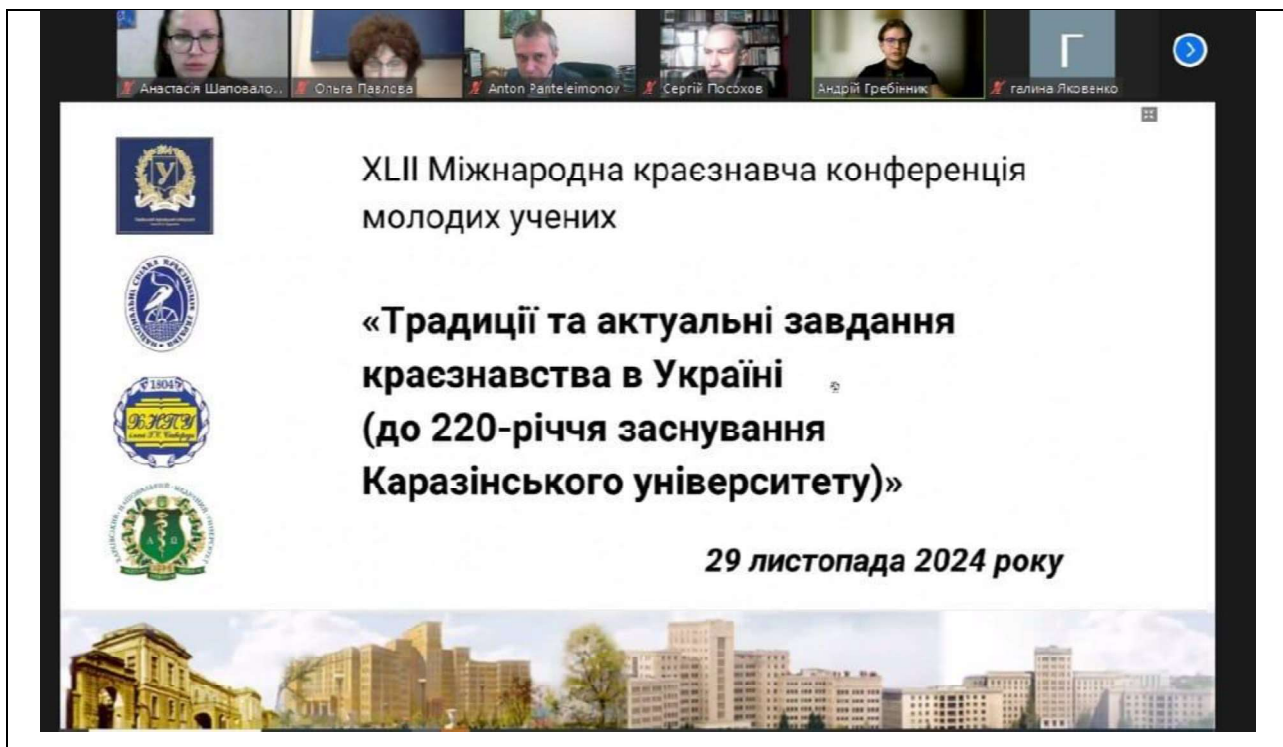
Заступник начальника відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Олена Сафонова презентує виставку «До 100-річчя Українського радіо». Листопад 2024 року

На виставці репрезентовано документи Державного архіву, що висвітлюють фрагменти історії становлення українського радіомовлення, започаткованого саме у Харкові – на той час столиці УСРР, де працювало найпопулярніше українське інформаційне агентство РАТАУ.

22 листопада 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До роковин пам'яті жертв Голодоморів на Харківщині» (за документами Державного архіву).

29 листопада 2024 року провідний архівіст Державного архіву Анастасія Шаповалова взяла участь у роботі 42-ї Міжнародної краєзнавчої конференції молодих учених «Традиції та актуальні завдання краєзнавства в Україні (до 220-річчя заснування Каразінського університету)» з доповіддю на тему «Музей історії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна як

«ДНК» Alma Mater», а також виступила секретарем секції «Архіви, музеї та бібліотеки у дзеркалі краєзнавства».

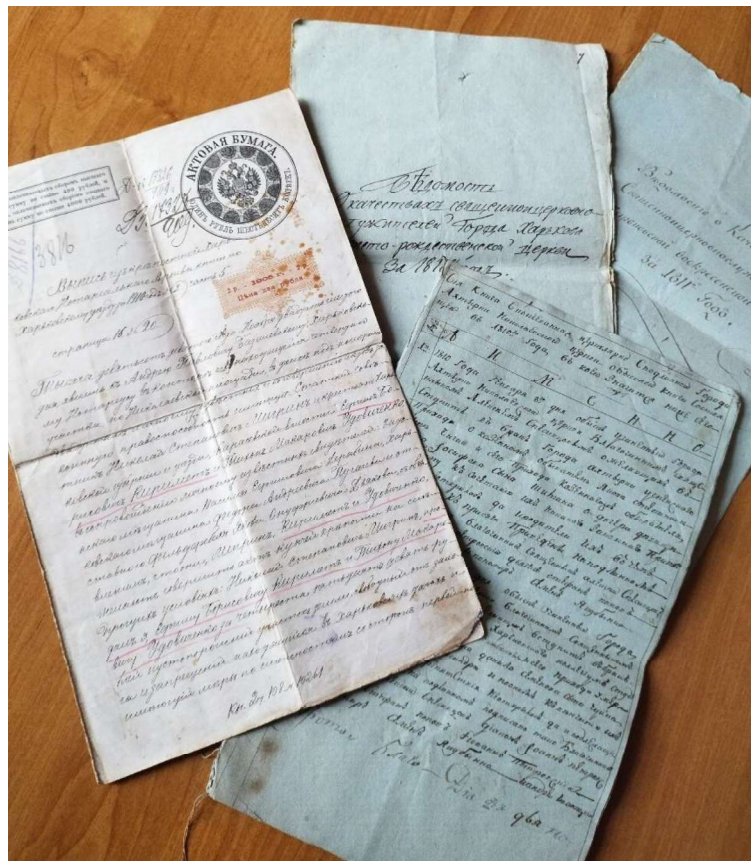
24 грудня 2024 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку архівних документів «До Дня працівників архівних установ» (за документами Державного архіву).

2025 рік

22 січня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку «До Дня Соборності та Свободи України» (за документами та матеріалами ЦДАВО України, ЦДАГОУ, Державної наукової архівної бібліотеки, м. Київ (ДНАБ).

29 січня 2025 року Державний архів отримав від Голови Державної архівної служби України Анатолія Хромова за договором дарування наступні документи (назви документів мовою оригіналу):

– Вѣдомость о качествахъ священноцерковнослужителей Города Харькова Христо-рождественской церкви за 1811й год, на 2 аркушах;

– Ведомость о качествахъ Священноцерковнослужителей Харьковской воскресенской церкви за 1811й Годъ, на 4 аркушах;

– Выпись изъ крѣпостной Харьковскаго Нотариальнаго Архива книги по Харьковскому уѣзду за 1910 годъ №2 часть 5, на 2 аркушах;

– ...Книга Скопёванная циркулярно Сподлинной Города Ахтырки Николаевской церкви обыскной книги Состоящей въ 1810 го Года..., на 6 аркушах.

Вказані документи були передані Анатолію Хромову в дар від історика та блогера Олександра Алфьорова.

На засіданні ЕПК від 29.01.2025 № 1 було прийнято рішення про внесення цих документів до НАФ та долучення їх до фондів Державного архіву.

29 січня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито on-line виставку «До 220-річчя від дня відкриття Харківського університету» (за документами Державного архіву).

20 лютого 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн-виставку «До Дня Героїв Небесної Сотні» (за матеріалами сайту «Небесна Сотня»).

08 травня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку архівних документів «До Дня пам'яті та перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років».

16 травня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку архівних документів «До Дня пам'яті жертв політичних репресій в Україні», присвячену Капустянському Івану Назаровичу, літературознавцю, бібліографу і педагогу, музейному та архівному працівнику.

16 травня 2025 року заступник начальника відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Олена Сафонова виступила з доповіддю на обласному екохабі «Ілля Мечников і наука життя», що проводився Комунальним закладом позашкільної освіти «Обласний еколого-натуралістичний центр» Житомирської обласної ради з нагоди 180-річчя з дня народження видатного вченого. Доповідь супроводжувалась репрезентацією архівних документів.

06 червня 2025 року Голова Державної архівної служби України Анатолій Хромов, перший заступник Голови Тетяна Шевченко та заступник Голови Тамара Полупан відвідали Харків з метою вивчення поточного стану роботи архівів та інших установ, що належать до сфери управління Укрдержархіву, визначення нагальних питань та організації підтримки діяльності за пріоритетними напрямками роботи.

Голова Державної архівної служби Анатолій Хромов, перший заступник Голови Тетяна Шевченко та директор Державного архіву Євген Куц. Червень 2025 року

27 червня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку архівних документів «До Дня Конституції України» (за документами ЦДАВО України).

15 липня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку архівних документів «До Дня Української Державності» (за документами ДАХО, ЦДАВО України, ЦДІАК України).

04 серпня 2025 року головний спеціаліст відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Віта Васенкова взяла участь у серпневій сесії Літніх студій зі стажування реставраторів на базі Державного центру збереження документів Національного архівного фонду, що відбулася за підтримки Державної архівної служби України.

*Під час сесії Літніх студій зі стажування реставраторів.
Серпень 2025 року*

У межах одноденної програми стажування головний спеціаліст ознайомила з сучасними методами та матеріалами для реставрації, консервації архівних документів, здійснення робіт з брошурування і опрацювання різної складності.

22 серпня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку архівних документів «До Дня Державного Прапора України та Дня Незалежності України» (за документами та матеріалами ЦДАВО України та Державного архіву).

29 серпня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку «Іловайська трагедія: День пам'яті загиблих захисників України» (за матеріалами, розміщеними на офіційній сторінці у Фейсбукі 92 ОШБр ім. Кошового отамана Івана Сірка).

04 вересня 2025 року набув чинності наказ Державного архіву від 21 серпня 2025 року № 31 «Про затвердження Розміру плати за надання платних послуг Державним архівом Харківської області», зареєстрований у Східному міжрегіональному управлінні Міністерства юстиції 29 серпня 2025 року за № 133/917.

Наказ офіційно оприлюднений у газеті «Слобідський край» (випуск від 04.09.2025 № 36) та на офіційному вебсайті Державного архіву у рубриці «Державні послуги (прейскурант)».

01 жовтня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку до Дня захисників і захисниць України «Харківщина – героїчний мур держави».

22-23 жовтня 2025 року заступник начальника відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Олена Сафонова взяла участь у XXVIII Всеукраїнській науково-практичній конференції «Короленківські читання» за темою «Бібліотеки, архіви, музеї в умовах війни», де виступила з доповіддю «Український мовознавець Василь Степанович Зборовець: актуалізація імені».

21 листопада 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито виставку «В обороні правди. Александер Вінербергер» (на роковини Голодомору 1932-1933 років).

24-28 листопада 2025 року начальник відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Державного архіву Юлія Гриньова взяла участь у міжнародному проєкті «Festung Archiv Ukraine», що проходив у місті Берлін (Федеративна Республіка Німеччина).

У рамках заходів начальник відділу відвідала виставку «Вітольд Пілецький. У протистоянні Гітлеру та Сталіну» в Інституті Пілецького (Pilecki-Institut) – науково-дослідному центрі, присвяченому вивченню історії XX століття та злочинів тоталітарних режимів.

Під час публічної лекції та дискусії в берлінському відділенні Інституту Пілецького було представлено документи Державного архіву про історію зведення та мешканців будинку «Слово» – унікальної споруди, з якою пов'язані імена багатьох видатних діячів генерації Розстріляного Відродження. Про

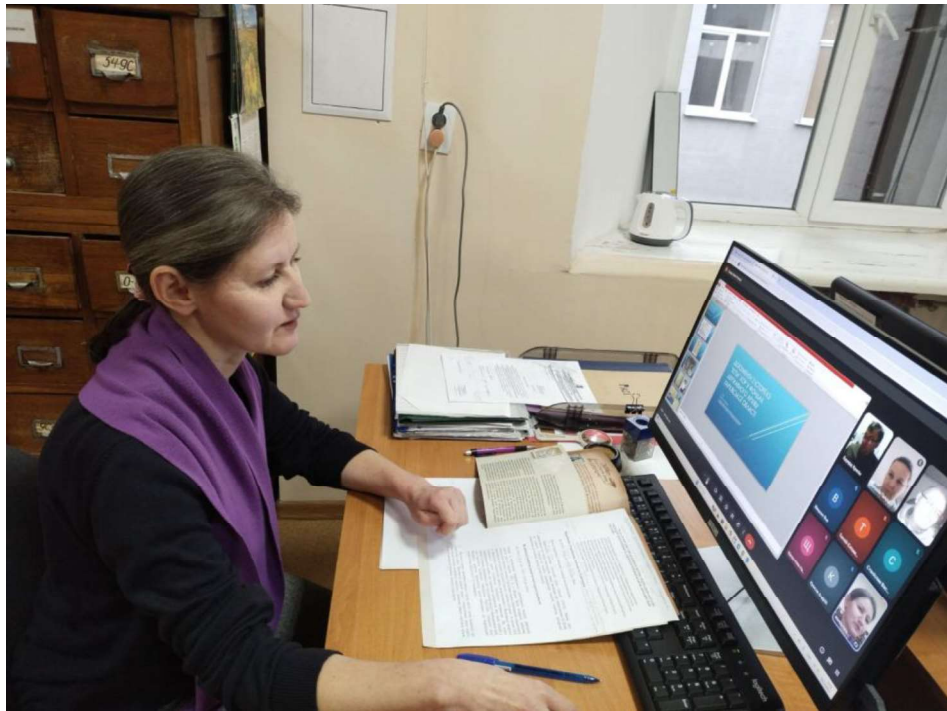
будинок «Слово» говорили також на семінарі в Центрі історичних досліджень Польської академії наук у Берліні (СВН PAN).

Крім того, відбувся навчальний візит до Федерального архіву Німеччини (Bundesarchiv-Lichterfelde), під час якого представниця Державного архіву мала змогу ознайомитися з сучасними європейськими стандартами роботи архівних установ.

16 грудня 2025 року головний спеціаліст відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву Валентина Плисак провела on-line лекцію за темою: «Документи з історії КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» у фондах ДАХО» для здобувачів, викладачів та співробітників академії.

На лекції було презентовано документи з архівних фондів «Харківська Українська гімназія ім. Грінченка», «Валківські трирічні педагогічні курси» та «Карні справи на репресованих громадян м. Харкова та Харківської області».

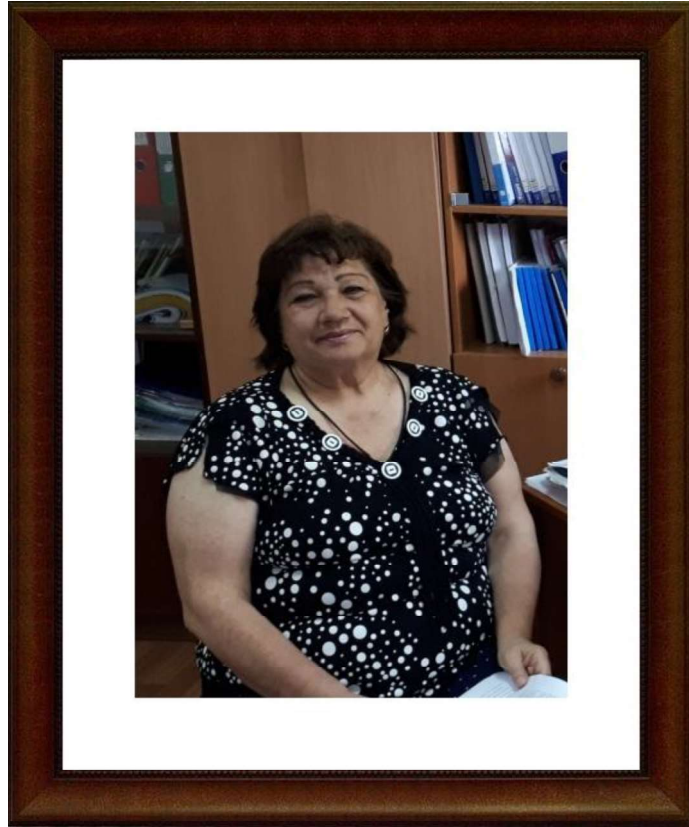
24 грудня 2025 року на вебсайті Державного архіву відкрито онлайн виставку «Державний архів Харківської області в роки Другої світової війни» (до Дня працівників архівних установ).

*Головний спеціаліст відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Валентина Плисак проводить on-line лекцію.
Грудень 2025 року*

СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТІ

ПАНТЕЛЄЄВА ЛІДІЯ ЄГОРІВНА
(05.04.1959-15.03.2022)

15 березня 2022 року після тривалої хвороби пішла з життя колишня співробітниця Державного архіву Харківської області **ПАНТЕЛЄЄВА Лідія Єгорівна**.

Вона прийшла працювати в архів одразу після закінчення школи, 17-річною дівчиною, працюючи, заочно отримала вищу освіту за спеціальністю «історико-архівознавство» і все своє життя присвятила архіву, загальний стаж її роботи в архіві складає 45 років. Робота Лідії Єгорівни була пов'язана із забезпеченням збереженості документів, їх обліком та створенням довідкового апарату до них. Постійно надавала методичну та практичну допомогу співробітникам архіву в питаннях обліку документів, створення інформаційно-пошукових систем до документів архіву та удосконалення системи довідкового апарату до документів Національного архівного фонду, що зберігаються в архіві. Організовувала роботу з підготовки до видання путівника Державного архіву Харківської області,

зведеного каталогу метричних книг Харківської губернії, що зберігаються в архіві, а також анотованого реєстру описів фондів давніх актів архіву. Брала участь у розробці Методичних рекомендацій з науково-технічного опрацювання документів фонду № 4 «Харківське губернське правління» та інших. Була одним із найактивніших членів експертно-перевірної комісії архіву.

Через важку хворобу була вимушена звільнитися з улюбленої роботи на початку лютого 2022 року. Керівництво та колектив Державного архіву Харківської області висловлює щирі співчуття рідним та близьким Лідії Єгорівни. Вічна пам'ять!

ФЕДОРЕНКО ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ
(12.02.1985-15.02.2023)

15 лютого 2023 року біля населеного пункту Берхівка Донецької області внаслідок ворожого обстрілу, виконуючи бойове завдання, загинув **ФЕДОРЕНКО Олег Олександрович**, головний спеціаліст відділу забезпечення збереженості документів, обліку та довідкового апарату Державного архіву Харківської області, який з вересня 2022 року став на захист нашої держави. Лише 12 лютого він святкував день народження і працівники архіву бажали йому міцного здоров'я та всього найкращого... Йому назавжди 38.

Хоча після закінчення школи він працював на ВАТ «Ланнівський цукровий завод» та закінчив навчання за спеціальністю «Оператор комп'ютерного набору», справою його життя стала архівна робота. У 2007 році Олег вступив на історичний факультет Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, який закінчив у 2012 році за спеціальністю «Архівознавство». Одразу після закінчення університету, з 05 червня 2012 року, почав працювати у

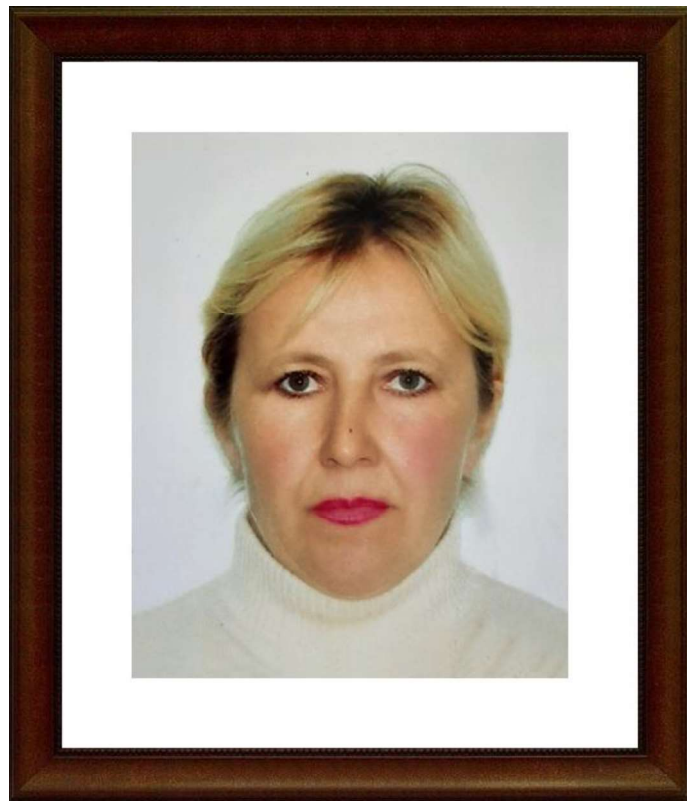
Державному архіві Харківської області. Довгий час основним напрямком його роботи було забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду. У жовтні 2021 року як переможця конкурсу призначено на посаду головного спеціаліста, основним напрямком роботи став облік документів Національного архівного фонду та створення довідкового апарату до них.

24 лютого 2022 року назавжди змінило його життя. Після мобілізації проходив військову службу на посаді старшого стрільця стрілецького взводу у складі 128-ої окремої гірсько-штурмової Закарпатської бригади. Але ніколи не забував про архів, він обожнював свою справу та після війни мріяв повернутися на улюблену роботу.

Указом Президента України від 12 лютого 2024 року № 76/2024 Олег Федоренко посмертно був нагороджений орденом «За мужність» III ступеня.

Це важка втрата для нашого колективу, Олег був прекрасною людиною та професіоналом своєї справи. Він назавжди залишиться у нашій пам'яті та наших серцях, щирі співчуття рідним та близьким Олега!

РІЯКА ВІРА ВІКТОРІВНА
(29.09.1965-16.09.2023)

16 вересня 2023 року після тривалої хвороби пішла з життя колишня співробітниця Державного архіву Харківської області **РІЯКА Віра Вікторівна**.

Вона пропрацювала в архіві майже 14 років, її робота була пов'язана із таким важливим напрямком роботи архіву, як забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду. Віра Вікторівна відповідально ставилася до покладених на неї завдань, якісно виконувала свої обов'язки, надавала допомогу та корисні поради своїм колегам, новачкам, турбувалася про набуття та закріплення ними професійних навичок із забезпечення збереженості документів. На початку липня 2023 року через важку хворобу вона була вимушена звільнитися.

Колеги і друзі завжди пам'ятатимуть її як світлу, добру, товариську людину, яка щедро дарувала тепло своєї душі оточуючим.

Керівництво та колектив Державного архіву Харківської області висловлює щирі співчуття рідним та близьким Віри Вікторівни. Світла і вічна пам'ять про неї завжди зігріватиме наші серця!

ЩЕРБИНА ІРИНА ПЕТРІВНА
(24.11.1960-04.07.2024)

04 липня 2024 року зупинилося серце **ЩЕРБИНИ Ірини Петрівни**, головного спеціаліста відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву Харківської області.

Ірина Петрівна закінчила Харківський інженерно-економічний інститут, довгий час працювала економістом у різних установах. Роботу в архіві вона розпочала у червні 2003 року також у відділі бухгалтерського обліку, але вже через півтора роки була переведена до відділу інформації та використання документів, де вона займалась таким важливим напрямком роботи архіву, як виконання запитів громадян. Всього вона пропрацювала в архіві 21 рік. Ірина Петрівна була досвідченим, сумлінним архівістом, оперативно, вчасно та якісно виконувала свої обов'язки, відповідально ставилася до покладених на неї завдань.

Зруйнування рідного міста Бахмута, де залишився батьківський дім, постійні обстріли Харкова та хвилювання за єдиного сина, який став на захист нашої держави, сильно вплинули на її здоров'я.

Керівництво та колектив Державного архіву Харківської області висловлює щирі співчуття рідним та близьким Ірини Петрівни. Вона назавжди залишиться у нашій пам'яті та наших серцях, вічна пам'ять!

ЯСТРЕБОВ ДМИТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ
(08.07.1972-25.05.2025)

25 травня 2025 року трагічно загинув **ЯСТРЕБОВ Дмитро Володимирович**, заступник директора Державного архіву Харківської області.

Він пропрацював майже 30 років на різних посадах державної служби у Дергачівській районній та Харківській обласній державних адміністраціях, його діяльність була пов'язана з питаннями охорони праці, організаційної і кадрової роботи, діловодства, забезпечення доступу до публічної інформації. На посаді заступника директора Державного архіву Харківської області перебував з липня 2021 року. Його діяльність в архіві була пов'язана із такими важливими напрямками роботи архіву, як формування Національного архівного фонду, виконання запитів громадян, організація використання архівних документів. Був головою експертно-перевірної комісії архіву. Дмитро Володимирович був досвідченим керівником, цілеспрямованим, вимогливим, вмів оперативно та чітко організувати виконання поставлених завдань. Йому було притаманне почуття відповідальності за доручену справу, творчий підхід до вирішення поставлених завдань.

Керівництво та колектив Державного архіву Харківської області висловлює щирі співчуття рідним та близьким Дмитра Володимировича. Він назавжди залишиться у нашій пам'яті та наших серцях, вічна пам'ять!

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Оксана Олександрівна Буличева – завідувач сектору управління персоналом Державного архіву Харківської області

Юлія Сергіївна Гриньова – начальник відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Державного архіву Харківської області

Лариса Андріївна Панасенко – заступник начальника відділу організації, координації архівної справи та цифрової трансформації Державного архіву Харківської області

Антоніна Василівна Романенко – провідний архівіст відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву Харківської області

Едуард Володимирович Семешин – магістр історії, незалежний дослідник, м. Ромни (Сумська обл.)

Євген Станіславович Ярошенко – головний спеціаліст відділу інформації, використання документів та документального забезпечення Державного архіву Харківської області

ХАРКІВСЬКИЙ АРХІВІСТ:
Науково-інформаційний вісник
Електронне видання

Передрук матеріалів допускається тільки з дозволу редакції вісника

Думка автора може не співпадати з думкою редколегії. Матеріали не повертаються та не рецензуються

Харків

2026